د پښتو ادبیاتو تاریخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

کابل ۱۳۲۵

بسم اللّٰه الرحمن الرحيم

پیل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبې د ادبیاتو تاریخ لومړئ پلا زه لیکم. پوهان پوهیږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو موږ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پریښي دي، نو ځکه به دغه زما لیکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډیري ماتي ګوډې ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړئ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترګه ووینې!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ویشم او د هرې دورې لپاره یو ټوک لیکم نو به دغه د پښتو د ادب تاریخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړئ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که یه؟ د ژبي موقعیت په پخوانو آریانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آریائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبي په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښي لیکل کیږي!

۲. دوهمه دوره یا دوهم ټوک

د پښتو ژبي دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کیږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسیږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي لیکو، د پښتو ژبی لومړني شاعران او نثر لیکونکي چه په دې زرکاله کي تیر شویدي یو یو د دوي د لیکونو او کتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبي د زرو کالو تاریخ څرګندوي، مشاهیر، ادبی مکتوبونه او مسلکونه، د ژبي اوښتني او تطورات ټول را ښیي.

۳. دریمه دوره، او دریم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کیږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسیږي، نو زموږ کتاب دریم ټوک د پښتو ژبي د ۳۰۰ کالو یعني درو پیړیو تاریخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړیده. او په نظم او نثر کي ډیر تحولات پیښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښي موندل شویدي، نو ځکه دا ټوک ډیر مهم دي او د ژبي د خورا پخو پخو خبرو بیان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښیي.

٤. څلورمه دوره یا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کیږي او د ژبي دور ورستنیو ٦۰ کالو پر مخ تګ او لوړتیا را ښیي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرګندونه کوي، د ژبي د عصري نهضت تاریخ بیانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پروده کړي دي، سره له ادبي خصایصو او مزایاو څرګنده وي. د څلورم ټوک لومړی برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتویاتو لامله یوه عمومي ګڼه ده، یعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزایا ټول دلته د مثالو سره راوړل کیږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبیاتو تاریخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائي وي مګر هیله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بڼ به د پلټني او تحقیق په ګلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ دګلو به سمسور وي موږ به نه یو

د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه یو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبیبی)

نښوتوځي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاریخ: (موضوع ـ اصول ـ غایه)

ادب څه شیی دي؟

د کتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ ولیکو، نو تر هر څه دمخه باید یواري ادب وپیژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښیګړي او کیاست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وایي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعریف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعریف کیږي: ادب هغه پوهنه یا ښه ریاضت دي چه سړی د هغه په وسیله یو فضیلت او یو ښیګړه له ښیګړو څخه مومي[3] یا له تیرو تلو او خطاو څخه ژغورل کیږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښیګړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بیان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فیروز آبادی.

[3] معیار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعریفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: یو ته طبیعي او نفسي ادب وایو، چه لوړ ئي تعریف راغي، او د انسان اخلاقي ښیګړي لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وایو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کیږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعریف داسي کوؤ، چه دغه یو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بلیغي او ښې وینا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنګه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کیږي او (ادبیات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنیا کي ادب یعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځینو پوهانو تعریفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرګندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسیر دي" (میاتهیو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شیوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وایي" (میاکن).

د آیرلیند مشهور شاعر اټیس لیکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د یو لطیف فن په رنګ باید استعمال شي، نو هغه لطیف فن چه د ژبي په ذریعه ښکاره کیږي لتریچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظیفه ده، مګر دا ترجماني به تل په داسي ډول وینا او خواږه بیان سره وي، چه پر نورو باندي اغیزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډیره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بیان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبیاتو کي شمیرل کیږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بیان او اظهار ذریعه

---

[1] د ابن هذیل عین الادب د علم الادب ص ۵ ج۱ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج۱ ص ۸.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقید ص ۶۰.

[5] د بروک انګلیش لیټریچر ص ۵- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټریچر (On the Study of Literature) ص ۳۹.

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بيان اړه لري پکښي داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقيانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وينا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، اوګڼه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وينا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مينده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه يا منثوره وينا ګڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبيه) بلل نو په يوه لنډه خبره کي دا ويلاي شو، چه د ادب موضوع وينا ده، او وينا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړيږي، نو ادبي علوم هم د لفظ اوکلمې په شا او خوا کي سره ګرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښيئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او ښکلا ئي بيانوي، ډول ډول ويشي. عبدالرحمن ابن الانباري (۵۱۳-۵۷۷هـ) وايي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافيه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، يو سړی چه له دغو علمو څخه په يوه يا ټولو پوهيږي اديب بلل کيږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (۴۶۷-۵۳۸هـ) په قسطاس کي ليکي، چه علوم ادبيه ۱۲ دي، او قاضي عميدالدين زکريا بن محمود قزويني د بيضاوي په حاشيه کي وايي چه ټول ۱۴ دي[3] علامه ياقوت حموي د اديب او عالم فرق داسي کوي: چه اديب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تاليف ئې کوي مګر عالم د علم يو فن را اخلي او څيړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقيده د ادب موضوع ټول اشياء دي، او وظيفه ئې هم دغه ده، چه د هر

[1] جواهر الادب ص ۸ ج۱- علم الادب ص ۷ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذيل الدب و السياسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ۱۱۷.

[3] کشف الظنون ص ۷۵ ج۱.

[4] معجم الادباء ص ۱۷ ج۱.

شي ښیګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سید شریف جرجاني مشهور او په (۸۳۵هـ) مړ دي، علوم ادبیه په دې ډول ویشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (۱) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (۲) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (۳) که د اصالت او فرعیت له خوا د الفاظو یو له بله نسبت بیان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکیب او سره نښلولو څیړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکیب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (۵) که بېله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بیان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کیفیت او څنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکري (علم بیان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بیان وکړي، چه ځانله بیل وزن لري، نو دا هم لاندي ډولونه لري (۷) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (۸) او که د بیتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافیه) بولو.

په دې ډول علامه سید شریف اصولي ادبي علوم اته کڼي، او (علم بدیع) هم د معانی او بیان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(۱) که د لیک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (۲) که خاص د منظوم کلام څیرنه وي (قرض الشعر) دي (۳) که خاص د نثر وینا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاریخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وینا او بدیهه ویل ورښیي چه د کلام معاني او تراکیب دواړه ښه او سم وي.[1]

ځني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانین هم په ادبي علوموکي داخل ګڼي[2] او علاوه پر دغه د تاریخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شویدي![3]

---

[1] کشف الظنون ص ۷۵ ج ۱.

[2] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[3] د همائي تاریخ ادبیات ص ۲۸ ج ۱.

او علم دواوين (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (يعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] يو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کيږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قياسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علوموکي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځايه مو د پخوانيو ځينو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ وليکل، مگر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنگ رنگيدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي وارووو، لمړۍ پلا بايد دا ووايو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډير ارت شوي او خورا ښه او مفيد شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي ليکوکي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترگه ووينو.

په غربی دنيا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څيړنی کړيدي، د يونان معروف فيلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعريات" کي هسي ليکي: چه ټول لطيف فنون د فطرت پيښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پيښې کوي، دغه پيښې دا نسان د لوړتيا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطيفو فنونو په ذريعه نقل کوي، چه ادبيات هم له دغو څخه يو فن دي.

نيومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بيانوي، بلکه داخلي رښتيا والي ښئي، شيان نه ښيئي بلکه خيالات تصورکوي."

گوسائين فرانسوی نقاد وائي: چه زموږ دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبيعي جمال او ښه مناظرويني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانۍ خواهښت دي، چه ادبيات ځني پيدا کيږي که موږ دغه ښه او ښکلي شيان وگورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي يو څه افکار او خيالات راگرزي د دغو افکارو او تخيلاتو ليکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پيدا کوي!

---

[1] نفايس الفنون.

[2] د همائي تاريخ ادبيات.

نیومن وائي: موږ تل په خبرو سره خپل افکار څرګندوو، دغه افکار او خیالات که ولیکو نو ادبیات ځني جوړیږي.[1]

د برطانیا دائرة المعارف لیکي چه literature یوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابیرو لپاره چه افکار د لیک ډګر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصایصو، یا فردي افکارو او طبایعو سره برابر وي، یا د ځینو اجتماعي او سیاسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبلیغ کوي، اجتماعي او سیاسي اصول ئي څرګندوي.[2]

د امریکا یو اوسني پوهاند لیکي: چه د لتریچر کلمه له لاتیني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera یا

letter یعني نوشته او لیک ده، او عام تعریف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانیو نمایندګي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعریف ئې دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بیانونه دي چه د تنقیدي علومو تر سیوري لاندي وي، او د افکارو د څرګندوني او ښکاره کړني او د ښکلا او ښایست لامله هم قیمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبیات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقایق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کیږي او ټول شیان د عمومي حقیقت سره نښلوي.[3] په نوي دنیا کي د ادب څانګي او ښاخلې دوني ډیري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي یو غربي مفکر وایي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خیالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کیږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلاي نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنیا مختلفو ادبیاتو ته وګورو، مقاصد او عناوین ئي تر نظر لاندي ونیسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه لیکونه چه د حقایقو څرګندونه ئې مقصد وي چه دا لاندینۍ څلور څانګي لري:

(۱) هغه لیکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځیو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي لیکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف- ورځني لیکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئې مقصد نه وي

---

[1] روح تنقید ص ۷۰-۷۲.

[2] د بریتانیا انسکلوپیډیا ص ۲۰٦ ج ١٤.

[3] د امریکا انسکلوپیډیا ص ٤۷۲ ج۱۷.

ب- کورني او شخصي ليکني او شخصي ليکونه چه د خپروني لپاره وليکل شي لکه وصيت هجو

ج- رسمي ليکني چه نه خپرېږي: لکه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د- رسمي ليکني چه خپرېږي لکه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول ليکونه چه د خپروني لپاره کښل کېږي، لکه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرگو او حکومت رويدادونه

(۳) د حقايقو د ښووني ليکني لکه:

الف- د ښوونځيو او مدرسو د لوست کتابونه

ب- تحقيقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور

ج- د خاصو خاصو فونونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوکو ليکني لکه کيسي، معماوي ټوکي او نور دغسي

(ب) هغه ليکونه چه د تخيلاتو ښکارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور څانگي لري

(۱) هغه ليکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د ننني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقيدي او د کره کړني لاندينۍ څانگي لري:

الف- څرگند کره کول: چه فيلسوف او اديب ئي په ښکاره ليکي

ب- پټ کره کول: چه ليکوال خپل تنقيد د کيسې په لباس کي وکړي

ج- د بدو اشوا کولو تنقيد

د- د ښو ښکاره کولو تنقيد

(۳) هغه ليکني چه د انساني پوهي د زياتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليکني لکه:

الف- د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي لیکني)

ب- د دین او مذهب د تبلیغ لپاره (تبلیغی لیکني)[1]

په دي ډول د ادب موضوع د حقیقت او تخیل په ځانګوکي ویشله کیږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتیا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظایف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د یوه بل الماني پوهاند رای هم د ادب د موضوع پر ویشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي ځانګي لري

الف- هغه لیکونه چه د لطیف فن په ډول کښل شوي وي

ب- هغه لیکونه چه د لطیف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بیان د ډول په لحاظ لاندي ځانګي لري:

الف- منطقي او استدلالي لیکني

ب- جمالیاتي او د ښکلا لیکني

(۳) د موزونیت او موسیقیت یعني وزم لرني او غړوني په لحاظ لاندي ځانګي لري

الف- آزاد او بې وزمه لیک (نثر)

ب- وزم لرونکي لیک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په ویښنه او پلټنه کي وویل، نو د لاندي نتیجه او لنډیز ځني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهیدلو اړه لري او د افهام او تفهیم ذریعې دي، ادبیات دي، او که ادبیات نه وي، نو هیڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري تړلي کیږي.

[1] د ادب دا ویشنه اوګوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقید.

او ټول علوم او انساني مزايا چه په وينا او پوهيدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانيت هم ورسره محو کيږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتيا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتياوي ميندلي دي، د ادبياتو په برکت سره دي، اوکه ادبيات نه واى نو به انسان هم اعجم حيوان واى.

د ادب تاريخ

(موضوع - اصول - غايه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه گڼلي کيږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لويښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغيرات پيښيږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له يوه رازه ئي بل رازکوي. خو هرکله ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتيا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغير مومي، اوړي له يوه حاله پر بل حال کيږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاريخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښيئ، چه يو وخت د انسانانو يوې ډلي يوه ژبه ويله دا ژبه د افهام او تفهيم آله وه لومړي به ډيره ناقصه وه وروسته به تکميل شوه، ادبيات به ئي وموندل،کتابونه به په وليکل شوه، خو تر څو پيړيو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئې ځاي ونيوي.

د قدرت دا تخليق، او لولونه او د بيانشت کړنه، او له منځه يستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دريدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ايښې ده.

د يوې ژبي د ادب تاريخ هم ټول هغه تحولات او لوړتياوي، او احوال چه له ابتدأ څخه ور پيښيږي، بيا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډيره ارته او پراخه ده، د ادبي تاريخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئيي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاريخ ئي څرگنده وي. د يوه

ملت د فکری ارتقأ و علمي لوړتیاؤ احوال او اوضاع مفصل لیکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پیښې، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئیي.

نو داسي هم ویلاي سو چه د ادبیاتو تاریخ په حقیقت کي د ملت د عقلیت او د ژوندانه د ډیرو مهمو څانگو تاریخ دي. د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا، دودي او پرمختگ ټول احوال بیانوي که د یوه ملت تاریخ د ادب له ښیگړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاریخ به خامخا په وینو لړلي وي، او بېله جگړو او شخړو به د بل څه بیان نه کوي، نو د عمومي تاریخ یوه مهمه څانگه دغه د ادب تاریخ دي چه سیاسي او اجتماعي تاریخ هم له ادبي تاریخه څخه مرسته کوي او د یوه ملت تاریخ چه له ادبی څانگي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاریخ تل د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا څرگندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاریخ مهم کار او غوره وظیفه هم دغه ده، چه د یوه ملت عقلانی لوړتیاوي، او علمي او ادبي پیشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبیاتو د تاریخ کار دي.

اصول

د ادب د تاریخ د لیکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم لیکي، خو دلته به ئې ځیني اساسي ډولونه چه د تاریخ ادبیات غناصر بلل کیږي لاندي وښول سي.

۱- ژبي ته د پیدایښت له ابتدا څخه بیا تر اوسه گوري، او ټول هغه تغیرات چه ور پیښ شوي دي بیانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پیدایښت. د تعبیر اسالیب د کلماتو د جوړیدلو لاري، د اصواتو او ږغونو شرح، د ژبي عنصري ښیگړي پلټل، د ژبي ریښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فیلالوژي) یا د "لغاتو فلسفه" وایي.

۲- ژبي ته گوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لویدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنگه سره اوښتي دي؟ نوی کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنگه پیدا شویدي؟

۳- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخایر شته، هغه ټول را ښیئ مؤلفین او لیکوال ټول بیانوي، او په دې ډول د یوه ملت عقلاني او علمي لوړتیا بیانوي.

٤- د ادب تاریخ د ملت کیسې او نکلونه او روایات ټول تحلیل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقاید، او آراء را باسي، د تعبیر اسلیب چه د عوامو په کیسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

۵- د ادب تاریخ ټول افواهي اشعار (نا لیکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د یوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاریخ ټول مدون او لیکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډیر) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلیاتو په خصوص کي معلومات اخلي.

۷- د ادب تاریخ هغه اوښتني او لوړتیاوي چه د علم او ادب لامله یوه ملت ته ور پیښیږي ښیي او د ادب اهمیت او غوره والي د بشر په تاریخ کي ښکاره کوي.

۸- د ادب تاریخ راښیي، چه د یوې ژبي وینا او کلام (نظم، نثر) څنګه پیدا شو؟ څنګه ئې لوړتیا و موندله، کومي دورې ئې تیري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامین پکي سته؟ خاصیتونه او مزایا ئې څه دي؟ دا ژبه کومي ښیګړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غایه

ځکه چه د ادبیاتو تاریخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتیا تاریخ دي نو که سړي د یوې ټولني د ادب تاریخ ولولي ټول د تاریخ مهم حوادث او وقایع ئې ورته څرګندیږي؛ اجتماعي او سیاسي رشد ئې ور معلومیږي تاریخي مفاخر ئې ورته ښکاره کیږي.

موږ چه د پښتو ژبي د ادب تاریخ لولو خپل مفاخر راته څرګندوي د څېلو ملي ښیګړو سره مو اړیکي ټینګوي او په آینده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د یوه نافع او پر ملي اساس ټینګ ادب د روزني لاري را ښئي.

په یوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذیبي او مدني سویه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتیا نسي لیدلاي، نو موږ چه د خپلي ژبي د ادب تاریخ ولولو؛ لوړ او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آینده کي به وکړاي سو چه یو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غایه زموږ په ملي ژوندانه کي ډیره مهمه او لوړه او ګټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غایه باندي ټینګه ولاړه ده.

لومړي برخه

آريا او آرين

د ژبو ويشنه - هندو اروپائي ژبي_ آريائي اقوام -
باختري آرين - آرايائي ژبه او پښتو - د آريا کلمه -
آريانا ويجه - آريا ورشه - نتيجه

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسیله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبیر کوي، یا هغه اصطلاحي ویناوي دي، چه د یوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان یا لغت بولي، او له یوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانگوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډیر دي، نو ځکه پر نړۍ ډیري او ډول ډول ژبي پیدا شویدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته گران دي.

لوړي ژبي او کښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بیا هم د ږغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بیا ئې هم مرکبات ډیر دي، ځکه ژبي هم پر دنیا ډیري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ویشلي دي، یوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډیلنگ ته ئې نسبت کیږي، دی وایي، چه ژبي د سموالي او تهذیت په درجه دوه ډوله دي:

۱- گښته ژبي

چه لغات ئې د بیان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او یوه یوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کیږي، له یوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړیږي د جنوبي افریقا د زنگیانو او د امریکا د هندیانو او د شمالي او شرقي ایشیا او د چین ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډیري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبیر چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډیري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ویشلي کیږي.

---

[1] زبدة الصحایف في اصول المعارف، ص ۹۷.

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبي

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابليت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، يعني ځيني نخښي لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسي ځيني نوري نخښي هم په دغو ژبوکي شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلي معناوي هم لري، اوښتونکي ژبي دوې مشهوري څانگي لري:

لومړۍ څانگه: آريائي ژبي دي، چه زموږ د وطن آريائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آريائيان تللي دي، د دوي ژبو ته آريائي وايو، او اروپايان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وايي، دا ژبي شمالي او جنوبي څانکي لري، شمالي ئې : د اروپا آريائي ژبي دي لکه لاتيني Latin، يوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونيک Teutonic. جنوبي ئې د ايشيا آريائي ژبي دي، لکه سنسکريټ، ژند، پښتو، پاړسو.

دوهمه څانگه: سامي Semantic ژبي دي، چه پخوانيو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنيقه ويلې. سامي ژبي دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سرياني اوکلداني ئې څانگي دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائيليانو آرامي او کلداني سره گډه کړه.

عربي: په سامي ژبوکي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وايي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کيږي، حبشي ژبه هم د عربي څانگه ده.

ب: نا اوښتونکي (غير متصرفه) ژبي:

دا ژبي کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کي کورټ تغیر نه راځي، او د ځینو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځیني کیږي، چه دغه اداوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتیږي. تورانۍ ژبي چه یوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبي چه تنقاسي، اوغراني، اوزبکي ئې څانگي دي، ټول نا اوښتونکي ژبي گنلي کیږي.[1]

هندو اروپائي ژبي

یا آریائي ژبي

د ژبو د ویشني یو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ویشنه په ډول ډول کړیده بیله هغي لوړي ویشني یوه بله دا ده، چه د پنځو لویو وچو ژبي جلا جلا ویشي[2] اما ښه او معتبر تقسیم دا دي، چه ژبي د ریښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وویشلي سي نو ځکه دلته ما دغه ویشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونکو ژبو کي یوه مشهوره ډله هندو اروپائي یا آریائي ژبي دي، چه د دنیا یو مشهور پښت یعني آریائي اقوام ئې وائي. دا ژبي د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبي دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره ږغیږي ځکه چه زموږ ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کیږي نو لږ څه ډیر د آریائي ژبو څېړنه دلته ښائي: آریائي ژبي د ږغونو او اصولو له لامله دوې ډلي دي، چه هره ډله په خصوصیاتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغیر کي سره ورته ده، او له یوې کورنۍ څخه گڼل کیږي، د دې توپیر لپاره د ژبو پوهانو ټولي آریائي ژبي دوې ډلي کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

[1] الفلسفه للغویه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحایف ص ۹۸.

[2] د پروفیسور بالبي د ایتهوگرافئ اطلس.

د ويشني لار

دا ويشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط يوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معيار کړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه گڼي،په لاتيني سل ته سنتم وائي، او به سنسکريت کي (سيتم) بولي، نو ټوله هغه آرايائي ژبي چه د دې کلمې په سر کي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او که لکه لاتيني د سل د کلمې په سر کي (س) يا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله کيږي، عموماً آريائي غربي ژبي د سيتم له ډلي او شرقي آريائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[1]

د مثال په ډول: په سنسکريت کي سل ته (سيتم) وائي په پاړسو کي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د سيتم له ډلي څخه گڼو. بالعکس سل ته په لاتيني سنتم يا کنتم وايي، په انگليسي او فرانسوي او ايتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د سنتم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

د سيتم ډله		د سنتم ډله	
سنسکريت	ستم	لاتيني	سنيتم
پاړسو	سد(صد)	يوناني	هيکاتون
هندي	سو	انگليسي	هنډريډ
روسي	ستو	الماني	هنډريډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آريائي يا هندو اروپائي ژبي د لاندنيۍ نقشې په ډول ويشل کيږي.

[1] د گورډن چايلډ آرينز، د دوکتور شفق تاريخ ادبيات ايران، ص٤.

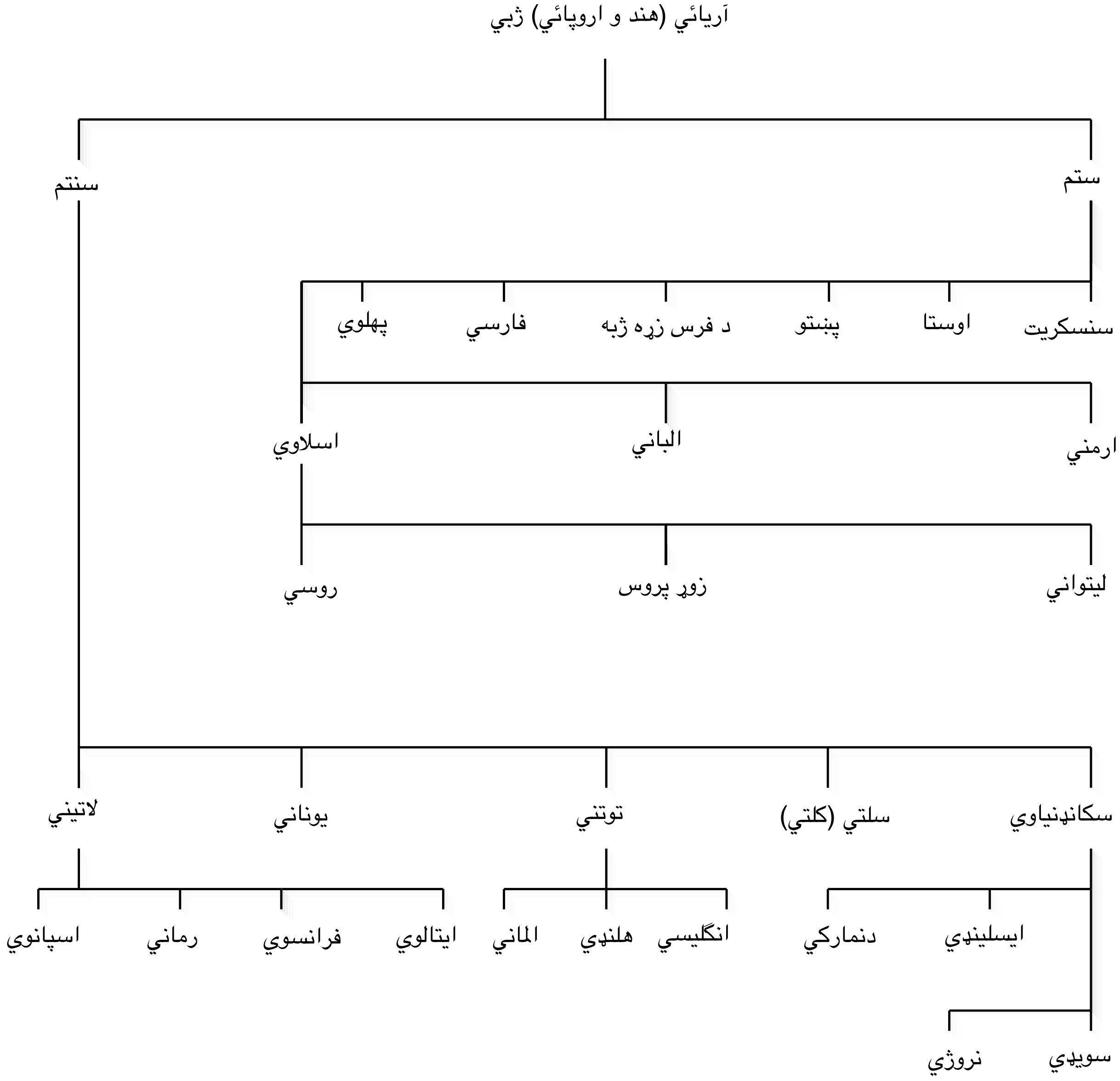
آريائي (هند و اروپائي) ژبې
ستم
سنتم
سنسکريت
اوستا
پښتو
د فرس زړه ژبه
فارسي
پهلوي
ارمني
الباني
اسلاوي
ليتواني
زوړ پروس
روسي
سکانډنياوي
سلتي (کلتي)
توتني
يوناني
لاتيني
ايسلينډي
دنمارکي
انگليسي
هلنډي
الماني
ايتالوي
فرانسوي
رماني
اسپانوي
سويډي
نروژي

په دېې انځورکي تاسي ته د نړي مشهورو آریائي ژبو وېش ښکاره شو، او ومو لیدل چه د سیتم له څانگي څخه یوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سینسکریت او اوستا (زند) سره ډېره نژدې خپلوي لري او درې سره د یوې مور لوڼې دي.

د آریائي ژبو یوه بله سره نژدیوالي

د ژبو پوهان تل د ویشني او ډلي ډلي کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته گوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ریښو سره نژدیوالي ئې په غور وینې. که په دغو اساسوکي ژبې سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبې په یوه ډله کي شمیري، او وائي چه له یوې کورنۍ څخه دي.

وگوري دغه ژبې چه موږ په دمخني انځورکي آریائي ژبي وگڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه کورنۍ کي داخلي کړې ټولي په اساسو او قواعدو او لغاتوکي ډېري سره نژدې دي که دغه لاندي جدول په غور وگوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتیا دا ژبې له یوې کورنۍ څخه دي.

پښتو	پاړسو	سنسکریت	اوستا	لاتین	انگلیسي	جرمني	فرانسوي
پلار	پدر	پاتري	پیتر	پتر	فادر	واتر	پیر
مور	مادر	ماتري	ماتر	ماته را	مدر	موتر	میر
خور	خواهر	سواچر	هوگهر (سوسر)	سور در	سسټر	شوستر	سور
ورور	برادر	بهراتر	براتر	فراتر	برادر	برودر	فریر

آريائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وويل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي يا آريائي ژبو څخه د سنسکريت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړيده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[1]

هندو اروپائي ژبي چه انډو ژرمانيک ئې هم بللي، د آريا د پښت ژبي دي، آريائيان د انسانانو يوه خورا مهمه ډله ده، چه له پيړيو پيړيو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنيت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پيدا شوي دي.

آريائيان تر خپريدلو او ډيريدلو دمخه په يوه ځاي کي اوسيدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آريانا ويجه Aryana Vaego باله يعني د آريا مځکه يا د اصيلانو او نجيبانو او پاکزادانو هيواد.[2] وايي چه د دوي د هيواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډيري اباتي وې، دوې مياشتي ئې پسرلي ؤ، نوري مياشتي به يخني وه.

مورخين په دې خبره کي ډيره سره مختلف دي، چه آيا دغه آريانا ويجه چيري وو؟ ځني وائي، د بالټيک غاړي، او ځيني وايي چه د تور سين شمالي غاړي دي، بله ډله هسي گڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آريائيانو اصلي مرکز وي.

خو ځيني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آريائيان د توکم اصلي ځاي د پامير لوړي مځکي او د آمو سر چينې دي! په هر ډول د آريائي توکم اصلي ځاي هر چيري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنگ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه يو په يوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آريائي توکم له هغي مځکي څخه ليږدنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه ليږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمين کيږي[3] دکتور پي

[1] راورتي انگليسي محقق د خپل پښتوگرامر په دیباچه، ص ۲۸ کي د پروفيسر کلپرت Klaproth او پروفيسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[2] د جيگر الماني د خاوري ايرانيانو تمدن ج ۱.

[3] ايران قديم ص ۹ تمدن ايرنيان خاوري ص ٦٤-٧٠.

ګایلس P. Giles دکیمبرج د پوهنتون د مقایسوي فیلالوژي پروفیسور د دغو آریائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آریائي نوم پر آریائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ینګ Thomas Young ایښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع یوه جرمني ژب پوهان کلیپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو ړغونه، قواعد، عمومي ریښې او ستې ، او ټول خصایص ولیدل، او یوه ډله ژبي ئې په دغو نومو له یوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر ولیم جونز Sir William Jones د هند د ایشیائي ټولني مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبي یوه کورنۍ ګڼلي وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښیښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبي ئې ویلې د انسانانو د سپین توکم څخه وه، دوي ځیني حیوانات او بوټي پیژندل، ښائي چه ځیني لاسي صنایع ئې هم درلودل د اوسنیو ژبو سره ورته والي ئې مورږ ته دا را ښئي چه دغه خلق به یو وخت یو ځاي سره اوسیدل، مګر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسیدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمین کیږي. دې خلقو ځانونه آرین Aryan بلل،[2] له علمي پلټونو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آریائي اقوامو تر خپریدلو دمخه یوه ژبه او یو مذهب درلود. د آسیاي صغیر په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هیتانونو پایتخت (پټریوم) هلته و یو وړ لیک (کتیبه) پیدا شوې ده چه نیټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته یو آریائي قوم اوسید، چه میتاني Mitani نومیدل او دغه زړه کتیبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ لیک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بین النهرین یا آسیائي صغیر کي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آریائي اقوام اوسیدل، په دې کتیبه کي د دوي د شهزادګانو نومونه راغلي دي چه سوچه آریائي نومونه دي لکه: آرتیتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتیبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخیستي شوي دي، چه د هند د آریائیانو په کتابو کي هم سته لکه: ایندره Indra وارونا Varuna ، یا دوه هسک غبرګولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه لیک چه د آریائي اقوامو د ژبي او مذهب یووالي (۱٤۰۰ ق،م)ښکاره کوي یو بل دلیل هم پر دې تاریخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري یو قوم چه کاسي Kassites نومیده، او د زاګرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسیدل پر بابل او عیلام سلطنت وکړ، د دغو کاسیانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا یو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکیښ.

[2] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ ص۷۳.

[3] کیمبرج هستري آف اندیا ج۱ ص۷۲-۷٦.

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کې مې په هماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) مور د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه کې مې دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول مور له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت کي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانی څانگي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زمور وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوگه درلوده او زمور د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، اراركوسيا، کابل، گندهارا، سگستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرۀ عرب پوري د دوي د هيواد څنډې نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (۱٤) قرن

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج۱ ص۱٦ - ويدک انديا، ص ۲٦.

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل المیلادي پیړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آریائي اقوامو په ایران کښي د ماد Medie په نامه د اومي قبل المیلادي پیړۍ په ابتداء کي تشکیل کړي ؤ.[1]

۳- یوه دسته آریائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خیبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (یعني د اوو دریابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسین تیر شول، د اباسین او گنگا په منځ کي یو ځلان مدنیت جوړ کړ، او د هند په زنگلو او بڼو کي ودان شول، د دغو هندي آریائیانو لیږدنه هم له څورلسمي قبل المیلادي پیړي څخه شروع کیږي.[2] د آریائي اقوامو دغه درې ډلي (باختري-ایراني-هندي) زموږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاریخ ځني را باسو. د دوي د مدنیت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاریخ څرگندوو.

مرکزي آرین چه د بخدي یا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسیدل، ښه او غوره مدنیت ئې درلود، دوي خپل هیواد (آریا ورته یا آریا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهیتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو یا منو د آریا پلار کڼل کیږي، او آریائیان (منوري) هم بلل کیږي، دا پلار په دوي کي ډیر شهرت لري، او د ده په نامه ځیني قوانین هم شته چه (د منو لیار) ئې بولي. آریا ورته هم مانو نیکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخین وائي، چه په دې هیواد کي آریائیان پښت تر پښته پیدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصیلو او ښاغلو هیواد.[4] د دوي مرکز بالهیکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بیرغو ښار بلل کیدي، او تل به دا لوي د مدنیت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستایل کیدئ مثلاً بلخ بامي- بلخ گزین (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

---

[1] تاریخ هیروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قدیم، ص ٤ - د هندیانو تاریخ د هنټر لیک.

[3] ریگویډي هند، ص ۸۵ د ډاس Das لیکنه.

[4] دآریا زاړه آثار، ص۱۲۱.

آریائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آریائي ژبو ویشنه ولوسته او تاسي ته ښرګنده شوه چه کومي کومي ژبي د آریا له کورنۍ څخه دي. دا طبیعي او منلې خبره ده، چه آریائي اقوامو په خپل لمړنی ټاټوبي (آریانا ویجه) کي ځانله یوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ایراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آریائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښې ویلي دي، تش دوني ویل کیږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بیله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلومیږي چه اصلي آریائي ژبه کمه او څنګه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور ګوستاو لوبون وائي: چه تر خپریدلو او هجرت دمخه آریائي اقوامو یوه مخصوصه ژبه ویله چه نوم ئې (آریک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکریت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آریائي ژبه چه د ټولو آریائي ژبو مور یا انا بلل کیږي، لااقل تر میلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ویله کیده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هیڅ نښه او بولګه نده پاته، له دې جهته چه د آریائیانو تاریخ او لیکني د قبل المیلاد تر (۱۴۰۰) کاله دمخه نرسیږي نو دوني ویلاي شو، چه سنسکریت، اوستا، زړه پاړسو درې سره له دغي اصلي آریائي ژبي څخه زیږیدلي دي.[2]

میډیم راګوزن Z.A.Ragozin لیکی: چه تقریباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکریت ګرامر ئي وکیښ، نو سر ولیم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانینو او ادب باندي کتابونه ولیکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقایسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکریت د ټولو ژبو مور ده، مګر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډیري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکریت لا دمخه یوه بله ژبه هم آریائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، یوه بل عالم جیکب ګرم په آریائی ژبو کي د صحیحو حروفو د تبدیل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آریائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آریائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ایران قدیم، ص ۱۰۸.

[3] ویدک انډیاVedic India، ص ۳۳.

د اصلی آریائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل المیلاد) پوري تخمین کوي، دوي وایي: چه آریائي اقوام تر اباسین (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور دیني کتاب ویدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د لیکني تاریخ تر ۱٤۰۰ قبل المیلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وویل چه د ایشیاي کوچک د آریائي اقوامو زاړه لیکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شویدي، که د هندي آریائیانو کتاب ویدا له هغه لیکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې څرګندیږي.

په دې دلیل نو ویلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آریائي اقوامو ژبي سره بیلي شوي وې او اصلي آریائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو یوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، یعني ځانله بیلي بیلي ځانګي مومي، لږ تر لږه یو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه موږ د ویدا، او د کواي بوغاز د زاړه لیک له عصره یعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا وو وایو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آریائي اقوامو ژبه لا یوه وه، او لکه ځیني مورخین چه وایئ، دا ژبه له پارس او میډیا څخه تر پنجابه ویله کیده او د آمو شمالي خواوي سغدیانه هم پکښي شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرایائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل المیلاده پوري تخمین کیژي، یعني له هغه وخته چه آریائي اقوامو لومړۍ پلا له (آریانا ویجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آریائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وویل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو لیکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځینو علمي دلایلو ثابت کړم او دا خبره به زیاده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکریت او اوستا چه ځني زیږیدلي دي، پښتو هم د هغي ژبي لور ده.

دمخه مو وویل: چه آریائي اقوام له بخدي یا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ایران کي مدنیتونه جوړ کړل او ځیني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هیواد کي سره خپاره شول، دا آریائیان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډیر قبایل او ډلي لري، چه یوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه یادیږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وایي، دا ژبه له قدیمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آریائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آریائیانو پخپل مرکز او کور کي زیږیدلې ده، هم دغه

[1] تاریخ ادبیات ایران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن"کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاريخي څېړني وګورئ دا خبره به ښه درته لڅه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلايل له اصلي آريائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آريائي ژبه (آريک)

د تاريخي او علمي څېړنو په استناد مو دمخه دا وويل چه پښتو د آريک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره بايد موږ د آريائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بيا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم بايد دلته وسي چه آرين توکم له بخدي څخه يا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکريت شوه او د ويدا کتاب په دغه ژبه دي، يا هغه قبايل دي چه ايران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قديم بيا پهلوي بيا اونسۍ پاړسو شوه اما هغه قبايل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ويله؟

زما دا عقيده ده چه دوي پښتو ويله، ځکه چه وروروسته دغه قبايل تر هندوکش را تير شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاريخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړيده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرګنده کړم، چه پښتانه يعني د پښتو ژبي ويونکي هغه پخواني بخدي يا باختري آريائيان دي چه نورو ورونو ئې ايراني يا توراني يا مغولي يا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هيره کړه، مګر فقط ښاغليو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هيڅ شک نسته چه بخدي آريائيان (۱۴۰۰ ق،م) يعني هغه وخت، چه د هندي آريائيانو ديني کتاب ويدا ليکل کيدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ريګ ويدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کيږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم بايد موجوده وي!

له تاريخي اسنادو څخه ښکاره کيږي، چه آريائي بخدي يا د پکهت اقوام پسله (۱۴۰۰ ق،م) د هيواد شرقي غرو او د اباسين غاړو ته تللي او دلې ميشته وه، ځکه چه ريګويدا د دوي نوم د هند په يوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ق،م) په بخدي يا باختر کي يوه بله ژبه پيدا کيږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور ديني کتاب په دغه ژبه دي. او بيا هغه وخت چه هيرودوټ Herodote يوناني مورخ د پکهت او پاکتويس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي انډوس (اباسين) پر غاړو ښئي.

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسيږو، چه پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (۱٤۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[۱]

د دې تاريخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم واروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا-آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چه دا نوم ډېر قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين Aryan يعني اصيل او نجيب او شريف ګڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جګړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو Dasyu ويل دا دواړي کلمې په ريګويدا کي ذکر شويدي.[۲]

د آرين د کلمې ځانګي په سنسکريت کي آريا يا اريا Arya او په زند کي ايريا Airya دي چه هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصيل نه ګڼل کېدل.[۳]

---

[۱] د پښتو او پښتنو تاريخي څيړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[۲] د پانيکار هند قديم ج۱ ص٤ پخپله په ريګويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج۳ص۲۰۷.

[۳] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ص۷۳ د پخوانيو سړو تاريخ.

علاوه په ریگویدا، په اوستا کي هم دا نوم راغلی، او هسي وائي: خدای تعالي د آرین ملکه او د آرین توکم او پښت پیدا کړ.[1]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بیا وینو چه هیروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرین ذکر څو ځایه کوي. دی وائي چه میدي Medes اقوام په پخوانیو زمانو کي آرین Arian بلل کیدل[2] ځکه چه میدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ایران په پای کي یو لوی سلطنت جوړ کړیدي. نو دا ویلای شو چه د آرین اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آریائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داریوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرلیک کي ځان افتخاراً آریائي او د آریا له پښته بللي دي.[3]

د اروپا اوسنیو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آریائیانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ریښې پیدا شي، هغه ژبي د آرین اصلي ژبي ته نژدې بللي کیږي!

دوکتور جیگر Geiger الماني محقق وائي، چه آرین له (آر) مشتق دي چه په سنسکریت کي د اصلي او بنیاد په معني دي، او آریا وائي نجیب او شریف او پارسا ته.[4]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځیني محققین دې ته هم تللي دي، چه آریا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکریت کي د کرهني یعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آریا کرونکي او زارع ته ویل کیدي، دا قول د مشهور سنسکریت پوهاند میکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاریخ کي مني او آرین د کرونکي په معنی اخلي.[5]

میډیم راگوزن لیکي: چه (آر) د یوي په معني و، له لاتیني او ایټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د یوناني (اروټ رون) د انگریزي ایریبل (د یوي وړ) دغسي د یوناني (ارورا) او د لاتیني آرور (یوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

[1] یشت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ۵-۲۵،۱۳ فصل ۱۳ فقره ۵-۸.

[2] هیروډوټ ج۷ص٦٢ د ویلر هیروډوټ ص ۲۸۹.

[3] د ویسباخ میخي خطوط.

[4] تمدن ایرانیان خاوري ج۱ ص ٦٥--٦٦.

[5] مقدمهٔ تاریخ هند قدیم ص۹۲.

ښخه دي، آریائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانیو پونده و ښخه د دوي توپیر وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[1]

د دې آریائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شویدي، د بابل او نینوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغي مځکي ته ویل چه یوي اوکرلې شوې وي (ارارا) د دغه هیواد په کوشي ژبه د فصل ریبل وه.[2]

په دې ډول د آریا دکلمې په خصوص کي دوې نظریې د پوهانو تر منځ شته یوه دا وه چه آریا اصیل او شریف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزگر دي.

زما په عقیده د پوهانو دا دوې نظریې په تاریخي دلایلو سره نزدې او یو ځای کیږي، تاسي به وائي څنگه؟ په دې ډول:

دکرهڼي اهمیت په آریائیانوکي

په آریائي قوموکي کرهڼي ته په خورا درنه سترگه کتل کیدل، دوي دیناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ریگویدا او اوستاکي دکرهڼي او زراعت کارو ته د شرافت په سترگه کتل شویدي، اوکرهڼه ئې د شریفو او اصیلو او پوهو خلکوکار بللي دي په ویداکي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[3]

بل ځاي وائې:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شیانو دکرهڼي له پاره په سپاره مځکه سره څیري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسنانو! یوې وتړي: مځکي دکرلو لپاره ښه یوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښي وکري زیار کښ کرونکي ته بویه چه تل د غویو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په یوي کړي."[4] په اوستاکي هم تل

---

[1] ویدک اندیا ص ۳۵.

[2] مقدمهٔ تاریخ هند ص ۹۲.

[3] یجروید فصل ۱۲ فقره ٦٧-٦٩-٧٠.

[4] یجروید فصل ۱۲ فقره ۷۱.

کرونکي شريف ګاڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهنې او څاروو د پالني تشويق کوي، زارع ته په درنه سترګه ګوري او د ګاتها په يوه سندره کي بزګران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شريفه ډله کي يادېږي.[1]

په دې ډول د کرونکي او بزګر مقام په آريائيانو کي ډېر لوړ ؤ، او د دوي ديني کتابونه په لار ښوونه هر بزګر شريف او محترم ګڼل کيدي، او په دوي کي خورا لوړه او خورا شريفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزګري وه نو ځکه هر زارع او بزګر نجيب او شريف و او هر شريف سړی به هم کرونکي او بزګر و، اصيلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظيفه اداکوله هغه سړی به هم شريف هم نجيب ګڼل کيدي.

د شريف او زارع تطبيق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آريا) کلمه يا د اصيل او شريف په معني اخلي يا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره يو شي دي ځکه چه په پخوانو آريائي اقوامو کي د ديني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجيب او شريف و، او هر شريف هم زارع و نو ښائي چه په آريائي ژبه کي دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شريف ګڼل کيدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرين) يعني اصيل ويلي شوي وي. او يا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهنې مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شريف او اصيل بلل کيدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرين په کلمه کي مجازاً ګډې شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقيقت تر منځ په ژبو کي ډېري دي، نو که د (آر) د کلمې حقيقي معنا اصل او نجابت وګڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقيقت وګڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړې نظريې سمي او پر ځاي دي، او د آرين کلمه په دوو معناو بولو شريف او زارع يا زارع او شريف.

په پښتو کي د آرين ريښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کي د آرين او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهيم ولري؟

[1] ګاتها ص ۹۸ يسنا ۳۳ فقره ۳۵.

هو په پښتو کي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ريښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنياد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبايل يې وائي[1] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبياتو پخپلو اشعارو کي د يوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زميداوري اکبر چه د ګوډ تيمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه ټينګه زما په زړه کي   د رقيب سره خنداکړي هوسيږي

وروسته يو بل اديب ملا الف هوتک چه بحر الايمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ۇ ښاغلي   څه که سو په وير نتلئ

پير محمد مياجي د (۱۱۳۵) په حدودو کي وائي:

شيخ متي چه خليلي ۇ   دی له آره لوي ولي ۇ

نو آره د اصيل او بنياد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جيګر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرين اصيل ګڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا يعني کښت او کرهڼه د ميکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتو کي تر اوسه سته په قندهار کي بزګران او کښتګران د لو پر وخت هسي وايي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزګرانو او زارعينو حال بيانيږي، چه دوي لومړۍ کښت کوي او بيا ئې ريبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت او کرهڼې مفهوم لري، چه د هنټر او ميکس مولر له قوله سره سم دي.

نو که آرين په لومړۍ معنا اصيل وي هم په پښتو کي شته او که په دوهمه معنا کښتګر او زارع وي هم په پښتو کي تر اوسه مستعمل دي.

عين د آرين کلمه د پښتو له ګرامر سره هم مطابقت لري، ين Yan په پښتو کي خورا ډير د نسبت د ادات په ډول راځي، او د کلماتو په پاي پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړين (برنجی) که د کلمې په پاي کي (هـ) وي غورځي لکه

[1] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورټي پښتو لغت.

خاوره (خاک) چه خاورین (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ین) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرین ځني جوړیږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبدیل شوي او آریان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرین منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتوکي د اصیل یا کرهنې په معني تر اوسه سته او په پخوانو آریائیانوکي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آریائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصیل او شریف اوکرونکي) ده نو چه د (آر–آریا–آرین) دکلماتو ریښې تر اوسه په پښتوکي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعمالیدل او دا کلمې هم له اصلي آریائي ژبي څخه دي نو دا ویلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغي زړې ژبي ته ډیره نزدې ده.

د آریا کلمه په پښتوکي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتوکي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعمالیدې، د پښتو به قبایلوکي د یوسف نومي یو زوي (اریا) نومیدي، چه د ده اولاده بادي خیل بولي، افضل خان خټک په تاریخ مرصع کي لیکي:

"د یوسف پنځه زوي و، یو په کښي اریا نومیده، از بس چه ډیر متکبر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خیل وائي"[1] یوسفزي د پښتنو مشهوره قبیله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آریا اولاد بادي خیل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آریا) نوم په پښتوکي تر ډیره وخته معمول و.

آریانا ویجه

دمخه مو ولوستل: چه آریائیانو تر هجرت او خپریدلو پخوا په یوه مځکه کي ژوندکاوه چه پوهان ئې په تعین کي سره مختلف دي، مگر په دې اواخروکي ډیرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آریائیانو اصلي ټاټوبي د ایشیا په منځ

[1] تاریخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

کي د پامير لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روايات او د آريائيانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زباديږي[1] پرسي سايکس ليکي چه دا ځاي د آمو او ايگزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامير او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قديم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قديمه ژبه (آرينه ويجه يا ويجو) (واج) ويله په اوستا کي چه شپاړس آريائي هيوادونه ښئي، (آرينه ويجه) هم يادوي، چه د وانگوهي ديتيا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جيگر الماني او ځيني نور غربي پوهان وايي، چه دا (ارينه ويجه) په غرنيو مځکو کي وه، چه په سير دريا او زرافشان او آمو اوبيده، او آريائيانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرينه ويجه) د کلماتو معنا داسي ده: د شريفانو او اصيلانو مځکه يا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آريا د کلمې په خصوص کي مو دمخه تشريحات او تاريخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ويجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وگورو، چه سته که نه؟ دا تاريخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اويجه) د الف په زور او مجهوله يا؟، او د جيم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اويجه نه پريږدي چه په جمله کي اويجه هم د مځکي او سر زمين معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغير تر اوسه مستعمله ده، او موږ ته را ښکاره کوي چه له آريائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنگه نزدې ده، او ښائي چه سنسکريت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آريا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آريائيانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرينه ويجه) بللي سوي او ريښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آريائيانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آريا ورته) يا (آريا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آريا مځکه يا ټاټوبي او د اصيلو او ښاغلو هيواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهيتا) نومي کتاب کي

---

[1] ويديک انديا، ص٤٤.

[2] تاريخ افغانستان، ج١ص٣٦.

[3] ونديداد فرگرد.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٦-٧٤ - ايران قديم ج١ ص ١١- د براون تاريخ ادبيات ايران ج١ ص٥٩.

راغلي دي. دي آريا ورته Arya Varta د هماليا او بحيرهٔ عرب تر منځ ځايونه مځکي گڼي،[1] سر وليم جونس وائي چه د منو قوانين تر مسيح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې یا درې پیړۍ تر مسیح دمخه دي[2]، محققين وائي چه دا نوم هندي آريايانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پیړۍ قبل المسیح ته (لکه دمخه چه وويل سوه) رسيږي.

آريا ورته، آريا ورشه هم بلله کيده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغليو او اصيلو ټاټوبي) ده[3] مگر هغه وخت چه دا نوم د هند آريائيانو ورسره يووړ، نو ئې دوني خپورتيا پيدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ويدي دورې ډېر را وروسته چه د برهمنانو مدنيت له څلورمي پيړۍ قبل المسيح څخه په هند شروع شو، نو دوي بيا دغه (ورته=ورشه) واخيست، او د گنگا د رود غاړي ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغي کلمي زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کيږي. او د آريائيانو يوه زړه او پخوانۍ کلمه گڼل کيږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آريا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آريائي قبايلو کي چه هند ته ولاړل يوه قبيله Bharata (بهارته) نوميده، چه دوي تر اباسين تير شول، او په هند کي مدنيت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنگي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبيلې د آريائيانو د پخواني نامه (آريا ورشه) پر وزن او ډول د هند مځکي پخپل نامه (بهارته ورته) يا (بهارته ورشه) وبيلې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آريا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هيواد) و.

اوس به راسو او و به گورو، چه ورشه په پښتو کي سته که يه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراگاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده يعني ښه د څر ځاي يا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ويل کيږي، چه له ډېره اضطرابه له سرې څخه ځاي او خوا ورکه شي.

[1] کیمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هند گوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آريانا اينټيکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاريخ، ج ا ص ۱۰، مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځاي لري، او ژوندئ وه ژوندئ ده مثلاً ماشوخيل حميد مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو   چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څر ځاي ته هم وائي، او دا مفهوم د آريائي قبايلو له ژوندونه سره ښه اړخ لگوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي څوني مهم کار گڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترگو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته ديناً او مادتاً ډيره مقدسه وه، او دا کلمه له قديمه په دوي کي پر ښه مرتع او چراگاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملگري و او دوي پر خپل هيواد او وطن او ټاټوبي باندي ايښووئ.

دلته يوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنگه ورته او ورشه يو له بله سره اوښتي دي. لومړئ بايد دا ووايو: چه آريائي قبايل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسين اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس يا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آريا د پښت زانگو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آريائيان هم له دې ځايه تللي دي نو دا په ټينگه ويلاي سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم بايد دلې پاته وي او هر څه تغير چه وروسته ور پيښ شوي وي، هغه به د نوي محيط اثر وي.

پر دې تاريخي اساس باندي نو دا ويلاي سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آريائي قبايل په هند کي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبديل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شويدي.

دا د ورته د (ت) تبديل، د ورشه په (ش) هم دفعي او يو په يوه ندي، (ت) ډيره په (س) اوړي، او دا تغير تاريخي هم دي، مثلاً پارت يوه تاريخي آريائي قبيله وه چه د دوي نوم د داريوش په ډبر ليک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا يو صوت په آريائي ژبو کي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتو کي هم (ت) ځاي په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه يوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبديل هم عام، او په پښتو کي خورا ډير وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آريائي ژبه کي ورشه يا ورشو وه وروسته چه نوي محيط او نوي چاپير ته ولاړه او په نوو خولو کي ولويده، ورشه، بيا ورته شوه.

---

[1] ايران قديم، ص ۱۲۱

نتیجه

تر دې ځایه د پښتو رابطه د اصلي آریائي ژبي (آریك) سره ښکاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آریائي کلمې په اوسنۍ پښتو کي ژوندۍ او مستعملي ولیدلې: (۱) آریا، آرین = پښتو (آره) (۲) ویجه پښتو (اویجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث کي فقط دغه دري کلمي تحلیل شوي، وروسته چه د پښتو تطبیق د نورو آریائي ژبو (سنسکریت، زند، زړې پاړسو) سره کیږي، داسي ډیر مثالونه او کلمات به راوړم چه تر اوسه زموږ په ژبه کي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتیجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي یعني آریائي ژبو څخه ده څکه چه د آریائي د ښت زانگو دغه زموږ د هیواد مځکي دي، نو اصلي آریائي ژبه هم دلې ویله کیده او دلې پخپله پاته ده یا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غرو کي ژوندۍ ده.

د آریائي اقوامو نوري ژبي لکه د ویدا ژبه (سنسکریت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آریائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو کي زاړه آریائي کلمات له اصلي آریائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جگره او پښتون - د پکهت ویشنه - پښتون په ویدا کښي - پښتون په اوستا کښي - پښتون او یوناني مورخین - بختي په اسلامي دوره کښي - نتیجه - پښتو - پښتو او د اوسنیو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتیجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي یا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - یوه ضروري یادونه ـ پښتو ولي هندي یا ایراني گڼلې شوې ده؟

پښتون او پښتو

آریائي اقوام چه له خپلي زړې آرینه ویجه Aryana Vaeje یعني د اکسوس (آمو) او سیر دریا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښي مدنیت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځایه بیا د هند او ایران خواو ته ولاړل. دوي ځیني مشهور قبایل درلودل، چه له هغه څخه یوه مشهوره قبیله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاریخي څېړنه او قدامت د پښتو ژبې اصالت او قدامت هم څرګندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو بږغیږو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آریائیانو یوه ډله تر اباسین (اندوس) پوري وتل، او د دوي یو معروف دیني کتاب ویدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرایائی اقوامو په تاریخ کښي ډېر اهمیت لري، د هغه عصر ډېر وقایع څرګندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دریابو او مځکو اړه لري، او پکښي بیان شوي دي، نو محققین د ویدا کتاب زموږ د هیواد یو پخوانی کتاب ګڼي.

له دې کتابه موږ د هیواد پخواني تاریخي وقایع او حوادث را باسو، او هم د ژبې په تاریخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ویدي ژبې او پښتو د څېړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښیو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ویدا د انشاء او لیکلو نېټه تر ۱٤٠٠ ق، م پوري رسیږي.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبې تاریخ وپلټو، ناچاره یو، چه لومړی دا ځان ته څرګنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاریخ کښي ځاي نیولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جګړه او پښتون

هغه وخت چه آریائي اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنګلو او ورشوګانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ یو خورا لوي او مشهور جنګ پیښ شو، چه د ویدا په زاړه کتاب کښي بیان په خورا ښه ډول راغلي او کیفیت ئې دا دي:

"له آرایائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبیله د کوبها یعني کابل او ارغنداو له ورشوګانو څخه تر خیبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسین) ورشوګانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نومید، چه د دیواداسا Divadasa زوي یا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزیکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه یو ریشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ویسوا میترا

[1] ریشی د آیائیانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو لیکوکي دا اصطلاح راوړو.

Visvamitra نومیدي، دې ریشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ویپاشا Vipasha (بیاس) په نیول او فتوحات کښې ډیر کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا څپل مذهبي مشاور ویوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسیستاس Vasistas نومیدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ریقیانو تر مینځ مخالفت او جگړه ونښته، د ویسوا میتړا ډیر قبایل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډیر آریائي قبایل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جګړه وکړه، خو پاچا بریالي شو، او د انو Anus او دریوهو Druhyu د قبیلو ملکان ووژل شوه.

دا جګړه د پاروشني Parushni (ایراوتي=راویی) پر غاړه پیښه شوي وه، او هغه لس آریائي قبیلي چه پدغه جګړه ئي لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبایل دي، چه تر اوسه ئې هم بقایا زموږ په هیواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جګړي وروسته دوي د هندو ورشوګانو ته لیږد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

١- پکتهه Pakthas (بګتویس=پکهت=پښتون)

٢- اللینا Alinas (د نورستان خلق)

٣- بهالانا Bhalanas (د درهٔ بولان خلق)

٤- شیوا Chivas (د شیوکی خلق چه اباسین پر غاړه اوسیدل)

٥- ویشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسیدل، او د بریګیوس Bhrigus مشهور روحاني کورنی د دوي ستانه وه).

٧- دریوهیو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسیدل)

٨- توروواشا Turvasha (دا دوې قبیلې سره ملګري وې).

٩- یادو Yadus

١٠- پورو Purus (دګندهارا د شاو خوا خلق)[١]

دا وې لس مشهوري آریائي قبیلې چه د لسو ټبرو په جګړه کي برخه درلوده، او لکه محققین چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبیلې زموږ په هیواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[١] کمبرج هستري آف انډیا، ج ق ص ٨٢- تاریخ افغانستان، ج ١ ص ٨٩.

د پکهت ويشنه

په دغو آريائي قبايلو کي موږ د ژبي لامله فقط له لومړۍ يعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصيله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړۍ تاريخي وثيقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ريگويدا کي ياد شوي دي، او دا څرگندوي، چه دا اولس تر ميلاد ۱۴۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آريائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاريخ په هغه وخت کي هم ډير روڼ دي، او هر څوک ئې پيژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: يوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کيده، او د قبل الميلاد د دريمي پيړۍ په شا او خوا کي يو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنيت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتيا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنيت او بيل ثقافت وموند (د ۲٥٦ ق،م حدود) يوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسيده، او هورې هم د پکهت=پکويس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتيکا) بلل کيدئ.[۱]

پښتون په ويدا کي

په ويدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاريخي وثيقه د پښتنو اهميت او ثقافت، او سياسي او اجتماعي ژوندون د ۱۴۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصيل ورکو: په ويدا کي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځايه او مکرر راغلي دي. هغه انگليسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف ټي ايچ گريفت Ralph T.H. Griffith له ويدا څخه په دوه ټوکه کي گړيده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځايو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱٥۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦٥ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ويدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم ياد شوي دي:

”... برگويس Bhrigus او دروهيوس Druhyus [۲] ژر غوږ ونيوئ يوه دوست بل دوست ته د دوو ليرو قبيلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الينا، او شيوا، او ويشانن خلق سره را ټول شول آريائې ملگري لار ښووني ته د تريتسو Tristus قبيلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتگ، له دې لا مله و، چه د جگړي سره ئې مينه

---

[۱] تاريخ هيرودوت ص ۲۸۱ - تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[۲] بريگوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مگر د ريوهوس ستانه او روحاني نه وه.

درلوده،[1] له دې سندري څخه څرګندیږي چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان یا لغمان خلق) الینا (نورستانیان) شیوا (د انډوس د غاړو و یا د کابل د شیوکي خلق) په یوه جنګ کي سره ملګري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني ورونړو سره مله او متحده وه. بل ځای هسي وایي:

"اې اسونانو[2] پر خپلو جنګي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښیني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالایان یاست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادریګو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پیل شو[3]" په دي سندره کي چه پکته راغلي دي، د ښتنو پاچا دي، ادریګوا او بابهرو هم د ده ملګري پاچهان دي شاعر د کوم جنګ کیسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادریګو لپاره د سهارنیو ستوریو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په ګډه او ملګري له دښمنانو سره جنګیدل، د ویدا په بل ځای کي هسي راغلي دي:

"اي اندرا! ته ډیر لوي یې، له تا څخه غواړم، چه موږ ته پيې وري غواوي را کړې! لکه مدهه یاتي تیا Medhyatithia او ني پا تي تیا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کنوا Kanva ټبر، او د تارسادسیو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[4]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنګ رب النوع) څخه پیوري غواوي غواړي، چه د آریائیانو په ژوندون کي ډیر اهمیت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کنوا قبیله او یو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توګه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه څرګندیږي، چه اندرا د جنګ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنګري قبیلي سره ډیره مهرباني درلوده، او دا قبیله په هغه وخت کي هم ډیره بډایه او اباته وه ډیري غیلې او ګورمونه ئې درلودل.

د ویدا په بل ځای کي د پښتنو یادونه هسي شوي ده:

"هغه ډیر ښه سندرچي د جنګ په تودوالي کي دا دعا وویله، چه په جنګ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[5] یرغل وکړ شیاوانا Chyavana (د یوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډیر تدابیرو هغه مذبح سمبال

---

[1] ویدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ۶،۷ فرد.

[2] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئیایانو په عقیده دوه سپاره ارباب انواع وه.

[3] ویدا، ج ۲ ص ۱۵۳- ۲۲ سندره- اتمه برخه ۹ فرد.

[4] ویدا، ج ۲، ص ۲۶۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.

[5] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذریعه کولې.

کړ، تورواپانا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه ږغ لري، د نذر مشوبات ئې د سیل په څیر راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ..."[1]

لکه پیشل Pishel مشهور وید پوهاند چه ویلي دي، تورواپانا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شیاوان شاعر سره چه د بریګو زوي و، د پاچا مخالفت ولوید.

شیاوانا د آسون له رب النوع سره مینه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډیرو ایرو او خوشبویو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري ومومي، خو اندرا د جګرې رب النوع د پښتونو د ننګیالی قبیلي پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاګان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بریالي شو.[2]

په دې ډول پښتانه تل په جګړوکي پر دښمنانو بریالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډیر و، د ریګویدا سندري له دغو جګړو څخه ښه تفصیلات راکوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملګري و، او په جګړوکي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[3]

دا خو پخپله د پکهت یعني د ښښتون ډیر پخواني تاریخي تذکار و، چه د ویدا په پاڼوکي شوي دي، بیله پکهت څخه په ویداکي د پښتو د ځینو قبیلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبایل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

"دیووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبیلو سره جنګونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بریسایا Brisaya پاروتا Paravata دا جنګونه د هیلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati یا هر اوتي یعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وایي: چه په دغو جګړوکي د اراکوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ویدا پاراوتا قبیله هغه پاروئتي Parueti ګڼي چه بطلمیوس یونانۍ جغرافیا وال هم د ارغنداو په ورشوکي ښوولې ده.[4]

ځکه چه ویدا تل زموږ د هیواد مځکي، غرونه، رودونه یادوي او د دې هیواد کتاب دي، نو دا ویلاي شو، چه د هیلبرانټ نظریه رشتیا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستاکي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو یوه قبیله وه، په پښتنوکي تر اوسه هم په دغه نامه ځیني قبائل سته، مثلاً په سلیمان خیلوکي تر اوسه هم داسو Dasu قبیله سته.[5] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سیوۍکي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

---

[1] ویدا، ج ۲ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.
[2] د ویدا ص ٤٦٥، ج ۲، فټ نوټ.
[3] ریګویدیک کلچر، ص ٣٥٦.
[4] کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۸۷.
[5] حیات افغاني ص ۲۵۸.

کاکړ ګنې[1] بريسايا کې مې اوس هم سته بړيڅ Barech ئې بولي، چه د قندهار په شوراوک کي اوسي او د هيواد په جنوني څنډوکي تر هلمنده او سيستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان بړيڅ کسې تر اوسته مشهوري دي[2] او په هند کي هم د پنجاب ويرچ Variach قبيله دغه بړيڅ ته رسي او د جنوبي هند بهرايچ ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ويدا پاراواتا چه بطليموس د ارغنداو پاروئيتي قبيله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزوکي پروټ Parut نومي پښه شته[3] ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواتا قبيلې ته نژدي دي.

په دي کرښوکي زما مقصد د پښتنو د تاريخ بيانول ندي، بلکه تش دا خبره څرګندوم، چه د پښتون نوم او مدنيت د ويدا همزولي دي، او بيله دې نومه د پښتنو د ډيرو قبيلو نومونه هم په ويدا کي راغلي دي.

پښتون په اوستاکي (پښتون، بخدي)

تر ويدا وروسته زموږ د هيواد يو مهم تاريخي سند د اوستا کتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق.م په شا و خوا کي نيټه دي دا کتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوګانو کي کښلي شوي دي، او زموږ د هيواد تاريخي وثيقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون يا پکهت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ويلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وويل: چه آريا د توکم مرکزي هيواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده.د ويدا پکهت، د هيروډوت پکتي يا پکتيس سره يو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بيا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ريښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ويدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ويدا په يوه برخه اتهروا ويدا Atharva Veda کي کې مې دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[4] په مهابهارت کي بهليکه Bahlika کښل سويدي[5] او پانيني Panini د سنسکريت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر ميلاد دمخه په څلورمه پيړۍ کي په بهيکه قبيلو کي ډير قبايل راوړي، او هغه ټول بلخيان بولي، پخپله په اوستا کي چه د آريائيانو د هيوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[6] Bakhdi دي چه په اوستا کي بخديم سريرام "ښکلي بلخ" هم بيا ذکر شوي دي، او لکه د

---

[1] حيات ص ١٥٤.

[2] حيات ص ٢٤١.

[3] حيات ص ١١٨.

[4] آريانا ص ٩٤ - ١١٥- ١١٧.

[5] اردو مهابهارت.

[6] وندیداد - لمړی فرګرد.

اوستا فرهنگ (ص ۱۱۰) چه لیکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) یا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي یا باختري ځني جوړیږي.

پروفیسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژدیوالي څخه دا نتیجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وایي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي میلادي پیړۍ لیک دي، بخل بامیک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځیني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وګورئ.

د ویدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ ـ ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت یا بخت یا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکریت او اتهروا ویدا: بلهیکا سو. او د:

مهابهارت: بهلیکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پاړسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ریښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم ځني زیږیدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هیڅ شک نه پاتیږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=ښندي، پښتي. چه د یونان مؤرخینو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او یوناني مؤرخین

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آریا له هغو مشهورو قبیلو څخه و، چه د ویدا او اوستا د لیکلو او غږولو په وخت کي ډېر شهرت درلود، د مدنیت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هیواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملګري اوسیدل.

دې قوم تر ویدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخینو په ښه نامه ستایلي دي او هیڅ وخت یو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د یونان مشهور مؤرخ هیروډوت Herodote (۴۸۴-۴۲۵ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافیا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هیواد د پکتیکا

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.

[2] د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

Pactyica په نامه یادوي چه د انډوس Indus (اباسین) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډېر عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستینان دي، وطني غشي او لیندۍ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[۱] هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax یوناني امیر البحر د داریوش (۵۲۱-۴۸۶ ق.م) له خوا د بحیرهٔ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتیروس[۲] Caspatyrus له خوا د پکتیکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحیرهٔ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسیدي[۳] سکائي لاکس پخپله سیاحت نامه کي د پکتیکا ذکر هم کړي دي.[۴]

علاوه پر دغه هیروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتیکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه موږ در وښووله او د پارتیا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هیروډوت ئې په ارمینیا Armenia کي نوم او بیان راوړي دي.[۵]

د یونان یو بل جغرافیا لیکونکي بطلمیوس کلودیوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هیواد "پکتین" یاد کړي دي، دي وایي: چه پکتین د پاروپامیز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتیانو مسکن دي.[۶]

بطلیموس چه تر هیروډوت را وروسته د دوهمي میلادي پیړۍ په لومړۍ نیمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هیواد راښئي او دا ځني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنیا کي ډیر و، او دا قوام هر چا پیژاند.

د ویدا پکهت د یونان د جغرافیاوالو او تاریخ لیکونکو له خوا پکتي، پکتیس او پکتویس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلومیږي، چه دا تغییر د یوناني ژبي د لهجې او خصوصیت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفیسور لاسین Lassen چه د یوناني باختري پاچهانو تاریخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د یونان پکتویس له اوسني پښتون سره تطبیق کړ. وروسته دا نظریه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او ګریرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافیائي موقعیت له مخي د یونان پکتویس پښتانه وبلل او دا علمي نظریه ئې ثابته

---

[۱] د هنري افغاني مطالعات ص ۲.

[۲] ځیني وایي دا ښار د کابل په حدودو کي و، ځیني ئې د کشمیر پر خوا بولي.

[۳] د ویلر جغرافیاي هیروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاریخ هیروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلوپیدي اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاریخ باختر راولسن ص ۳۰.

[۴] راورتي د پښتو ګرامر مقدمه ص ۳۱ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.

[۵] د هیروډوت جغرافیا ص ۲۸۱.

[۶] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

کړه او اوس تړول مورخین د ویدا پکهت او د یوناني مورخینو پکتویس دغه پښتون ملت ګڼي[1] چه د دوي مدنیت او د نامه تاریخ ډیر قدیم دي او تر ۱۴۰۰ ق،م پوري رسیږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارتولډ مستشرق وایي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸۴۳ ق،م یو مخروطي ستون جوړ کړي دي، او د بختي اوښانو تصاویر پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کیدل[2] اسلامي مورخین هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سیستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کیدل[3] په اوسني پاړسو او پښتو کي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاریخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰۴۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدایا ولیږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزدیکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطریق پیشکش ګذرانید."[5] دا اوښان هم پښت او بخت یعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ریښې هم په دغو نومو کي دي.

نتیجه

له دغو ټولو تاریخي پلټنو څخه اوس دا نتیجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تیریدلو او تللو سره اوړي یعني ځني حروف زیاتیږي، او ځني کمیږي، ځني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي یو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت) لري.

پ به ب اوړي لکه: د پاړسو شب = د پښتو شپه
د پاړسو به = د پښتو په
د پاړسو سبک = د پښتو سپک
ک په خ اوړي لکه: د پاړسو کلاه = د پښتو خوله
د هندکو مکهه = د پښتو مخ

[1] د بارتولد تاریخي جغرافیا ص ۱۳۰.
[2] د بارتولد تاریخي جغرافیا ص ۴۹-۵۰.
[3] په طبري او الکامل کي د عمر و لیث مبحث وګوري.
[4] تاریخ سیستان ص ٦٦.
[5] عمل صالح یا شاه جهان نامه، ج۱ ص ۴۹۳.

د هندکو پکاول = د پښتو پخول

خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د ښتو خار = د پښتو ښار

(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفیږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوړي لکه: د پاړسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زیاد = د پښتو زیات

دا د اوښتني اصول په آریائي ژبو کي ډېر باب دي، او ډیري کلمې په هندي او پښتو او ایراني ژبو کي یو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له یوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آریائي قدیمي ریښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ریښې وموندلې، او په زاړه تاریخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاریخي پلټونو په سیوري کي تاسي ته دا خبره زیاده سي، چه پښتون د ریگویدا تر لیک یعني تر ۱۴۰۰ ق،م لا دمخه یو مشهور او نوموړي او ننگیالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخینو وپیژاند او ذکر ئې په قدیمو او نوو تاریخي کتابو کي راغلي دي.

یو اولس چه هسي روڼ تاریخ لري، مدنیت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شیانو وجود او خوندي کول، په یوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاریخي دورو کښې پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بی له هیڅ شکه دوي باید ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاریخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ویدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډېر پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاریخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبي نیټه هم بویه چه ډېره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي یو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي یا اندکي هندوستاني ته وایي، چه دا نوم

هم د يونان مورخينو انديکه Indika ضبط کري دي[1] که د دغي قاعدې سره سم يو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ی) هر وخت لويږي، نو به هندکو يا اندکو Indko ځيني جوړ شي، چه پښتانه د هنديانو ژبي ته وايي، او چه کلمه سره سپکه او تخفيف شي نو (انکو) يي هم بولي، يو شاعر وايي زه خوار پښتون يم انکو مي څه زده؟ راته وئيږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل ګاونډي اقوام ديګان Digan بولي او ژبه يي په هغه قاعده ديګانو Digano بولي. دغسي هم د پاړس ژبي ته پاړسو Parso وايي نو که د ريګويدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر يو مجهول (و) زيات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا يي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې يو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډېر مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم يوه کوچنوټې کلمه ده، مګر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجماعي نظام ئې په لمن کي ونيو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښيګړي، ملي دودونه او جالونه يعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه يادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډېره مينه لري، او پښتو د دوي د مليت څرګنده نخښه ده.

که يوه پښتانه ته وويل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، ګويا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځيني وکړه نو د پښتنو په حياتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: يعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د ښښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه يو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علميت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وويل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: يو سړي چه په ټولو انساني شريفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتين او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وايي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعماليږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. يعني يوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړيده، او له هغه څخه نه تيريږي. پر خپله پښتو ټينګ دي، يعني پر څپله وينا او وعده ټينګ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چپرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

د بلا غشي مي خيژي له پوښتو   زه خواجه رزق الله نه پريږدم پښتو[2]

خپله پښتو تر سره کول: يعني خپله وعده او اراده تر پايه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دريدل، تر څپله وينا تيريدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

[1] ايران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷٦.

پښتون کیدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دریدل، او څرګند اعلان کول، سپیڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصادیق ډیر دي، دلته د دې کتاب وظیفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زیاتي څیړنه وکړي، فقط په دغه یوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنیو پوهانو آراء

تر ډیره وخته پښتو ژبې ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ویلي و "بکره او پیغله وه" په نونسم عیسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شیوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنو کي دوي ژبې هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو یوه نوې څانګه د علم او تحقیق په دنیا کي بیرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقین Orientalists بلل کیږي، او موږ په پښتو لومړنی ته خاتیځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتیځ پوهاند وایو، چه په پاړسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو یقیناً تاریخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ایران ډبر لیکونه او د هند او چین زړې ژبې زده کړې، مړې ژبې چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ویلي کیږي، دوي بیرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او لیک لیاري ئې کشف کړې، په دغه پوهانو کي یوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارایائي مدنیت د پلټني لپاره زیارونه کښل، د هند آریائي ژبې ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ایران ژبې ئې وپلټلې، زړه پاړسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه یو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډیر علمي تحقیقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او ګرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.[1]

د موسیو برتلز روسي خاتیځ پوهاند په قول اروپا کي لومړی پلا ګولډن شتت الماني پر پښتو یو کتاب وکښ او ځیني لغات ئې پکښې را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ ع په سینټ پترز بورګ کي طبع او څپور شو له دې څخه موږ ته څرګندیږي چه یو سل او پنځوس کاله پخوا یعني یوه نیمه پیړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختو کي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړي دي.

پروفیسور کلیپروت Kleproth لیکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سمیتکي Semitic یعني سامي ژبو څخه ګڼلي ده مګر زه وایم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانیک Indu-Germanic (هندو آرین) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او ګرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفیسر ډورن Dorn چه په پترزبورګ کي اوسیدي او په ۱۸۴۷ ع کال ئې یو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتیځ پوهانو یعني مستشرقینو د زیار او تالیفاتو مفصل تاریخ ولیکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کیږي.

[2] د راورټي د پښتو ګرامر مقدمه، ص ۲۸.

هسي وائي: پښتو نه په ترکیب نه په لغاتو او نه به ګرامر کي له عبراني Hebrew او چالدیک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تیوتن Indu-Teutonic ډلي څخه ګڼله کیږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسیدونکي دي.[1]

مورخ اډلنګ Adelung لیکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډیر معلومات نلرم خو دا ویلاي شم، چه دا ژبه ډیره اصیله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي لیکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلومیږي، ځکه ډیر الفاظ چه دا ژبه ځیني جوړ شوې ده، او هم خورا ډیر افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ریښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبې اصلي اجزاء ګڼل کیږي، بیا هم ځیني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژدیوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښې ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، یوې هم له ساماني ژبي سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبي سره یې نژدیوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ویلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبې لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډیر کتابونه ئې پکښې لیکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو ګرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵٦ ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او ستِه بحث کوي او د آریائي او سامي ژبو سره ئې د ګرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتیجې ته رسیږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډیر شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وایم، چه پښتو د سنسکریت او ژند سره ډیر نژدې والي او له پهلوي سره هم ټینګه اړه لري... که د پښتو ژبې د ټولو سیمو ادبیاتو ته وګورو را ښکاره کیږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډیره بډایه ده، ډیر شعراء او مؤلفین پکښې تیر شوي دي، پر دغو علاوه ځیني ملي سندري او سپرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ویلي کیږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلې ملي بدلي او سندري را په یادوي او ډیري مي د پیښور په هستوکنه کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بیلیو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ ع په شا او خوا کي د بنګال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو ګرامر کښلي او په تاریخ کي ډیر کتب لیکلي دي، دی د پښتو

---

[1] راورټي ص ۲۹ ـ د ډورن د مقدمې په حواله.

[2] مټریډیټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.

[3] د کابل پیښې Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.

[4] د راورټي پښتو ګرامر ص ۳۷-٤۸.

ژبي بر اصالت هسي وائي: "له ټولو څېړلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکريت يوه خور ده، او ځکه چه د هند او ايران تر منځ ويله کيږي، نو په پيړيو پيړيو د پارسي اثرونه پر لويدلي او ډير الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبي خپل ځان او قواعد نه دي بايللي، او د فيلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شيان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي..."[۱]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمسټټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده يو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غرو کي ګرزيدلي، او ډير ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظريه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پيدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) يا د يوې بلي ژبي سره چه زند ته ورته وي، ډير مشابهت لري. پښتو اشعار د سپېڅلتوب او طبيعي والي له پلوه خاص امتياز لري، بدايع او نازکخيالي ئې ډيره سپېڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقايع او روزمره پيښي څرګندوي، دا بدلي د ښتنو تاريخ هم دي..."[۲]

خلاصه ډارمسټټر د پښتو به نسبت دا عقيده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه يوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا يوه مخصوصه څانګه بلله کيږي، او د زند سره ډيره نزديکي لري، او اړيکي ئې ډير ور سره ټينګ دي.[۳]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډير محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو ګرامر وکيښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ريښه هسي رأي ښکاره کوي: "زه په ټينګه او ډير اعتماد دا ويلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ايراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرين Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کيږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړۍ سر کي هم له هندي او ايراني ژبو څخه بيله شوې ده خو بيا هم له دواړو سره په خصوصياتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..." [٤]

ډوکتور هنري V. Henry چه د ليل د کتابخانې کتابدار او يوه فرانسوي دي، هسي ليکي: "پښتو له يوې خوا سنسکريت او په ځينو شيانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکريت او اوستا دواړه په دغه خصوصيت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصيت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډير شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکريت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کيږي. او کله کله هم سنسکريت ته ورته وي. د دې ټولو نژديوالو او مشابهت

---

[۱] د بليو پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۱.

[۲] د ډارمسټټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ٦٢-٦٥ او لومړي فصل.

[۳] د برون د ايراني ادب تاريخ، ج ۱ ص ٤٦.

[٤] د ترومپ پښتو ګرامر .

علت دا دي: چه دغه ژبي له يوې ريښې څخه را وتلي دي، او د آريائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره يو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره ګاونډۍ وه، او متوالي اړيکي ئې سره درلودل...“ [1]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي ګڼل کيږي موسيو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لیننګراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

”پښتو د خپل تاريخي قوت او قدرت سره يوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځيني تغيرات هم ور پيښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پاړسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر خپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې ګرزولي دي، د اروپا علماو له ډيره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمسټټر او فريدريک ميولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقيده لري چه پښتو د زند يا له يوې بلي ژبي سره لکه زند ډير مشابهت لري، ميولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پاړسو خپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وايي چه پښتو د آرياى ژبي يوه مستقله څانګه، او د هندي او ايرانيو څانګو تر منځ منځګړې ده، د ترومپ دا نظريه پروفيسور فون سپيګل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټېمګه مني، ګريرسون Grierson او پال تيډسکوي ئې هم تائيد کوي... که څه هم د علماو په رايو کي ځيني کوچني اختلافات ليدل کيږي خو بيا هم ټول متفق دي، چه پښتو يوه زړه او قديمه ژبه ده، او هندي او ايرانيو څانګو سره د خور نسبت لري...“ [2]

ميجر لوريمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو يو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: ”پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډيره ارته ژبه نه بلله کيږي، خو د خيالاتو د ښکاره کولو لپاره ډير قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرګند دي، دا يوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتياز خاصيتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصيتو سره بيلولاي شو، که څه هم د پاړسو په توګه نازکخيالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جګړو کي لږ خساره ليدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلوميږي، چه د يوه پښتانه سره خبري وکړې، يا د دوي ادبيات او کيسې مطالعه کړې...“ [3]

---

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ٥-١٠.

[2] د لیننګراډ د اکاډمۍ د لسانياتو سلسله، ج ٤.

[3] پښتو او د پښتو ګرامر او قواعد د لوريمر تأليف.

وروستني ډېر محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گریسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور دیي، چه لنگوسټک سروي آف انډیا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کي لیکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آریائي اقوام د خیوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسیدل، له هغه ځایه یوه ډله تر هندوکش را واوښتل، دکابل له درو څخه هند ته تیر شول، او بله ډله هم د ایران پر خوا ور شیوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرین یا هندو ایرانین Indu Aryans ژبي وایو، له قدیمي زمانې څخه دا آریانان پر ډېرو قبیلو ویشل شوي وه، مثلاً د داریوش Darius (۵۲۲-٤٨٤ ق،م) په ډبر لیک کي دوولس قبیلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبیلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډبر لیک زاره پاړسو Old Persian چه په پارس کي ویل کیدله او د شرق ژبه یعني اوستا Avesta سره بیلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډېرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو موږ ځیني آریائي ژبي د پاړسو له نسله گڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پاړسو non-Persic گڼو. ایراني او هندو ژبي دواړه له یوې ریښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته یو له بله سره بیلیږي، که د اوستا ډېر پخواني اجزاء د ویدا د سنسکریت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرگندیږي، خو هر څوني چه وختونه ډیر پر تیر شول، دا دواړي ژبي ډیري سره لیري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډارډي Dardic او پیساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ایراني ویش دمخه ځیني آریائي ذخایر لري له هغو ژبو څخه چه موږ ئې ناپاړسو non-Persic بولو، او د میډي Medic ژبي اطلاق هم پر کیداي شي د پامیر ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د یوې مهمي برخي او ډیروگاونډیو قبایلو ژبه ده، او تر څلوویښتو ملیونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کیږي، مگر د افغان نوم ایرانیانو پر دوي ایښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ریگویدا کي نوم راغلي او وروسته هیرډوت د پکتویس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ریښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، یا سترابون Strabon یوناني مورخ چه په لومړي میلادي پیړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana یا آوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا همیهیر Varahamihira په شپږمه میلادي پیړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آریائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامیر غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آریائي ژبو به نا پاړسو non-Persic او شرقي کورني یعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفیسور میولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ۱۸٦۲ ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

د آریائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوکتور ترومپ پخپل پښتو ګرامر کي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذکر کوي، چه غربي (ایراني) ژبه نده، بلکه په هندي آریائي ژبو کي داخله ده، دا نظریه دمخه پروفیسور وان سپيګل پخپل کتاب Eranische Alterthumskunde کي هم تائید کړې وه، او هم دوکتور هورنل Hoernle پخپل کتاب د ګاوډي ژبو ګرامار Grammar of the Gaudi Language کي هم دغه نظریه مني، خو لومړئ پلا ډارمستېټر د هند د فیلالوژیک وفد په راپورت کي په ښه ډول وخیړله (۱۸۸۷ع) او په بل کتاب (د پښتو ملي سندري) کي وویل[1] چه پښتو په زند یا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[2] دا وه دګریرسن نظریات چه د ده دکتاب لمړیو مخو څخه مو لنډه کړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاریخ لنډه نظر کوي، او بیا نو مفصلاً د پښتو ګرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط کوي، چه دلته زیاتي تر دې زموږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افکارو نتیجه او د پښتو اصل

په لوړو کرښو کي موږ د اروپا د پوهانو د افکارو یوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص کي وړاندي کړه، له دغو نظریاتو څخه موږ کولاي سو، چه یوه علمي نتیجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبي د تاریخي اصالت په خصوص کي ولیکل ښه پسې تائید کړو.

د اوسنیو پوهانو له علمي پلټنو څه خو لومړي دا مسئله ښه ښکاره شوه، چه پښتو یوه آریائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره کومه اړه نلري، په آریائي ژبو کي هم پښتو د میولر او ډارمستېټر په قول له زند یا زند غندي له بلي ژبي څخه را وتلې ده، مګر تر دغو ټولو د ډوکټور ترومپ نظریه حقیقت ته نژدې ده چه پښتو د ایراني او هندي آریائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[3] او په تاریخي دلایلو باید دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبي یا آریک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقیماً د زند او سنسکریت خور ده. په راتلونکو مخو او څېړنو کي به تاسي د دې تاریخي حقیقت دلایل او براهین مفصلاً ولولي، او دا خبره به د یوه تاریخي مستند حقیقت په ډول درته څرګنده سي.

پښتو ولي سامي یا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځینو مورخینو او لیکوالو پښتو له سامي او عبري څانګو څخه ګڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دین سره یو ځاي زموږ هیواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبي کلمات او لغات د دیانت په اثر په پښتو ګډ شول، نو هر چا چه په پښتو کي عربي مفغن کلمات لیدلي دي، حکم ئې کړي دي، چه دا ژبه له سامي

---

[1] د دې نظریې شرح دمخه تیره شوه.

[2] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.

[3] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

کورنۍ څخه ده، مگر دا خلط او گډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دین سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدو کي ووینئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کوزتې د هغي ژبي کلمات او لغات نه وه په راگډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه گورو، سوچه او لغړ پښتو دي.

یو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او یهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زموږ د وطن په ښارو کي خپور شوي و، مسټر فرلانگ په ۱۸۹۷ ع کي لیکي: چه د سیریا یوه پاچا د یهودو ډیر اقوام له بیت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا یهود په ٦٣٠ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستیدل، دوي وایي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[1]

دا نظریه چه آریائي مدنیت له سامي ثقافت سره په ویدي زمانو کي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرگنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بریډل کیت D.R. Berriedalekeith د ایډنبرگ یونیورستي د سنسکریت پروفیسور هسي لیکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ویدي خلقو له سامي بابلیانو Babylon Semitic سره هم اړیکي او روابط درلوده، د ریگویدا په یوه عبارت کي چه بینکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ریښه ده، د ځینو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بریبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ویبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[2]

دغسي هم د منا mana کلمه په ریگویدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټینگه د یوناني mina سره نښلي، چه یونان هم له فنیقیانو Phoenicians څخه اخیستې ده[3] دغسي هم پرسو Paracu چه د تیشي او تبر په معنا ده سامي اصله گڼل شوې ده، خو دا ټوله یقیني ندي، اما سره د دغه هم سړي ویلاي شي، چه سامي لوي مدنیت د آریائي خلقو سره نژدې اړیکي درلوده، که څه هم په ریگویدا کي ظاهراً نا آریائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بیا هم ځیني گوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنیت اوضاع له سامي مدنیت سره نژدې کیږي.[4]

دغسي هم په وروستنیو وختو کي نکشیترا nakshatras یعني قمري بروج او منازل په ټینگه له سامي مدنیت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ریگویدا کي هیڅ ذکر نشته، فقط په وروستیو برخو کي د دغو یادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آریائي مدنیت روابط په پخوانو زمانو کي منلاي سي.[5]

---

[1] د فرلانگ ساینس آف ریلیجن، ص ۳۹.
[2] د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.
[3] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ٥٠-٥١ او د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.
[4] د اولډنبرگ د ویدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفید د ویدا مذهب، ص ۱۳۳.
[5] کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۸.

عربو مورخینو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائیلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د یهودو ځیني ډلي پر دې خواو آبادي وې[1] که موږ د جغرافیا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځیني یهود اوسیدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تالیف د گوزگانان مرکز او پایتخت "جهودان" بولي او وایي چه په گوزگانان (د اوسني میمنۍ په حدودو) کي د عربو ځیني ډلي هم اوسیدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[2]

له دغو تاریخي دلایلو څخه دا ویلای سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم یهود او عرب یعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبیعي خبره ده، چه د دوو قوموگډون او نژدیوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو یو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتیجه وي، چه په پښتو ځیني عبري یا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کیفیته څخه ځیني خلق پدې فکر کي لویدلي وي، چه پښتو هم عبري یا عربي ته ورته یعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معیار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظریه افسانه وگڼله، او د ښښتو تعلق ئې له بني اسرائیلو سره خورا لیري وباله[3] او موږ دا خبره په تیرو مخو کي د پوهانو د اقوالو به ترڅ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاریخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلایلو اینښول کیږي، او سړي نسي کولای چه په تشو اقوالو په تاریخي پلټنو کي د ځان ویسا وکړي، البته که روایات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاریخي خبره خورا ټینگه وي. په اوسنیو علمي اساسو کي چه د تاریخ لپاره خورا اهمیت لري، د ژبو مقایسه او پر تله کول دي، د کومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولای شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډیره آریائي ژبو او زند او سنسکریت ته ورته ده، له آریائي ژبو سره عنصري او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظریه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنیو لیکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل یوه کتاب کي ځیني کلمات سره ټول کړي دي[4] چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگر که موږ په غور او ځیر وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکریت کي هم سته، نو که موږ دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځیني کلمات له

[1] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.
[2] حدود العالم, ص ٦٠-٦١.
[3] گزیټیر افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ ع طبع.
[4] نسب نامۀ افاغنه، ص ۷۰.

آریائی پخوانو ژبو سره ورته وي، باید چه آریائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقیق له مقیاسه ډیره لیري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دلیل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (ګور) غر، او جمع ئې ګورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ٥٧ او ابن بطوطه سیاح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[١] مګر اوسني اروپائي محققین وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آریائي دي، د اوستا به هوم یشت برخه کي ګیري د غره په معنا راغلي[٢] او هم په خورده اوستا کي کښ مټ په دغه معنا دي[٣] په سنسکریت کي هم ګیر او ګیري giri د غره معنا لري.[٤]

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډیر اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ریښې څخه دي، چه په منځنۍ آسیا کي د آریائي قبیلو او ځایو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصیل ورکوي.[5] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وایي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وایي.[٦] دا خبره د عربو جغرافیا لیکونکو هم ذکر کړیده، یاقوت حموي د البشاري په حواله لیکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جور سوي دي چه د غره معنا لري.[٧] منهاج سراج جوزجاني چه زموږ د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان لیکي.[٨]

ښه اوس نو سړي ویلاي سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آریائي دي، که په عبري ژبه کي (ګور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کیږي، نه لیري ته.

---

[١] نسب نامۀ افاعنه، ص ٧٠.
[٢] فرهنګ اوستا، ص ٢٧٢- اوستا لومړي ټوک لسم یسنا.
[٣] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤٩٧.
[٤] هندي او انګلیسي قاموس، ص ٦١١.
[5] د بارتولد تاریخي جغرافیا، ص ٨٨.
[٦] د پامیر ژبي.
[٧] معجم البلدان، ج٦ ص ٢٧٧.
[٨] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ٢١٦.

بل ځاي دي ليکي: چه د پښتنو نوم له عبري پشت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[1] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکو کي ريګويدا او يوناني مورخينو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولايل چه دغه خپل او نژدې نوم پريږدي، او له سامي مځکو څخه ياشت را واخلي، او پښتو ځيني جوړه کړي.

دي بيا وايي: چه شلح پتيري ډوډي ته وايي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ويشله) ځني جوړه سوي ده[2] حال دا چه اوسنی علم د فيلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ويشله جوړه شي هيڅ فيلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ويشلې ده. په قندهارکي تر اوسه هم دغسي وايي، له پښتو مصدر ويشل (تقسيم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتياج لپاره ژر ژر پخيږي او ويشله کيږي. يو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، يو ساعت دو ساعته ئې کښيږدي، بيا ئې نو پخوي، دا ډير وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خيشته کړي، تبخي تودکړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د وړو خلقو په منځ کي وويشله سي، دې ته نو ويشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ويشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډيره لري ده.

دا يو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائيلو او سامي کهولو له نژدي هستوګي اوګاونډي توبه څخه پښتو ته پيدا شوي دي.

يوه ضروري يادونه

دلته بايد دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجوديرو کشفيات دا ښيي، چه شپږ زرو کاله دمخه يو مشترک مدنيت د دې ځايه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آريائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تګ راتګ روابط هم طبيعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم يو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم يو له بله سره اخيستل کيږي، او سره ګډيږي. مثلاً موږ ډير سوچه او لغړ آريائي د سنسکريت لغات وينو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا ليري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، يا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توګه د اپت apat پښتو کلمه وګوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکريت کي هم عيناً

[1] نسب نامه، ص ۷۰.
[2] نسب نامه، ص ۷۰.

apat يا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پريشانۍ او خفت او رسواتوب په معني ده[1] په پښتو کي هم دا کلمه په دغو معناؤ کښ مېْ ژوندۍ ده، لکه پدې لنډيو کي:

لکه شين کښت ژليو زمول کړم   را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د وير اپت را باندي راغي   په بيلتانه کي د زړه ويني تويومه

ځکه چه سنسکريت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته موږ دا ويلاي سو، چه اپت هم آريائي کلمه ده، پښتو او سنسکريت له عربی څخه نده اخيستې. دا يوه کلمه ما د مثال په توگه راوړه، که نو داسي کلمات ډيري دي، او تر اوسه هم په پښتو کي مستعمل دي.

نو که داسي کلمات ومومو چه اوس هم په پښتو کي وي، هم په عربي کي او په نورو آريائي ژبو لکه سنسکريت او زند کي هم وي، دلته نو موږ په ټينگه ويلاي سو، چه هغه کلمې آريائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آريائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دليل هم نه گرزي، دې ته چه موږ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آريائي ژبو له هندي کهوله، يا د ايراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ويلي دي دوي ليدلي دي، چه د پښتو ډير گرامري خاصيتونه او لغات د هندي او ايراني ژبو سره ورته دي، نو ځينو ايراني بللې، او نورو بيا هندي گڼلې ده. مگر موږ دلته د خپلو تيرو ليکونو په رڼا کي په ټينگه وايو:

لکه ډيرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ايراني. بلکه له اصلي آريائي ژبي څخه مستقلاً او مستقيماً زيږيدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ايراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. د کتاب په راتلونکو برخو کي چه پښتو د ويدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرگنده سي.

[1] هندي او انگليسي قاموس، فرهنگ نظام، ج١ ص ٩٣.

دریمه برخه

پښتو او د ویدا ژبه (سنسکریت)

د ویدا ژبه - سنسکریت - ویدا او د سنسکریت نور مشهور کتب - د ویدي ژبي او سنسکریت ژوندي کلمات په پښتو کي - د مقایسي اصول - ویدا - ریگ او ریشي - سمهیتا ـ سروتي - سمرتي - سیند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکریت نوم - دسیو - څلور ډلي - برهمن - کشتري - ویسیا - سودر - ورڼه - من - ستهان ـ نمزدک مزدا - ویا کرن - منو ـ دتاله من - پیسې ـ کر - اجتماعي تشکیلات ـ پتي - کولا - گرامه - ویسه - پور - سمیتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډیوس - پریتهي وي او نور ...

پښتو او د ويدا ژبه
يا پښتو او سنسکريت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ويش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکريت نژدې اړيکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکريت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنيا ژبي د مقايسوي فيلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقيق لاندي راغلي دي نو په دغه خوا کي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښيوتلي دي - ټولي آريائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ايشيا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له يوې ريښې او يوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړيکي او روابط هم له سنسکريت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرګنديږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئيز (مقايسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او ګرامر او لغات او اصوات له سنسکريت سره مقابله کړم، تر دې څيړني وروسته به دا تاسي ته زباده شي چه په رښتيا هم پښتو د سنسکريت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آريائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکريت مقايسوي اوضاع ښه وپيژني دا دواړي ژبي چه د تاريخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړاي سي نو بويه چه تر هر څه دمخه تاسي يو وار پخپله سنسکريت ژبه هم ښه وپيزي او د دغي ژبي تاريخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ويدا ژبه

د آريائي اصلي ژبي تفصيلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وويل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني څانګي بيلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ايراني څانګو په نامه در وښولې او د ويدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آريائي ژبي تحولات او اوښتني موږ ته را ښئي.

[1] د لاکمنيا کتاب په ويدا کي شمالي هيوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

په حقيقت کي د ويدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پشر په لاس کي نسته ځکه ځني پخوانۍ برخي ورکي او له لاسه وتلي دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کي د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه کتني کړي دي دوي دا عقيده لري چه د ويدا کتاب ډيري سندري ورکي دي او دغه اوسنۍ سندري چه زموږ په لاس کي دي هم د يوه وخت ندي، دا سندري د ژبي له پلوه ډير فرق سره لري. ځيني برخي ئې زړې او پخواني دي او ځيني برخي ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاريخي مقصد د څرګندوني لپاره بايد لږ څه شرح او تفصيل هم وليکو.

د ويدا بخدي سندري يا زړه او ورکه برخه

ويدا د آريائي اقوامو زړې سندري او اشعار دي چه څلور برخي لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومي سندري" وائي، مګر هغه وخت چه آريائيان د هندوکش به شمال کي اوسيدل او ګښته لا نه وه را شيوه سوي دوي ځيني نوري سندري هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ريګويدا Rig Veda ده چه پوهانو د ريګويدا له مطالعې څخه دا خبره څرګنده کړې ده چه دا سندري په يو وخت کي ندي ويلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبي او تخيل او سبک له پلوه دغه سندري بايد په څو سوه کاله کي ويلي شوي وي.[1]

ويوين دوسن مارتين هم ليکي: چه ريګويدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندري ئې تر نوو (٤،٥) پيړۍ دمخه دي.[2]

له دې څخه چه پخبله د ريګويدا معلومي سندري هم د يوه وخت او يوه ځاي او يوې زمانې ندي معلوميږي چه د ويدا ژبي په هره زمانه کي تحولات ليدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بيل شکل او بيله بڼه مودلې ده، او تر ريګويدا دمخه نوري سندري هم په آريائيانو کي وې. پخپله ريګويدا هم ډير ډير د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو يادونه کوي، په دې باب کي ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي ليکي: "د ريګويدا په کتاب کي چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو يادګار ګڼل کيږي، او دا تغيرات چه په ويدي ژبه کي ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندري وې چه هغه ورکي دي، د ريګويدا متن پخپله "پخواني پوهان" يادوي، او له هغه سندري ذکر کوي چه پخوا ويلي شوي وې.[3]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آريائيانو د هندوکش په شمال او بخدي کي ځيني سندري درلودې چه اوس ورکي دي، دا سندري کټ مټ لکه پښتو ادبيات شفاهي وې، يعني لکه د پښتو بدلي د خلقو په ياد وې او يوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کيدې او دغه سندري "د آريايانو ورکي بدلي" بولي.

[1] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، ص ٤٥.
[2] د هند د شمال غرب جغرافيا ٩.
[3] د ډوټ کتاب د ايريانيزيشن آف انډيا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

وروسته چه آريائي اقوام د هندوکش جنوبي ورشوګانو ته را شيوه سول نو دوي د سپين غره، ارغنداو، کنړ او سوات په غرو او دروکي ځيني سندري درلودې او بيا چه تر اباسين (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوګانو کي دغه بدلي پسې بشپړي کړې چه د ويدا کتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهيتا Samhita يعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ويشلي کيږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ريګويدا دمخه هم زموږ په هيواد کي آريائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آريائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مګر دې ژبي تحول وموند، او ويدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ويدا دکتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځکه چه په ويدا کي موږ د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښکاري چه د پخوانو او ورکو بدلو ژبه هم دلې ويله کيده او د معلومو سندرو ژبه يعني "ويدي ژبه" هم دلې زموږ په هيواد کي د هندوکش جنوب ته پيدا شويده.

د معلومو سندرو ژبه يا ويدي ژبه

د ويدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پکښې شوي دي، موسيو وکرناګل Wackernagle وائي: چه آريائي ستانو او روحانيونو يوه ژبه ويله چه د صوت له پلوه له ويدي ژبي سره يوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو کي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زموږ په لاس کي دي، په اوښتلي شکل را رسيدلي دي. که نه وي ويدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشکال پکي وه، دغه معلومي بدلي چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پيړيو پيړيو ئې له زاړه حاله تغيرکړي دي له دې جهته د BH او DH حروف يوازي په H کښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (L،ل) راغلي دي.[2] په دې ژبه کي چه کوم تغيرات او تحولات پيښ سويدي هغه ټول د ريګويدا له لسو ټوکو څخه معلوميږي د دغه کتاب د لومړيو سندرو ژبه د ويدي ژبي لومړنې شکل دي، وروسته وروسته چه د کتاب لسمي برخي ته نژدې کيږو ژبه ئې تغير کوي او ښکاره ښکاره اختلافات پکښې ليدل کيږي، حتي د ريګويدا ضمايم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ويدي ژبي پيړۍ په پيړۍ تغيرات ښه را ښيئي، او لکه پوهان چه وائي د ويدا د لومړيو برخو او وروستنيو تر منځ بايد اقلاً پنځه پيړۍ تيري شوي وي.

د ريګويدا ځينو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (ګاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډيره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خيال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ويدي ژبي محرفه ده او د سنسکريت اوښتلي رنګ دي، تر ډيره وخته

---

[1] پخپله د ويدا او سمهيتا دکلمو په خصوص کي به وروسته مفصلاً بحث وکړم.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱٦۲.

ویلیام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټینګ ؤ څو چه پروفیسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[1]

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول څرګندیږي، چه د ویدي ژبي پیدایښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښي پیدا شوې ده او هغه نو زموږ هیواد او د آریا مرکز دي، ویدي ژبه هم تر ډیره پر خپل حال پاته نشوه، آریائي اقوام تر انډوس (اباسین) تیر شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حیات د نوي چاپیر اغیزې هم طبیعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ویدي ژبي څخه یوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پیدا شوه، چه سنسکریت ئې بولي.

سنسکریت

د سنسکریت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[2] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ویدي ژبي له تهذیت او سمولو څخه پیدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آیا کوم وخت دا ژبه ویله کیده که یه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکریت یوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډیر دي او د زمانې له یرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او لیکل شوي دي، نو د آریائي ژبو د مقایسوي فیلالوژي لپاره ډیر قیمت لري، او سړی کولای سي چه د یوې ژبي اساس د سنسکریت له مقایسې څخه معلوم کړي.

د سنسکریت نوم او د دې ژبي تهذیب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پاڼیني Panini د اټک او د پیښور د حدودو یو معروف عالم او د ویدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ویدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتیب کړه، نوم ئې سنسکریت یعني سمه کړې ژبه پر کښیښو، وروسته دا نوم مشهور شو او ویدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکریت Sanskrit یعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وویله.[3]

د پاڼیني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کیت Keith قول دي[4] میکس میولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پاڼیني خپل آثار لیکلي دي.[5]

---

[1] فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.

[2] دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبیق راسي.

[3] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٤..

[4] کیمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۱۱۳.

[5] مقدمهٔ تاریخ هند قدیم ص ۱۰۰.

د پاڼیني مشهور کتاب د ده نحویات دي، چه ټول په ویدي ژبه اړه لري، او تاریخ ئې هم هغه تر مسیح دمخه څلورمه پیړي ده.[1] دا کتاب هر وخت ډیر مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهیایا Adhyaya (وینا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهیایا Asht Adhyaya یعني اته ویناوي نومیدي. دا کتاب په خپل عصر کي ډیر مهم دي او په نورو ژبو او قومو کي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحلیل او تجزیه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پاڼیني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکریت ګرامر کښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقریباً څلور شپیته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښیي چه ډیر تر ده دمخه ئې په دي کارګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاینه Sakatayana او یاسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا یاسکه د پاڼیني سلف او د نیروکته یعني صرف مولف و، او ده د سنسکریت په ګرامر کي دا اساس څرګند کړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پاڼیني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً یو عالم کاتایانه Katayana نومیده چه د ده یادداشتونه او تنقیدي شرح وارتیکه Vartika نومیږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتینجلي Patanjali نومیږي چه په ۱۵۰ق.م ئې د پاڼیني لویه شرح لیکلي، او مهابهاشیه Mha Bhashya نومیږي، او په دغه کي د کلاسیکي سنسکریت تاریخي او تنقیدي پلټني سته، او د پاڼیني له ۴۰۰۰ قاعدو څخه ئې ۱۷۱۳ قاعدې په تنقیدي ډول شرح کړي دي، دی ګوناردیا Gonardiya بلل کیږي، یعني د ګوناردہ Gonarda اوسیدونکي چه دا ښار شل میله د اودهـ شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکریت د لغاتو کتب او قوامیس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهور کتاب امره سیمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه میلادي پیړي کي د امره کوشه Amra-Kosa یعني (نه نا بودیدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکریت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ریحان البیروني د ٤٢٠ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانیریتي (پانیرت) Panirit لیکي چه خپل مصنف پاڼیني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکریت نوم د ۳۵۰ ق.م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ویدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پیدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ویدا ژبه، او تر ویدا وروسته د نورو کتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکریت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم یاد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.[4]

[1] ویدک انډیا ص ۸۰، بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٤.
[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۷۰.
[3] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۷۸.
[4] بودهسټ انډیا، ص ۹۷.

د سنسکريت خورا زړه کتيبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسيدلې ده په ۱۵۰ ع کال اړه لري مگر په څلورمه عيسوي پيړۍ کي دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتيبو او رسمي نوشتو کي اسعماليده، او ډيري نوشتې او ډير ليکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډيره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکي وليکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکريت ادبي تاريخ پر دوو برخو ويشل کيږي لومړۍ برخه ئې ويدي ده، دوهمه د کلاسيکي ادب دوره ده، او دواړې د ځينو مهمو مميزاتو او سبک له رويه سره بيلې دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پوري را رسيږي، ويدي دوره عبارت له هغه سمهيتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ويده پکي شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مگر سترا Sutra شرح ئې د ويدي ادب او کلاسيکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسيکي دوره کي د حماسياتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماين شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کي سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنيکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانين ډير مشهور دي.[1]

سنسکريت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ويله کيده ځکه چه د عمومي وينا ژبه بايد ډيره اسانه او ساده وي، مگر سنسکريت هسي د علم په درنو انډيو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولاي او تاريخ هم دا نه ښکاره کوي، چه يو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وايي چه يو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کي ويله کيده، خو وروسته د دې ژبي نوري څانگي پراکريت Prakrit يعني فرعي ژبي پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او ديني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي يا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کي ژوندۍ وه خو ويله کيده نه.

ويدا او د سنسکريت نور مشهور ادبي او ديني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څيرنه او مقايسه له دغو ابحاثو سره مستقيماً اړه نه لري او ښائي چه ځينو ښاغلو لوستونکيو ته دغه شرح او تفصيل بې گټي وايسي، مگر په دې کتاب کي به ښائي چه ډير د ځينو سنسکريت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپيژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقايسه ده، ولاړ سو، د ويدي ژبي د پيدا کيدو او بيا د سنسکريت لنډ تاريخ هم له دغه جهته دلته وليکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

---

[1] بريتانيکا، ج ۱۹.
[2] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۸.

اکثر پوهان دا عقيده لري چه د ويدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[۱] ماکس ميولر مشهور ويد پوهان دغه عقيده لري او وروسته ئې گريفت او ماکدونل هم تائيد کوي چه د ويد معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آريائي ژبي څخه پاته وي.[۲]

په لوي سرکي ټولي آريائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ويشلي کيږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti يا شروتي بولي چه معنا ئې "ارويدل شوي او الهامي" دي[۳] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقيده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې گڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، يعني روايي او يو له بله نقل شوي يا په ياد شوي سندري چه دوي به مقدس روايات او عنعنات گڼل. مگر د الهام کيفيت ئې نه درلود.[٤] په لومړي برخه يعني سروتي کي ټول ويدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ويدو شروح او ضميمې او تفاصيل دي چه ټول پر اصلي ويدو باندي بنا سوي دي، ويدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهيتا Samhita يعني مجموعه هم وائي په دې تفصيل:

۱- ريگويدا Rig Veda چه دا يو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ۱۰۲۸ سندري کيږي[٥] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې يو منډلا (دائره) بولي. د ويد معنا مو دمخه زده کړه. ريگ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجيد او ستاينه او ثنا ده. نو ريگ ويدي د ستايني او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آريائيانو يوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ريشي Richi ويل[٦] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځيني خلق ريگويدا پر اتو برخو Ashtata ويشي او هره برخه بيا پر اتو نورو ټوکو ويشي چه هر ټوک ئې ادهيا Adhya بولي. هره ادهيا ديرش فصله ده چه "درگا" ئې بولي او هر فصل پنځه ويناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ريگويدا ټول د ارباب انواعو ستايني او مذهبي دعاوي دي.

د ريگويدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه ميندلې شويده تر ۱۵۰۰ع پخوانۍ نده مگر په زروکاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آريائيانو کوله، هر لفظ او هره وينا ئې بيله بيله شميرله او په يادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

---

[۱] د ويد تعليم، ص ۱.

[۲] د گريفت د ويدا ترجمې مقدمه، ج ۱ - د هند د ادبياتو تاريخ، ج ۱ - د ماکدونل د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، د دغي کلمې لغوي تحليل او تطبيق به وروسته بيان شي.

[۳] د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

[٤] د ويدو تعليم ص ۱ - ويدک انډيا ص ۷۷.

[٥] وايي چه په دغو بدلوکي ۱۱ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کيږي هم گډي دي (بريتانيکا).

[٦] د دې کلمې شرح او تحليل به وروسته راسي.

ښکاري چه ريگويدا ټول ۱۵۳،۸۲٦ الفاظ او ٤۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په يوه حساب ۱۰٤۰۲ او په بل حساب ۱۰٦۲۲ وې.[۱]

علامه البيروني ليکي چه بيد (ويدا) يو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي گڼي، او يو مشهور عالم بيا پر څلورو برخو وويشه: لومړۍ برخه چه رگ بيذ ده د نظم يو مخصوص ډول دي چه رج rij=رگ rig ئې بولي. بيذ يعني د هغو شيانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغيب او ترهيب، د قربانۍ او تسبيح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بيذ ليکل منع وه، مگر وروسته دغه موجوده بيذ بياس د پراشر زوي ترتيب کړ، او موږ ته پدې نژدي زمانه کي يوه کشميري عالم بسکر Buskar بيذ وکيښ او د دغه کتاب يو تفسير ئې هم مرتب کړ.[۲]

۲- دوهم ويد ساما ويدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman يعني آهنگ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ريگوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ويلي کيدې او د مارکس ميولر په قول د ريگويدا مويد مضامين پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ويلي کيدې او شمير ئې ۱۵٤۹ دي، چه بيله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ريگويدا څخه را اخستلې شوي دي.[۳]

۳- يجور ويد Yajur Veda دريمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښي ذکر شويدي. دې ويد هم له ريگويدا څخه تقريباً نيمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وايي چه دا نوم له ياجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترويجر (کرشنا) Karishna چه اتريا سمهيتا ئې بولي يعني د ته اتريا Taittiriya ريشي مجموعه. بل سپين يجر (سکلا) چه ياجن ولکيا Yajanavalkya سمهيتا ئې بولي يعي د ياجن ولکيا ريښي مجموعه.[٤]

تبصره: دغه دري ويدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ويديا Trayi Vidya يعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ويدا Atharva Veda يعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم ويد دي، چه د ماکدونل په قول تر ريگويدا وروسته پيدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ريگويدا ته ډير ورته دي، مضامين ئې په طلسم او جادو او شيطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بيانوي د ريگويدا سره په سندرو کي تقريباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ريگويدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

---

[۱] ويدک انډيا ص ۷۳ - د ويدو تعليم ص ۲-۳.

[۲] کتاب الهند، ص ١٦٥ باب ۱۲.

[۳] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

[٤] ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

نثر ده.[1] اتهروا ويدا پر شل برخي ويشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷٦۰ سندري او تقريباً شپږ زره سروده کيږي.[2]

سمرتي يا د ويدو ملحقات: پخپله د ويدو سندري او سرودونه بيلي دي، چه هغو ته منتر يا گيت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدايات ليکل شوي، او ظاهراً تر پخپله ويد وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بيان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وايي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانياکا Aranyaka او يوپانيشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دويدو په شرح او هم د آريائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډير اهميت لري.[3]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ويدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روايات دي چه تر ويدو وروسته پيدا شوي، او د شرح او تفسير په ډول ليکل شويدي، سمرتي چه د مضامينو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښي پيدا کيږي، چه اصطلاحاً ئې ويدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتياتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څيړني دي او معروف گرامري عالم پاڼيني ته ئې نسبت کيږي او د پاڼينيا سکاشا Paniniya Siksha په نامه يادېږي او د دويدو د صوتياتو او تلفظ لپاره ډير اهميت لري.

۲- چهند يعني د اشعارو عروض او معيار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان ليکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ويدا په ساماويدا برخه کي هم د عروضو لړ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- وياکرن vyakarana يعني گرامر او نحو، چه د پاڼيني مشهور گرامر د ويدي ژبي اکثر قواعد بيانوي او له گرامري تحقيقاتو ډک دي.

٤- نيروکته nirukta يعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ريښو پوهنه etymology په دغه علم کي يو کتاب ياسکانيروکته Yaskanirukta سته، چه د دويدي ژبي د لغاتو ريښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ويدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha يعني هيئت او د اسمانو علم astronomy.

[1] ويدک انډيا ص ۷۲ - د ويدو تعليم ص ۳.

[2] اتهروا ويدا دگريفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.

[3] د ويدو تعليم ص ۳ ـ ويدک انډيا ص ۷۵ - کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۱۱٤.

٦- کلپه kalpa يعني رسوم او آئين او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډير ابحاث د سترا sutra برخي لري او د قوانينو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي مونډلي کيږي مگر ټول دغه مضامين متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً يو کتاب يا يوه يوه برخه ورته ټاکلي شوې او يو يو مضمون پکښي ليکلي شويدي، بلکه که ټول د ويدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بيان لري.[1]

د دويدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ويدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه يعني د زاړه ريگويدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه يعني د نوي ريگويدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه يعني د تفسير او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه يعني د کوچنيو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ويدي ادب په دغه ويشنه کي ماکس ميولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[2] مگر د کلو په تعين کي اختلاف دي او لکه دمخه چه مو‌ږ وښوله د ويدي ادب عصر بايد تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسيږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاگ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاگ وائي چه د ويدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسيږي.[3]

نور کتب

تر ويدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکريت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آريائي کورنيو د جنگ احوال بيانوي. د پهلوانانو او برياليو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بيتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بياس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د يوه سړي تاليف هم ندي.[4]

[1] ويدک انډيا ص ٧٧ - بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.

[2] ريگويدا ج ٤ مقدمه.

[3] د ويدو تعليم ص ١٠ - ويدک انډيا ص ٧٩.

[4] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ١٢٨.

(۲) رامايناː بله مشهوره قصه راماينا Ramayana ده چه دا هم د سنسکريت له مشهورو ادبي کتابو څخه گڼل کيږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسيح دمخه دا قصه واقع شويده، او بالميک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بيتونه دي.[1]

علاوه پر دغه نور ډير کتب هم سته چه مشهور دي لکهː پران، شکنتلا، هتو پديش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه ياد شول. اوس چه تاسي ته د ويدي ادب او سنسکريت د آثارو او کتابو يو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو ځم خپل اصلي مقصد ته چه د ويدي ژبي او سنسکريت پر تله او مقايسه ده، له پښتو سره.

د ويدي ژبي او سنسکريت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ويدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژديوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ريښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډير سره ورته او نژدې دي، او د ويدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ويدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس موږ استفاده ځني کولاي سو، مگر د پښتو کوم ليک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ويدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقايسوي څيړنه د فيلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مگر وروسته چه د پښتو او سنسکريت مقايسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څيړنه کوو، لومړي به د سنسکريت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبيق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ويدي ژبي او سنسکريت سره د پښتو قرابت په ښه ښير څرگند سي.

د پرتله کولو او مقايسي اصول

د اصلي مقصد تر پيل دمخه بايد لومړې د خپل کار اصول در وښيو، يعني په دې ځان پوه کو، چه زموږ دا پرتله او مقايسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکيل لپاره دا څلور لانديني مواد ضروري دي، اوکه سړي وغواړي چه د يوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او يا ئې له بلي ژبي سره مقايسه وکړي، نو ښائي چه دغه لانديني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځيني جوړه شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمايندگي کوي، او په ليک کي اشکال را ښئي letters

[1] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ۱۲۸.

۳- د حورفو اوښتنه او یو له بله تبدیل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کیږي او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنگه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنگه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنگه دي؟ vocabulary [1]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقایسه کیږي، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څیړني آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توریو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصیل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دریم خبري یعني د حروفو د اوښتلو او یو له بله د تبدیل څني اساسي خبري در وښیم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ویدي ژبي په مقایسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي یو ځاي لري، چه له هغه ځایه هغه مخصوص ږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نیولي بیا د ستوني تر پایه یعني سینې پوري د حروفو مخارج دي، ځیني توري په شونډو کي ویل کیږي لکه (ب، م) ځیني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځیني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځیني حروف په سینه کي ویل کیږي لکه (هـ، ا).

د دنیا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه یعني توري تر سلو پوري رسیږي او هره ژبه ځانته څني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آریائي ژبو ځیني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بیا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پایه ادا کیږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډیز توري (حروف لبي یا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئین توري (حرف کامي) palatals (ت t، ټt، ج j، چ ch،د d، ډ d، رr، ړ r، زzj، ژ zh، ږ z، سs ش sh، ښ sh، ل l، ن n، ئy)

۳- ستونیز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh، گ g، ک k، کهـ kh)

٤- ټټریز توري (حروف سینه یا جوفي) زور (فتحه)، زیر (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

---

[1] فرهنگ نظام، ج ۳.

١ لومړي پلا د يوه مخرج حروف سره اوړي.

٢- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

٣- کله کله داسي هم پيښيږي چه يو توري په داسي بل توري تبديل شي چه په مخرج کي ډير له اصله ليري وي دا نو داسي کيږي چه يو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بيا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نزدې وي، دې ته ابدال بالواسطه بايد ووايو.

٤- حروف صحيح يا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت يا صايت يعني ږغيږي توري vowels چه هر وخت صامتو توريو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توريو تلفظ کيږي، د ابدال پر وخت کم قيمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زياتي کيږي. ږغيږ توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ی y، هـ (حرکي) h، آي i، يو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکيل هم د يوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

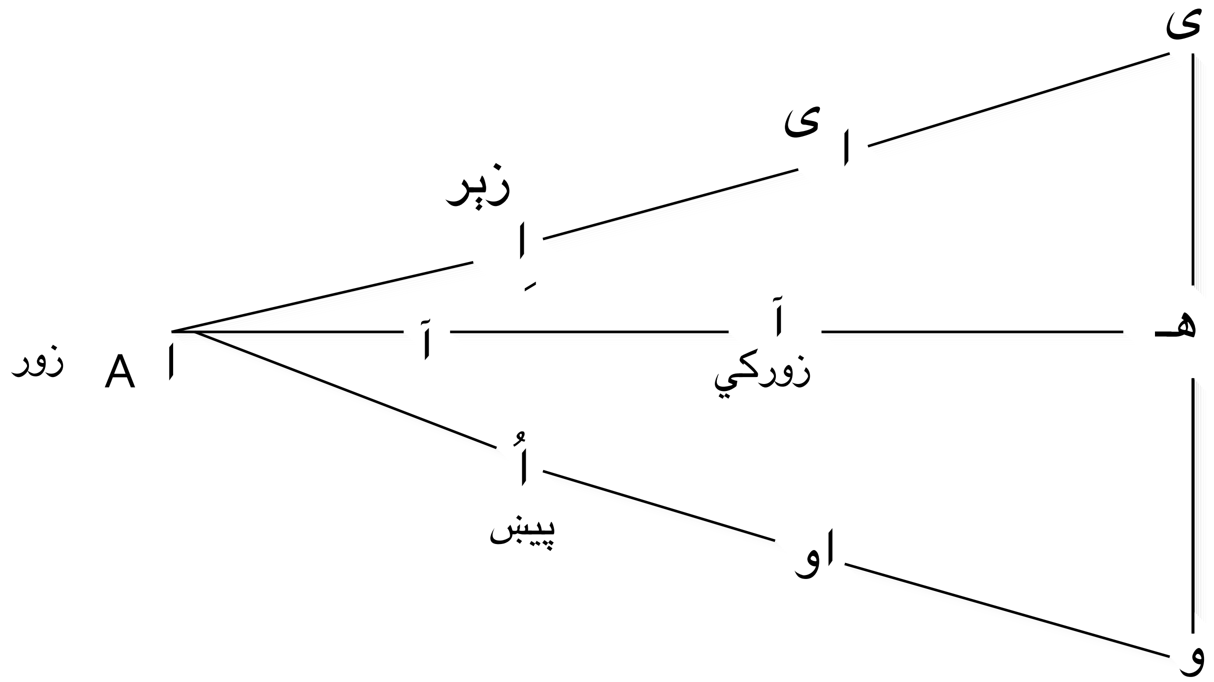

یو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرګندولو لپاره دا یو مثال دلته راوړل کیږي (اشو) ashva په سنسکریت کي آس ته وایي، په اوستا کي اسپه aspa سو، په پاړسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وګورئ د سنسکریت (ش) تالوئیز توري دي په (س) بل تالوئیز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کیږي، واو شونډیز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځیني جوړ شول.
په پښتو کي (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر- ل	ع- ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ږ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	څ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ویدا Veda

تر ټولو دمخه باید د ویدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقیده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آریائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]
په سنسکریت کي د ډیرو کلماتو ریښه هم دغه کمله ده، او ډول ډول الفاظ ځني جور شویدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم وید یا علم، زده کړه او ودیا بهایاس vidya bhyas زده کړه، لوستنه ودیا پراپټ vidya prapti د علم تحصیل د پوهني زده کړه ودیا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، ودیا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، ودیالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، ودیا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]
په دې ډول د ویدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکریت کي د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تیریدلو سره تغیر او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقریبي ډول بلي خوا ته میل کوي او لږ لږ له خپله اصله لیري کیږي. د سنسکریت ود vada د پښتو ژبي د ډیرو کلماتو سره په ریښه او معنا کي نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکریت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تیره شوې ده.
[2] هندوستاني قاموس، ص ۷۶۶.

مقصد ته نژدې دي، او سړی ويلای سي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دا کلمه سنسکريت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتوکي محفوظ دي، يا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغيري شوې دي، په دې ډول:

په پښتوکي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لويوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهارکي وايي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې يعني نه لوئيږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ريښې څخه واده vadah جوړ شويدي، چه په واده کي هم وده يعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډيربښت کوي، له دغي کلمې څخه وديدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، وديده، وديدنه ودينگ جوړ شوي دي.

وده يعني لويښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کيږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ويدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتوکي (وده) ده، د دې معنوي تطبيق او تلازم د څرگندوني لپاره دا لانديني لغوي پلټنه هم د ويلو وړ ده.

د ويدا کلمه چه په اصل کي (ويد) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بيد beed ضبط شويده، (واو) او (ب) دواړه شونډيز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډير دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو ويد، بيد او په پخواني اصطلاح بيذ هم شو[1] چه په پښتوکي له دغي ريښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډير بد سړی دي يعني هوښيار، عاقل، دانشمند دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصرکي هم کټ مټ د دغه بدهـ په نامه کي موجوده وه، او علامه البيروني ليکي چه د هندوانو په عقيده مادهٔ مطلق او مجرده هيولا (ابيکټ) درې شيه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دين، جهل. او لومړی يعني عقل ته (بدهه) وايي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مگر د حافظ ساتونکي، مشر او رئيس معنا ئې ومونده، المسعودي عربي مورخ ليکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډير منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، يعني حافظ الدين او د دوي په ژبه (مو) دين او (بذ) حافظ ته وايي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، يعني سپه سالار په دغه ډول د بيربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هيربذ د رئيس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.
[2] کتاب الهند، ج ۱ص ٤۱.
[3] التنبيه و الاشراف.
[4] مفاتيح العلوم ص ٦٤-٦٥-۷۱.

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پاړسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئيس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهه او د پښتو اوسني بد سره ډيره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي يو بل مصدر هم سته، بودول budawal يعني ځيني اخستل او تحصيل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پيسي مي ځيني بود کړې يعني لاس ته مي راوستې او تحصيل مي کړې. ښائي چه دا هم يو معنوي تحول وي له دغي ريښې څخه، دغسي هم ويل کيږي. چه دا شي د بود دي، يعني د گټي او نفعي دي.

له دغو لوړو تاريخي او لغوي پلټونو څخه نو دا نتيجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بيا (بد) په هغه پخواني (ود) او (ويد) او (بيد) اړه لري او د دغو کلماتو ريښه پخوانۍ آريائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ريښې څخه ډيري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آريائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو څنگه ټينگه رابطه او اړه لري؟

ريگ او رشي Rig-Rishi

د ويد شرح او تطبيق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ريگ ويدا Rig Veda د ويد د کتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رگ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ريښه سته که يه؟

لکه دمخه چه هم ويل شويدي، د رگ ماده rich ده چه د البيروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج يو ډول نظم و چه د قربانيو پر وخت په درې ډوله ويل کيدي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دريږي، دريم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ويل کيدي، او دمخه جمله بيرته ور سره تکراريده بيا نو بله جمله ور سره يو ځاي کيده.[1]

اوسني پوهان وايي چه رگ د ستايني او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکريت کي هم په دغه معنا ده، مگر که موږ دقيق سو داسي تحليل کيږي:

گ،ج، چ او بيا ش ټول تالوئيز حروف دي يو له بله سره اوړي، هغه ريج rij چه البيروني راوړي دي، يقيناً د رگ rig معروف ډول دي، په سنسکريت کي ريج riju سم اوسيده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستايلي او د ښو خويو څښتن ته وايي ريچا richa د ويدي روحانيونو يوه مخصوصه ډله وه، او ريشي rishi يا rikhi د آريائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ويشلي کيده لکه مهاريشي، ډويا ريشي، راجا ريشي او دغسي هم رگهه raghu د هند د يوه مشهور شاعر کاليداس د يوه شعر نوم دي.[2]

که موږ وگورو دا ټول نومونه نژديوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رگ) ټوله له يوې کورنۍ څخه دي، او دا ټول د ريشي rishi کلمې ته منسوبيږي، ريشي په پخوانيو آريائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

---

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۶۷.

[2] هندوستاني قاموس، ص ۴۲۷، ۴۳۱، ۴۳٤.

روحاني مقام درلود، او د ويدو برخي هم دغو ريشي ګانو ته منسوبي دي، مثلاً يوه برخه د يوه ريشي په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقيده لري، چه دغو ريشي ګانو ته د ويدو د مضامينو الهام کيدئ، او د دغو روحانينو له ارباب انواعو سره ټينګه رابطه درلوده. په ويدو کي د ډيرو ريشوګانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ريشي درلود[1] او هر ريشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطيب بلل کيدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانيو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامين به ئې په شعر کي ويل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ويدا کتاب ځيني ترتيب شو، او هره برخه ئې د هغه ريشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، يا دا چه د آريائيانو په عقيده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ريشي هغه رج rij يا رګ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستايونکي، ثناګوي، شاعر د ښو اخلاقو ښتن. نو ريګ ويدا، رج ويدا داګرده له يوې ريښې څخه را وتلي شيان دي، او معنا ئې ده د ستايني، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زموږ په ژبه کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغي کلمي سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده "رشه" يعني خلق او ارثي سجبه مثلاً وايي: دغه ئې د پلار او نيکه رشه ده، يعني د پلار او نيکه خلق او سجيه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه "رشا" ده، دا د هغه چا صفت کيداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ويسا پر کيداي شي، مثلاً زلمي خان ډير ريشا سړی دي يعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ريشي څخه ريشا يو صفت جوړ شوی دي، دريمه کلمه "وراشه" ده چه د خبري او وينا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بيانوي، چه نه ژبه لري، نه وينا. حميد مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق　　　　چه خندل مي د پندګويو په ورشو

معلوميږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وايي بلکه ښېي وينا او دګټي خبري ته وراشه ويله کيږي په دې ډول سړي ويلاي سي چه د ريشي آريائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډير نژديوالي او خپلوي لري، ښائي چه کوم معنوي تحول ور پيښ شوي وي، مګر د دغه سره هم ډير بيلتون نه سره لري، د رشي خاوند ريشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي ښتن او ريشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزيوم دي، د آريائي ريشي کلمې په طبيعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ريشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وينا خاوند و، د ويد سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ريشي شاعر هم و، يعني "وراشه وال" و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاريخي کلمې ريښې په پښتو کي تر اوسه سته.

او ريکويد Rig Veda چه رجويد هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم کيداي سي، ريښه ئې دغه رشي rishi ته را رسيږي او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ويدا، د ريشي ويدا، د ښو خويونو او ښې وراشې علم.

[1] د ويدو تعليم ص ۸ - ويدک انډيا ص ۷۰.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ٦٢.

سمهیتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ویدا څلور کتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې ګڼل شوي دي او هره یوه سمهیتا بلله کیږي[1] مثلاً ریګویدا سمهیتا، ساما ویدا سمهیتا او نور، الماني مستشرق ونټرنیټس M. Winternits اصلاً ویدي ادب پر درو برخو ویشي. یوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهیتا بولي، چه ټول د ویدو متون پکي داخل دي[2] په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغي معنا ته سته سمته samatah یعني مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً ونې ښه سمته میوه کړېده یا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته څنې پاته سوه، پلاني ډېري پیسې لري، خو سمته ئې څلوېښت زره کیږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ویدي ژبې سمهیتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفیږي، یا زیاتي کیږي، یا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاریخي کلمه ساتلې شویده:

د غم د برخو په ویش راغلم　　　　سمت سمت غمونه زما په برخه شونه

یعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ویش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وویل چه د ویدي سندرو یوه برخه یعني متون او څلور سمهیتا، سروتي یا شرتي بولي، او دا عقیده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحلیل کیداي سي، د (س،ش،ښ) ابدال یو طبیعي کار دي، سرتي، سروتي د یوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفیفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فیلالوژي کي کوم قیمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف یو ځاي ولیکو، طبعاً (ښروتي) کیږي، ښروتي لمړي شروتي بیا شرتي او سروتي شویدي، ښه راوتې، یعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

---

[1] بریتانیکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۷۷.

[2] د هند د ادبیاتو تاریخ، ج۱.

[3] د دې کلمې نوره څېړنه د اجتماعي تشکیلاتو په بحث کي د سمتي تر کلمې لاندي راځي.

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تيره شوه، د ويدو هغه برخي چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د ويد ملحقات او شروح دي، چه د روايت او تحديث په ډول يو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمير، او پاړسو شمار، شمردن سره شريک دي. په پښتو وايي شميرلي يا شمرلي چه په پاړسوکي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، يعني شميرلي لومړي وار سمردی او بيا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وگوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) ليونی=ديوانه، بيا نو (د) ابدال په (ت) لکه زياد=زيات، آباد=آبات، شهد=شات.

سيند Sind

دا کلمه هم ډيره تاريخي ده، او بيخي زړه، په ريگويدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راځي، يعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کيږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهيده، يوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهيږي.[١]

دغسي هم سندهو په ويدي سندروکي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ويدي ژبي (س) په (هـ) تبديل کيږي، نو د هند نوم هم له سيندهو څخه جوړ شوی دي.[٢]

پخوانو آريائيانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلوميږي چه دوي په لوی درياب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[٣]

په اتهروا ويدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده، کله مطلق رود ته وائي، اوکله انډوس Indus ته سندهو ويل شوی دي.[٤] د اوستا لومړي فرگرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بيانوي. پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسوکي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړۍ فرگرد په ١٩ فقره کي وايي: "له ښو مځکو څخه بنځلسمه چه خالق پيدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[٥]

---

[١] تاريخ افغانستان، ج ١ ص ٧٤ - ويدک انډيا، ص ٦٧.

[٢] مدنيت بخش هند، ص ٣٨ - ايران، ص ٢٠.

[٣] کمبرج هستري، ص ٨٠.

[٤] اتهروا ويدا، ص ١٢-٤٠+٦٢+١٠٧.

[٥] اوستا، ج١ ص٩.

دا نوم په ویدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سیند) یا یې مخفف (سین) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ویدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سیند، د کنړ سیند ویل کیږي، او په مخصوصه معنا (سیند) یا (اباسین) انډوس ته ویل کیږي، خوشحال خان وایي:

که مو یو ځل رسد وسي تر سنده　　　　بیا دي نه وینم په تورو ستروګو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي یا لکه دا لنډۍ:

اباسین بیا په ځپو راغي　　　　په سر ئې راوړه سپیني خولې ژړ پیزوانونه

یا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بیت:

که ئې درست په سیند کي ډوب کړې هم به سیځې　　　　چه سیځل ئې په نصیب شوله روزګاره

په دې ډول سیند او سین د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ویدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آریائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د یوه بوټي نوم دي، چه په ویدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ویدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کیږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آریائیانو مقدس ګاڼه، چه دوي لا په بخدي کي سره یو ځاي وه، او پر هند او ایراني ځانګو نه وه ویشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کي د دې بوټي شیره چیښل، او یو راز مشروب به ئې ځني تیاراوه، چه نشه ئې درلوده او ډیر مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قدیمه تر اوسه ډیر مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي لیکي: یو بوټي دي یاسمین ته ورته لږ څه شیریني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامهٔ البیرونو د دې بوټي شرح هسي لیکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سریاني ئې عرزا و مغوشي او په پاړسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسیان (د زردشت تبعه) وایي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربایجان کي شین کیدي او چا نسواي موندلاي، ځکه چه مارانو به تل د مرغانو چیچیان خوړل نو یوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځالیو کي ئې ګنبیښووه او ماران ئې په وبیرول وروسته دا ښاخله د ځالیو په ونه پوري ونښته او ډیره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډیر مشهور و، حکیم محمد حسین دهلوي ئې شرح داسي لیکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پیښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتیه هم بولي ، لاندي ساق ئې یو او نري او کلک وي، ګل ئې تیره ژړ دي یاسمین ته ورته، بلګونه ئې کوچني او ګلان ئې لکه یاسمین داسي وي، د تحفې لیکونکي وایي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البیروني الصیدله، ص ١٤١.

له جنسه څخه دي، حکیم میر عبدالحمید وایي: چه هوم المجوس یو گل دي، چه جعفري ئې بولي ډېر اقسام لري، طبیعت ئې په دریمه درجه تود او وچ دي، ځنې ئې گلان د ساړه او وچ طبیعت لرونکي گڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنگ مثانې لپاره ئې د گلو خیسانده مفیده ده گل ئې د تپ د وینو د بندولو لپاره مستعملیږي...[1]

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډېر تفاصیل لیکي، د دوي د تحقیقاتو لنډیز او نتیجه لاندي راوړله کیږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنیا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راگوزن لیکي: د سوما بوټي په لوړو غرو کي پیدا کیده. د دې بوټي پرستش په آریائي اقوامو کي تر بیلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د یوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه گاڼه آریائیانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداگران او خرڅونکي ئې مجرمان گڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شیره ئې ونه کاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداگران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په یوه خاص ډول به ئې د هند له آریائیانو څخه قیمت اخیست، هغو به تل داسي غوبي چه رنگ ئې تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غوبي به ئې د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شیدې یا شیره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخلو باندي بلگونه نه وه، رنگ ئې سور یا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوگاڼه شیره په نښتیځلو وته، او له دغه سره به ئې ځیني نور اجزا گډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځیني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپو کي پیغلو او نجونو ټولول، په یوه گاډي کي چه دوو مږو به چلوله، د قربانۍ تر ځایه وړل کیده، وروسته به روحانیونو اوستانو، یوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئې کوټل، او په لاسي اونگ کي میده کول، بیا به ئې تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شیره کي به وروسته شیدې یا اوړه ورسره اچول او تخمیر کول به ئې، دا مشروب دوي په ډېر شوق چیښه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بخښونکي ئې گاڼه د ریگویدا شاعران ئې ډېر صفت کوي: مثلاً په ریگویدا کي راځي: موږ سوما وچښل، نه مړه کیږو، په رڼا کي ننوتو، دښمن په موږ څه کولاي سي؟ د فاني انسان رخه به په موږ څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) یو څاڅکي یا شبنم گاڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښي پروت دي.[2] د سوما اهمیت او منزلت له دې څخه ښکاره کیږي، چه (اندرا) د جنگ رب النوع له دې مشروبه سره ډېره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډېر خوري او د اندرا ټول جنگي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ریگویدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاینه ډکه ده، او د اوستا یوه برخه هم "هوم یشت" نومیږي او د دغو دوو پخوانو کتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاینه کوي.

---

[1] مخزن الادویه، ج ۲، ص ۲۷٤.

[2] ویدک انډیا، ص ۱۱۵.

وایي چه لومړۍ پلا یوه ساماني ګربت (عقاب) چه سینا Cyena ئې نوم و د هریتي بریزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د یوپائیري سینا Upairisaena (هندوکش) سیترا Staera (تیرا) کوسرادا Kusrada (د غور کوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګیري Spiya-Gaona Gairi (سپین غر) پر غرو ئې خپور کړ.[1]

د هوم یشت له دغه بیانه ښکاري، چه د دې بوټي د شنه کیدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ویدا کي هم د سوما بوټي د شنه ګیدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښې ده، د اتهروا ویدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هیڅ قیمت نلري.

په اتهروا ویدا کي د یوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans یا موحاوانت Mujavants نومیږي، دا قبیله د بهلیکا سره یو ځاي ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګریفت وایي چه موجاوان یوه قبیله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسیده.[2]

ماکډونل وائي: چه دا قبیله د ګنداري قبیلی سره ګاونډۍ وه ځکه چه ګنداریان د کابل او پیښور تر منځ میشته وه نو به د دوي په شمالي خوا یعني د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسیدل.[3] چه د اتهروا ویدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبیله نزدې ده.

مورګینسټرن G. Morgensterne نارویژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاریخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح لیکي[4] له دغو ټولو توضیحاتو څخه ښه ځرګندیږي ، چه هوما یا سوما اصلي ځاي زموږ د هیواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخیص کي هم نوو پوهانو راز راز نظریۍ ښکاره کړي دي، مثلاً ګریفت د یوې مجلې په حواله چه Quarterly Review[5] نومیږي هسي لیکي:

چه ډوکتور ایچیشن Aitchison وایي ښائي چه سوما د افډرا پاچیکلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هریرود په ورشوګانو کي تر اوسه هم hum یا هومه huma یا ایهمه yahma بولي، دوکتور جوزف بورنمولر

[1] هوم یشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاریخ، ج ۱، ص ۱۵۲.

[2] اتهروا ویدا، ج ۱ ص ۲۲٤.

[3] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

[4] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.

[5] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

Bornmuller چه په کرمان کي ډېر عمر اوسیدي سوما د افډرا یوه نوعه گڼي او وايي چه له سائبیریا څخه بیا د ایشیا تر غربه د افډرا ډېر انواع موندل کیږي[1].

سر اوریل ستاین انګلیسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی لیکي: چه دکتو ایچیشن د افغانستان د سرحداتو د تحدید د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډېرینو مځکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستین وايي چه په ۱۹۱۵ع کال ما هم د ایران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي ولید چه خلقو هوم باله او افډرا هغه تاریخي هوما دي چه په ویدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما یا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افډرا بولي، او آریائیانو به شیدې او شات ورسره گډوله، او مشروب به ئې ځیني جوړاوه. اوس به وګورو چه په پښتو د دې تاریخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وویل چه د سنسکریت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر میم وروسته الف فقط د میم د زور ښکاره کولو لپاره لیکل کیږي ځکه چه په پښتو کي د زورکار (هـ) هم ورکوي، نو باید په پښتو رسم الخط دا کلمه هومه ولیکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هگۍ، اگۍ بولي، هلک ته الک وايي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه یوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وايي، چه په غرو او ډېرینو مځکو کي شین کیږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپین غره او د تیراه او د مهمند په غروکي دا بوټي ډېر دي، په قندهارکي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه یا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ایرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو گډوي، ښاخلي ئې بلگونه نلري، نیم گز قدر لوئیږي، بند بند وي، یو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شیدې ځني راوزي ځني خلق ئې ایرې د کشتې په نسخوکي هم استعمالوي، وګوري: هغه پخواني آریائي نوم کټ مټ په پښتوکي ژوندي دي، او اوس هم ویل کیږي او له دې څخه د پښتو ربط له ویدي ژبي سره په ښه ډول ثابتیږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ایران او افغانستان په سرحداتوکي اوریدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

---

[1] د اتهروا ویدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

[2] د هندوستاني ادبیاتو تاریخ ص ۱۵۳.

[3] د یعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

چهند Chhandas

دا کلمه په ویدي ادب او ویدي ژبه کي ډېر اهمیت او شهرت لري، په پښتو کي خو اوس مستعمله نده، مگر په زاړه ادب کي ژوندۍ وه، او په غزنوي او غوري دورو کي لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاریخي اهمیت ښکاره کو، بیا به ئې په پښتو کي در وښیو.

دمخه مو د ویدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ویدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس میولر په قول د ویدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کیږي. یعني عروضیات. د ویدا په ملحقاتو کي هم څو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پاڼیني نومي مشهور ویدي عالم او ژب پوهاند د سنسکریت ژبه ترتیب کړه د ریگویدا ژبه ئې چهندس وبلله یعني د نظم او عروضو ژبه یا د ویدي شعر ژبه، ټي وي آر ډاویډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفیسر وایي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول لیکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا۔ او۔ پنشدا د ویدا ملحقات په لیکل شوي وه د گرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله یعني د چهندس ژبه یا د ویدي شعر ژبه. بودا هم خپله وینا word په دغه چهندس لیکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ویله.[1]

په حقیقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وینا هغه اصول وه چه د ویدا کتابونه په لیکل شوي وه دا یو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وینا د ویدا په تعقیب او پیروۍ رواج شوه او دغه ډول وینا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ایښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو یعني عروضو ته ئې هم چهندس وویل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کیده لکه دمخه چه مو ولوستل په ویدي شپږو علومو کي چهندس ډېر مهم علم و، د ویدو د نظم او تلفیق ټول اصول پکښې بیانیدل دا علم د وینا او فصاحت معیار و، هغه وخت چه پنگل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکیښ د عروضو اصول ئې پکښې څرگند کړل وروسته د ویدا په ډېرو شرحو کي د دې علم بیان وشو. د پنگل د کتاب شرح هلایودهه Halayudha نومي عالم د مرتیا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکریت کي هم دغه اصول وروسته تعقیب کړل شوه.[2]

علامهٔ ابو ریحان البیروني پخپل کتاب الهند کي د دې علم شرح مفصلاً لیکي ده چه دلته ئې لنډیز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهمیت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بیانوي. هندوان دا علم خورا ضروري گڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډېره ستاینه کوي، او خورا ډېر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډېر آسان دي، خو بیا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

[1] کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۱۸٦.
[2] برطانیکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقلیدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته ولیکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او څکه چه په نظم کي توضیح نه وي، نو ئې دا کار ډیر ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړۍ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ایجاد کړ، او کتابونه ئې پکښي وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې گیست دي، چه د څپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولیاند کتابونه هم معروف دي.[1]

دا و د چهند د کملې تاریخ چه وروسته په سنسکریت کي عموماً د اشعارو معیار او علم العروض ته هم چهند ویل کیده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[2] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدین غوري (٥٦٩-٦٠٢) معاصر پخپله یوه قصیده کي هسي وایي:

په بربڼ چه ږغ د چونیو نغوړیده سي   ته وا چندي سره پیودي اشلوکونه[3]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټې خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه څرگندیږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هیسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لویږي، څکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صایتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلومیږي، پیودل په پښتو نظم کولو ته وایي، اشلوک هم قدیمه آریائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok یا ishlok

دا کلمه په سنسکریت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[4] او داسي معلومیږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آریائیانو کي ډیر وه، علامهٔ البروني لیکي چه اکثر هندوکتب اشلوک دئ او دا یو راز نظم دي چه (چارید) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف یو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له یوه جنسه یعني دروند (ثقیل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفیف) او شپږم به ئې دروند (ثقیل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو یعني لومړی،

[1] کتاب الهند، ج ا ص١٨٠-١٨١.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٣٤٤.
[3] پټه خزانه، ص ٥١.
[4] هندوستاني قاموس، ص ٤٢.

او دریم پد کي به ثقیل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندی کتابو بنیاد دي.[1]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصیص تر تعمیم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پیودلي کلام ته (اشلوک) وایه، وروسته د نظم یو مخصوص ډول شو، او د سنسکریت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په یوه قصیده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قدیمه معنا ده. داسي معلومیږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتیږي چه پخوانۍ آریائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هیواد کي ژوندۍ وه.

د سنسکریت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکریت د تهذیب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاریخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحلیل وګوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم یا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قدیم آریائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقیم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرګی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښیګړي په معنا لکه شیخ متي چه وائې:

په غرو کي ستا د عشق شپیلکۍ دي　　　د دې نړي په عشق سمي دي[2]

یا سما sama د تنظیم او انصاف او عدل په معنا، لکه شیخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنګران و　　　په ټیکنه ؤ په درست جهان او ښار[3]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونګ او نور مواد له دغي ریښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکریت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتین con د پریفکس (یعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده یو له بله سره، موافقت، نژدیوالي لکه سم بند sambandh یعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ریښی څخه ډیري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابرۍ وضعیت، سمتوب، په معنا، او سماپت

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ١٩٤.

[2] پټه خزانه ص ۲۷.

[3] پټه خزانه ص ٤٣.

samapt تکميل، تمامول، سمول، ترتيب او تهذيب کول.[1] د سنسکريت لومړي جزو هم دغه سم يا سن دي، چه ريښه ئې قديمه آريائي ده او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه په پښتو کي تر اوسه پاته وي، او سنسکريت ته هم تللې وي، د ميم او نون سره اوښتل په پښتو کي اوس هم ډير دي، مثلاً مښتل، نښتل، مښلي، نښلي، يا لګه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه يا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکريت کي وائي سوډول sadaul يعني ښه ډول او ښه ځيره[2] چه عيناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د يوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قيمت نلري، ځکه چه د سنسکريت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کريت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډير نزدې دي، په سنسکريت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن يا کړل يعني کول (وکردن) دي.[3] نو د سنسکريت کلمه له (سم زه کرته) يعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[4] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "يعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبي د تانيث له جهته بايد "ښه سمه کړې" وويله سي[5] يعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتيب او تنظيم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړيده.[6]

او د کلمې له تحليل څخه پخپله د سنسکريت په نامه کي د پښتو ژبي اغيزه ښه ښکاري.

دسيو Dasyu

هغه وخت چه آريائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شيوه شول او تر اباسين ور تير شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې ځني ونيوې. د هند بومي وګړي چه تور لينګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آريائيانو دسيو، داس Dasyu يا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، ميرځمن، بيدين ده.

---

[1] هندوستاني قاموس ص ٤٧٢.

[2] هندوستاني قاموس ص ٤٨٣.

[3] هندوستاني قاموس ص ٥٦٨.

[4] فرهمک نطام ، ج ٢ ص ٨ دیباچه.

[5] پښتو فقه اللغه، ص ٢٦١.

[6] هندوستاني قاموس، ص ٤٨٠.

دا کلمه په هند کي د آرین یعني نجیب او شریف په مقابل کي استعمالیده. آرین چه غنم رنگي انسانان وه، د "شریف" په نامه ئې ځانونه ستایل، او د هند تور لینگیان ئې "دسیو" یعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه گڼل، د ویدي عصر شاعرانو دوي پیت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هند کي "دراویدي" بولي.

په ریگویدا کي د آریائیانو او دسیو د جگړو ډېر تفصیلات راغي، او هر کله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل بری پر دسیو باندي غواړي، اندرا چه د جنگ رب النوع دی، هر کله دسیو سره جگړې کوي.[1]

تر ویدا وروسته د ایران د داریوش په ډېر لیک کي هم د آریائي اقوامو په مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شویدي، او وروسته په هند کي د دې کلمې معنا لږ تغیر خوړلي (داس) تش د غلام او مریي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[2] گیگر الماني وایي چه په اوستا کي دانو هغه دانوه یا د ریگ ویدا (دسیو) او وروستني (داس) دي، چه د آریائیانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ یشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ یشت ۷۳-۷٤ فقره کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئې سخت مخالف دي، دگراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له یوې ریښې څخه را وتلي نومونه دي.[3]

د اوستا په ځینو برخو کي دژ یا دش Dush عموماً د بد او بابیز په معنا و، چه د ډېرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزدیشت کي (دوش مینو) لیدل کیږي[4] چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه کمه ژبه ویله کیده په هغې کي (دشمیر) دشمن او معاند او ضد په معنا و[5] دغه (دش) د ډېرو پاړسو کلماتو په سر کي راغي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخیم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ویدا دسیو، داس او بیا هم دانو او د اوستا دش مینو او بیا د پهلوي دشمبر له یوې ریښې څخه دي، او هم په سنسکریت کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مریی او غلام اوکښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[6]

اوس چه سړی وگوري د سنسکریت (دش) یا (دس) هغه د اوستا (دش) گرد سره یو شی دي، او په پښتو کي هم دا ټول موجود دي، داسي د سین ابدال په شین خو پخپله په دغو کلمو کي سته او (ش) هم هر کله په (ښ) اوښتلای سي نو په پښتو کي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کیږي یو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[1] کمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۵ - تاریخ افغانستان، ج ۱، ص ۱٦۸.

[2] د ویدیک انډیا ص ۲۱۸.

[3] د خاوري ایرانیانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.

[4] د خورده اوستا فرهنگ، ص ٤۹۰.

[5] دساتیر آسماني ص ۲٤٥.

[6] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خیره، خیرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابیز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کیږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عیوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئې "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سلیمان ماکو وائي: پر دښن ئې یرغل وکاوه... سره ومړوړل ئې دښنه.[1]

ملکیار وائي: توري تیرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننګ ځانونه مړه کړي — دښن په عشیو مو پیبه کړئ[2]

امیر نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي — یا توراني دښن چه وایي[3]

عبدالقادر خان خټک وایي:

خو عارف د چا په ښو شکر ګزار دي — نه په بدو د دښنه لري ګله

څلور ډلي Caste

هغه وخت چه آریائي اقوام په افغانستان کي اوسیدل، او د باختر او هندوکش په ورشوګانو کي پراته وه، دوي ځانته ځیني اداري او ملي تشکیلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مګر چه دوي تر اباسین (اباسین) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لینګي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جګړې وې، او پخپله آریائیانو ځانونه سپین پوستي بلل، په ریګویدا کي دا فرق او امتیاز ذکر شوی، او له تورو دسیو سره د سپینو آریائیانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسیو ګانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشوګانې او پټي ئې سپین پوستو دوستانو ته ور وویشل.[4]

د دسیو او آرین د دغه تصادم او جګړو نتیجه وه چه د هند خلق په رنګ او پوست او کړه وړه کي سره بیل شول او پخواني ناآرین اقوام د تورلینګي او پیت پزي (پایسه یزي) او بې پزي په صفاتو په وید کي ذکر شول، او

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.
[2] پټه خزانه، ص ۱۱.
[3] پټه خزانه، ص ۷۱.
[4] ریګویدا، ج ق ص ۲۲.

آريائيانو دوي نجس او مردار خواره ګڼل.[۱]

هغه وخت چه آريائيان د هند په مځکو کي خپاره او غالب او بريالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وويشل پخپله آرين درې ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسيوګان او تور لينګيان وه، چه ذکر شول. دې ويش ته په انګريزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاستا يعني نژاد او نسل څخه ئې اخيستي دي، مګر په سنسکريت کي ورنه vorna يعني رنګ color بولي، ځکه چه دا تقسيم هم پر تور او سپين رنګ باندي شوي ؤ.[۲]

د رنګ او نسل ويش لومړي په آريائيانو کي نه ؤ د ويداد دورې په اواخرو کي پيدا شوي دي، ځکه چه په لومړيو ويدو کي د دې ويش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم ويد په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي څېر د دغو څلورو ډلو د پيدا کيدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسيم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنيا ئې له مټو څخه ويش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پيدا شول".[۳]

په ويدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زياتي څه نسته، خو د هند آريائيانو د دغو څلورو ډلو امتياز هسي وايي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتيا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پيدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روايي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پيدا شويدي، کار ئې جګړه، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټينګ کړي، او وداني او کښت او زراعت د دوي وظيفه ده، مګر هغه چه له پښو څخه پيدا شوي دي کار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.[٤]

د څلورو فرقو د پيدا کيدو دغه افسانوي رنګ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډېر شريف ګڼي او دا درې ډلي له شدر (دسيو) سره کورټ مخالفت نکوي، اچهوت يعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصياتو سره دلته زموږ کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آريائيانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحليل کوو، ځکه چه ځيني پوهان وايي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ريښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن Brahmana[5]

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه ګڼل کيږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظايف په جامعه کي

---

[۱] ويډيک انډيا ص ۲۲۰.

[۲] کمبرج هستري ص ۹۲ - د ويدو تعليم ص ۱۲۳.

[۳] ويدک انډيا، ص ۲۱۷.

[٤] ويد ـ پرش سکته ۱۰-۹۰.

[5] منو شاستر.

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظايف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظايف مقرر کړي دي د ويدو ويل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خيرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزيږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنيا کي تر ټولو معزز وي، د دين، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لوړتيا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشترې د سلو کالو، بيا هم پرکشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[1]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي يا نمانځونکي preist) کوي[2] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او يو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بيا نو د يوه بيل رب النوع په مفهوم وپيژاند شو.[3]

په اوسنۍ پښتو کي کټ مټ دغه تاريخي آريائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړيبا، حشمت ته وايي، د برم خاوند يعني د عظمت او لوړتيا خاوند له برمه ولويږي يعني له جلاله او عظمته پريوزي، پلاني په برم کي دي يعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي　　　　چه مي وليدل د هيچا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافيه کي راغلي دي، داسي معلوميږي چه د ختکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاريخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغيرونه کوي، مثلاً (برمه) ډير پخوا په ويدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستايني معني درلودل، وروسته يو مجرد د تخليق جوهر، او بيا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه يو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښې زيات سو، برمهمن شو، يعني د جلال او عظمت او لورتيا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (ميم) دمخه شوه دوه ميمه سره يو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره يو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي يو غورځوي لکه هډېره چه هډيره شوې ده، دلته هم يو ميم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زموږ په ژبه کي دا دي، خوږ ـ خوږمن، کړ ـ کړمن، درد ـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) يعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آريائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي يقيناً د لوړتيا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کيده، د بشر خورا

---

[1] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲.

[3] ويدک انډيا ص ۱۹۹-۲۵۵.

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کیده.[۱]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ویدا کي راجنیا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بیاچهتري ذکر شوې ده پخبله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[۲]

په منو شاستر کي د کشتري Kshatriya په نامه یاده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظایف هسي تعیین کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، وید ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[۳]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سیاست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسیله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتیازات درلودل، کشتري باید تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعایا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري د کشتري لپاره ضروري وې.[٤]

علامه البیروني وایي: چه د کشتر لپاره برم او بړبست ضروري دي، خلق باید له ده څخه وبیریږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متین، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[٥]

په دې ډول د کشتري وظایف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي ټینګي ریښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړیږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وایو، کښل یعني (کشیدن، آختن) هم له دغي ریښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډیري کلمې لري لکه زیارکښ، امبارکښ، ګورکښ، او کښ د آختن په معنا له توري او تیغ سره راځي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وایي:

ورځم توره وکښلې چه مین واورم په تا بل　　　　په درست جهان دي نه وي یو د ما غندي رسوا بل

دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس موږ د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) لیکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانی املا ئې هم (تره، او تري) ده.

---

[۱] تمدن هند، ص ۲۱۵.

[۲] کمبرج هستري، ص ۹۲.

[۳] منو شاستر.

[٤] تمدن هند، ص ۲۱۵ - ویډک انډیا، ص ۲۱۲.

[٥] کتاب الهند، ج ا ص ۱۳۰.

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخیست، او لښکر او سپاهیان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل یعني توري کښلي (شمشیر آختگان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکریت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (گښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو یو ډیر پخواني ادبي اثر (خیر البیان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کې د پښتانه د فکر او فلسفې یوه نابغه بایزید روښان لیکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دینسن راس پیدا کړې، او نارویژي خاور شناس مارگن سترن یوه مقاله د دغه کتاب په باب کې کښلې وه. په دغه مقاله کي له خیر البیانه څخه څو مخه په لاتینې حروفو چاپ شویدي، چه په یوه جمله کي دغه د (تورکښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډیر آدمیان په کرلو په بازرگاني باندي یا په پوند گلي، یا په تور کښ باندي، ځیني په نور نور چاري مشغولي کا آدمیان.[1]

دلته د خیر البیان لیکوال د انسانانو چاري او وظیفې (زراعت، تجارت، او عسکریت) ښئي، او عسکریت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاریخي کشتري دي.

ویسیا Vaicya

دا نوم په ویدا کي ویسیا، او په سنسکریت کي ویس Vais، ویسیه Vyasy ویشیا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دریمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وایي: چه ویسیا باید غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ویدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظیفه په آریائیانو کي تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او گلې به دوي ساتلې، د کرهڼې اصول او د تخمو پیژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بیلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانیولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکیال پیژندل، دا ټول د ویسیا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطریاتو او نورو مسالو قیمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ویسیا باید څو ژبي زده وي، او پخورا ایمانداري او او ویسا او اعتماد او زیار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنگي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

[1] د هند د آثار عتیقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.
[2] هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.
[3] منوشاستر (۱) برخه.
[4] تمدن هند، ص ۲۳۴-۲۳۲.

علامه البيروني دا نوم (يش) راوړي چه د (ويش) معرب دي، او وظايف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[1] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلوميږي چه د ويسيا وظيفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظايفو کي اعتماد او باور او ويسا لوي او مهم شرط ګڼي[2] او که سړی ورته ځير شي هم دغه مهم وظايف يعني تجارت او زراعت او مالداري بيله ويسا نه کيږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او ستڼه هم پر اعتماد او ويسا ولاړه ده.

وګورئ ګټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ويسا) دي، او هيڅ ليري نده، چه د پښتو (ويسا) او دغه (ويسيا) له يوې ريښې څخه وي!

ويسا په پښتو ادب کي ډيره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ويسا هر دم ته وايه الله

يعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټګان دي په صوبه کي د خدا څوک په بند دي څوک لا ګرزي نا ويسا

يعني بې اعتبار او بې اعتماده ګرزي.

ښائي چه اصلي ويدي نوم له ويسا سره مشترک (ويسيا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغير راغلي، ويشي، ويش سو په عربي (بيش) البيروني راوړي دي دغه (ويش او بيش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دريمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه ګڼل کيده.[3] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدۍ نيکي ګواهي لم د ښايست مخي دي نشته په خوي ويښئې

د بيت آخرۍ کلمه داسي ده (ويښ ئي) يعني په ښايست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه يې! له دې څخه هم معلوميږي لکه ويسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ويش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او ناملموسه ګڼله کيږي، لکه چه دمخه وويل شوه، دا ډله د هند بومي تور لينګيان وه، چه دسيو (دښمن) بلل کيده.

[1] کتاب الهند، ج١ ص ١٣٠.

[2] منوشاستر ، ٩ باب ص ٣٢٦-٣٣٣.

[3] پخپله ويسا او ويش هم ځينو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کيت Keith د اډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پرفيسور ئې معنا commoner يعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي ليکي (کمبرن هستي ص ٩٢). له دغه څخه هم د پښتو ژبي د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کيږي چه د خوشحال خان په بيت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

منو مقنن وايي: چه شودر بل هیڅ کار نلري، بیله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.[1] شودر غیر آریائي خلق وه، نو ، ځکه دوي ئي ذلیل او نا نجیب ګڼل، او ټولي کښتي پیشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي ګري، موچي ګري، بازي ګري، ماهوتوب، ماهي ګیري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکرۍ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[2] شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذلیل، نانجیبه ده[3] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه ګډول او دوي ئې بې شرفه او ډېر کښته خلق ګڼل.

دا کلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ کي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالایق، کښته، بې عقل، بې تهذیب، ناپوه) ته وايي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، یعني ناپوه او نالایق دي.

دا کلمه تر اوسه هم ژوندۍ ده، او کله ئې خلق د سرکوزي او خنزیر په معنا مستعملوي، مګر نده معلومه چه حقیقت کم دي او مجاز کم؟

ځیي پوهان وايي: شودر اصلاً د یوې علاقې نوم و چه اباسین ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهیر یو ځاي ګڼل شوي دي. یوناني مورخ مګستهنیز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشیانو کومکیان وه[4].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آریائي اقوام تر اباسین پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسیو او کښته او ناپاک وګڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښیښو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آریائي فکر نتیجه ده او دا دوې کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظیفو ویش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتیاز لوي عامل د رنګ سپین والي او توروالي و (شودر) تور مخي او تور لینګي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپین پوستي آریائیان وه، ریګویدا هم دسیوګان په تور مخو سره ستائي.[5]

دغه امتیاز او په انګلیسي اصطلاح caste ته په ویدي ژبه ورڼه Varna ویل شوي دي، یعني رنګ او جوله او

[1] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

[3] د وید تعلیم ص ۱۲۸.

[4] د وید تعلیم، ص ۱۲۸.

[5] ریګویدا لومړۍ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

ښه. ښه تر اوسه په پښتوکي د مخ او ځيرې رنګ ته وايي، مثلاً ښه ئې اللوتې ده يعني د مخ رنګ ئې الوتي دي يا پلاني په بله ښه راغي يعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاًکابل،کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورښه) لومړي پلا (برښه) سو، ځکه چه د (ر،ښ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (ښه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کيږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړيدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ويدي کلمه اوس هم په پښتوکي سته، چه شکل ئې (ښه) دي يعني رنګ color بل اکثر محققين دې خبري ته ټينګ دي چه دغه د څلورو ډلو ويش د آريائيانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هيوادکي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هندکي پيدا شوه.

د دې خبري بل ټينګ دليل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آريائيانو هم درې ډلي درلودې او په اوستاکي نومونه داسي ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آيريامن Airyman[1] د دغو درو اوستائي ډلو په مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ويسا) موجود دي[2] او دا خبره ځيني ښکاري چه آريائيانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتوکي کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظايف دغسي ويشلي دي، د پښتنو يوه خورا قديمه عنعنه دا ده: ”وايي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقين او روحاني چارې او وينا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بيټني) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکريت د دوي کار دي مګر د (څړبن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سياسي کارونه او شاهي او مدنيت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د څړبنو وظايف دي.“

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آريائي ريښه او اساس لري، او سړې ويلاي سي چه له ويدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه اوکلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ويش هم د پښتو دغې عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکريت کي زړه، ارادې، روح ته وايي[3] او علامه ابو ريحان البيروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بيان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حيوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتوکي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلوميږي چه زموږ له هيواده هند ته تللې ده،

---

[1] ۳۲ يسنا ۱ بند، ۳۳ يسنا ۳ بند، ٤٦ يسنا ۱ بند.
[2] ګاتها، ص ۸۷.
[3] هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.
[4] کتاب الهند، ج ۱ ص ٤٥.

يا به د زړه په معنا حقيقت وي مجاز به ئې اراده وي يا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښتو يو خورا پخواني شعر چه امير کروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کي ويلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من مى ځي بريښنا پر ميرخمنو باندي[۱] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي يعني د ارادې غشي مي لکه بريښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکريت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمين په معناو دي[۲] او دا کلمه په نورو آريائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، ګلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلوميږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آريائي کلمه وي، ځکه چه آريائيان په هند کي تيت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي ديوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ويل[۳] او خپل ګرد مملکت ئې هم لومړي ديوستهان باله يعني د عبادت او نيکيو ځاي، چه وروسته ئې هندوستان وباله يعني د هندوانو ځاي او هيواد.[٤]

دا کلمه کټ مټ په پاړسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقريباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ ليکي: "به ستهان لوهور در ميان شدند"[٥] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ويلاي شو، چه يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هيواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکريت او پاړسو کي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې يو شاعر وايي:

د اسلام د دين شهاب د نړي لمر دي   تور ستهان ئې کړ رڼا په جهادونه[٦]

دغه بيت له يوې قصيدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدين غوري په مدح کي ويلې ده دی وايي چه سلطان شهاب الدين تور ستهان يعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بيته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

[۱] پټه خزانه ص ۳۳.
[۲] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.
[۳] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.
[٤] کتاب العلم، ج ۱ ص ٥٤.
[٥] آداب الحرب، ص ۳۹.
[٦] پټه خزانه، ص ٥۳.

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آريائي دي، د هند او ايران په ژبو کي پخوانۍ ريښې سته، او په پښتو کي هم ډيري کلمې سته چه په دغه ريښه اړه لري.

لومړی به سنسکريت ته وګورو: نمست namasit محترم، ستايلې شوی، معزز نمسيت namasyit يا نمسيه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکريت کي موجود دي ريښه ئې (ن،م،س، ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفيږي (س) په (ز) بدليږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نيايش، لمانځلو، او تکريم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا يا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي يو مبداء واحد مجرد ګاڼه چه ټول مخلوقات ئې پيدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا يا مزد) يعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکريت (م،س،ت) سره د يوه جنسه دي او له يوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجليل او تکريم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جليل دي لوي دي، او د تجليل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پاړسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزګت جور شويدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پاړسو نماز او مزګت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه يو مخصوص عبادت دي مګر په پخوانۍ پاړسو کي دا کلمه د نيايش خضوع، تکريم تجليل په معناوو هم وه، عبدالحي ګرديزی ليکي: "چون امير را بديدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمين را ببوسيد و بردش نماز   همي بود پيش زماني دراز

اما مزګت په پاړسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجليل او نيايش ځاي دي. زموږ د وطن يو جغرافيا ليکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزګت ادينه" ليکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وايي: "و مزکت جامع اين شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانيانو مشهور وزير (متوفي ۳٦۳ هـ) د تاريخ طبري په ترجمه کي ډير ځله د مسجد

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷۴۹.

[2] زين الخبار، ص ۷۵.

[3] حدود العالم، ص ۵۷.

پر ځاي مزکت لیکي مثلاً: "و مریم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکریا علیه السلام بوده" یا "روز آدینه نمزکت جامع نماز کرد"[1]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغې ریښې څخه دي چه د سنسکریت (نمست) او د اوستا (مزد) ځني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجلیل او نیایش او نمنځي په مفهوم کي ښکاره دي، د پښتو ژبې مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نیایس، عبادت، تکریم) او نمنځن (با نماز و نیایش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نیایش شده) ټول له هغې ریښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکریت، هم په اوستا کي وه، او هم په پاړسو کي سته (ځ، ز، س) درې سره د یوې کورنۍ او یوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:[2]

شپې ئې روڼې په لمانځو وې   په ژړا او به نارو وې
چه به گښبیووت په لمانځنه   یا به گښبیووت په ستاینه

یا:

یوه ورځ جهاد الفضل   ترکلو کلو لمانځل

دلته ټول د نیایش، عبادت، تجلیل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پیرځوینه، ښه سلوک نمنځنه، عدل   که دي دا خویونه شته خه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زینت د عاشقانو   عنایت، مهر، نمنځنه زینت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له یوې ریښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړو کونو دي نمنځلي   چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغې ریښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ویل دي نه کیږي و ما ته   کله کله راته کړه خبرې سپوري

په پښتو کي له دغې قدیمي ریښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نیایش‌گاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصرو کوچي قبایل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبیاتو کي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدین په دعا کي وائي:

---

[1] تاریخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[2] پټه خزانه، ص ۸۹.

نوم دي تل وه پر دریځ په نمزدکونه.[۱]

یعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو یادیږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډیر نژدې دي، او لکه چه وویل شوه، ریښه ئې هغه پخواني آریائي ده چه هم په سنسکریت هم په اوستا کي هم په پاړسو کي سته.

ویاکرڼه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ویدا د ملحقاتو په بحث کي په سپړو ویدانگو کي ویاکرڼه یعني گرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آریائیانو کي ډیر اهمیت درلود د ٦٠٠م په حدودو کي دا علم ښه تکمیل شو، او د پاڼیني پر ویاکرڼه باندي نورو پوهانو هم شروح ولیکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشیه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ویاکرڼه" وکیښ، چه د مبتدیانو لپاره و تر ډیره عمره دا علم په هندکي مخ په لوړتیا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کیدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جیادتیه او بامن په ٦٦٢ع د پاڼیني دکتاب شرحي لیکلي دي، چه کاشکابرتي نومیږي او وروسته هم ډیر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[۲] البیروني وایي: چه بیاکرن د صحیح کلام او سمي وینا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښي بیانیږي، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.[۳]

د سنسکریت په قاموس کي ویاکرن Vyakaran دگرامر په معنا ویاکرني Vyakarani دگرامرست او دگرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[٤] دا کلمه دو جزوه معلومیږي. لومړي جزو ئې (و-ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آریائي ژبو کي د (گفتن) په مفهوم کي ریښه لري مثلاً د پښتو (ویي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وایي:

دا ویي زما دراز دي   دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وایي:

زه و تا ته یو ویي کړم زما وروره   په سهار بیداري کړه آخر وگوره[۵]

د پښتنو کلمات هم له دغي ریښې څخه را وتلي دي وینا (نطق)، ویل (گفتن)، وینه (گفتار)، وي (گفت) د

[۱] پټه خزانه، ص ٥٧.
[۲] د هندوستان تهذیب، ص ٩٨.
[۳] کتاب الهند، ج۱ ص ٧٨.
[٤] هندوستاني قاموس، ص ٧٧٧.
[٥] پټه خزانه، ص ١٣٥.

فرانسي وايل voyelle او انگليسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاتيني ووكس vox يا vocare وو كاري (د ږغ كولو په معنا) د انگليسي وايس voice (د ږغ په معنا) دا ټول دغه د (و-ی) ريښې لري.[1]

نو د سنسكريت د (ويا كرن) لومړي جزو هم له دغو ريښو څخه مركب دي، (ويا) يعني ويل، گفتن، كلام، وينا. دوهم جزو خو كټ مټ په پښتو كي اوس هم مستعمل دي كړن، كړنه، يعني كول، نو (ويا كرن) جمعاً وينا كول، ويل، كول يا (ويي كړن) يا (ويي كړنه) ده چه كټ مټ هغه زړه معنا او زوړ شكل لري، ښايي چه دا كلمه هم زموږ له هيواده اوله پښتو څخه تللې، او په ويدي ژبه او سنسكريت كي د گرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د ويد ادبيان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نوميده چه لومړئ پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شويدي، ويدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي ياما Yama دوهم منو، مگر ياما دمخه مړ شو، نو ځكه دي لومړی فاني كيدونكي (مرتيا) بلل شوی دي[2] پخپله وې وسوت په ريگويدا كي د ځلان او درخشان معاني لري، كله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: يوه رب النوع ماترشون Mataricvan اگني (اور) له خورا ليري ځايه چه وي وسوت يې نوم ؤ (يعني له اسمانه) راوړ[3] په حقيقت كي د (وي وسوت) دوه زامن وه، يو له يوې موري چه ياما نوميده، د بلي ماينې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلى مورث گاڼه سي، كله د (منو) نوم يوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهيدونكې او منونكې ده.[4]

د هندي آريايانو له كتابو څخه داسي ښكاري چه په پخوانو زمانو كي يو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذكر تورات او قرآن غظيم هم كوي، له هندي كتابو څخه په متسياپران، او اگني پران، او مها بهارت كي دا قصه راځي مگر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، ميكس مولر مستقرق لومړي پلا دا كتاب ترجمه او خپور كړ، وروسته جوليس ايک لنگ د مشرق د پخوانو كتابو په سلسله كي په ۱۸۸۲ع د دې كتاب ترجمه بيا په ۱۲ ټوكه كي خپره كړه، له دې كتابه ښكاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې موږ (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډيز دا دي: سهار منو د لاس پريوللو لپاره اوبه راوړې، يو كب ئې لاس ته ورغي دې كب ورته وويل: چه ته ما وساته، يو لوي طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا كب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وويل: چه په پلاني كال طوفان راځي، يوه بيړي جوړه كه، چه طوفان راسي، ته پكښي سپور سه، منو دغسي

[1] فقه اللغه، ص ۲٦۸.

[2] ويدک انډيا، ص ۱۰٦-۱۲۳.

[3] ريگويدا ٦ برخه ۸-٤ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.

[4] ويدک انډيا ص ۱۹۲.

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بیړۍ کي کښېنوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (همالیا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په ریاضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته یوه ښکلې ښځه راولیږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پیدا شو، آریائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د یاما ورور بولي. په گوت پران کي هم د منو دغه قصه راځي[2] او داسي ښکاري، چه په هندي روایاتو او میتولوژي (علم الاساطیر) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پیدا شویدي، مگر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون گهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د یاما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و. [3]

وی ونگهت چه په اوستا کي د یاما پلار بلل کیږي[4] هغه د عربو ونجهان یا ویون جهان دي[5] چه د (ویونگهان) معرب رنگ دي، او یاما هم هغه د اوستا یما Yima دي چه وروسته جم او جمشید بلل شویدي.

خلاصه: د یاما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنگونه موندلي دي، خو دلته زموکار د دوي تاریخي پلټنې ندي، بلکه فقط د منو د کلمې لغوي تطبیق دي چه د لوړو تاریخي پلټونو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وویل شوه پخپله ویدا (منو) د مطلق انسان او پوهیدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شیا (پوهیدونکي او فکر کوونکي) هم انسان بولي[6] گویا د (م،ن) په طبیعت کي د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهیم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وې، خو صحت یا غلطي ئې دلته په موږ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ویلاي شو، چه (منو) د آریائیانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکریت کي هم مانو Manav د سړي او سړگي او گوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخوانې معنا لري، پښتانه (برماڼو) د غره سړی، او ځنگلی سړی ته وایي، او پخپله (ماڼو) د

[1] شت پته پران - د ویدک انډیا له اقتباسه سره سم.
[2] ویدک انډیا، ص ۲۵۲-۲٦۰.
[3] ویدک انډیا ص ۱۹ فرهنگ.
[4] اوستا، ص ۱۱،۲۱۷،۲۹۵.
[5] آثار الباقیه، ص ۱۰۳.
[6] ویدک انډیا، ۱۲۳.
[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦۱.

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر ماڼو) د لوړی مځکي سړی معنا لري يوه ملي لنډۍ ده:

د بر ماڼو په شان ترهيږي　　　　د روغ ماڼو په شاني کښينه ديد دي کړمه

يعني د وحشي او زنګلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول ګښينه، چه په ليدو دي ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ريښې څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ريښې څخه (منو او ماڼو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ريښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصيتونه دي، او په معنا کي نژديکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په ماڼو او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځايه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلامو کي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معيار په معنا هم بايد راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبيق کړ، مګر من چه د تاله کاڼي دي، هم يوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ريګويدا کي داسي ذکر شوې ده: موږ له جواهر او څاروي، او اسان او يو من سره زر راوړه.[1]

دا کلمه له آريائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډير داسي آريائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او يونان کي هم رواج وه[2] دا وزني معيار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دليل او سند ته احتياج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې څخه يوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقريباً يو رنګ اشتقاق ځيني شويدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منيا کول" يعني خپل زيار په کښل او امتحان په يوه شي کول چه د من د کلمې څخه منيا جوړه شوې ده.

پيسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وويل سوه، چه د سوما سوداګرانو به دا بوټي زموږ د هيواد له غرو څخه وړل او آريائيانو به د هغه په مقابل کي تک ژر، يا طلائي رنګه غويي دوي ته ورکول، له دې څخه معلوميږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آريائي خلقو کي غويي ؤ، داسي غويي دوي پاسو pasu باله او

[1] ريګويدا ۸۱ برخه ۶۷-۷۸ فقره.

[2] ويدک انډيا، ص ۲۳۱.

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کیده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پیسو" یا "پکوس" pecus ثروت ته ویل، بیا چه مسکوکات په دوي کي رایج شول، هغه ئې هم پیکوس یا پیکو pecu بلل.[1]

ډنکن فوربس لیکي، چه پیسا paisa د یوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نیم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ویدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ایکي ده، چه په پاړسو ئې پول بولي جمع ئې پیسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډیري پیسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډیري توري ایکۍ لري، بلکه مقصد ډیر نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ویدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډیره مشهوره وه، څو چه اوس ئې یوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودریده "پول" چه نه تاریخي حیثیت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کیږي، او د پښتو او پاړسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ایکي" یا پیسه د پول لپاره واخلو او پیسې تروت او نقد مال ته ووایو.

کر، کریش Krish

د شدیار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئیانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آریا) کلمه هم له دغي ریښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آریائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شدیاره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ویدا کي راغلي، او شدیاره کول افاده کوي. ګیګر وایي: کریش یوه کلمه ده چه ډیر ویدي اوستائې الفاظ ځیني جوړ شویدي، کرشتینه یا چرشتیه د آریائي قبیلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشیوت د دهقان او بزګر معنا لري.[2] په سنسکریت کي هم دغه ریښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وایي، کرشن krashan شدیار کونکي او یوي کونکي دي[3] د پاړسو کاشتن، کاریدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ریښې سره ډیر نژدې والي لري، کرښه خط ته وایي، چه د شدیاري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کیده نزدیکي لري.

---

[1] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.

[2] د شرقي ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۲۴۵.

[3] هندوستاني قاموس، ص ٥٦٧.

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه موږ گورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنگ لري او د پښتون والي په لیاره او قوانینو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم گڼي، کورنۍ، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري څکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر یو جلا جلا لیکل کیږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کیږي.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[١]

معلومیږي چه آریائیانو له پخوا زماني څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، گوپت gopat یعني شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبروکي د دې پاچا تصاویر پیدا شویدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په گویشت او بنداهش کي هم د گوپت ذکر کیږي[٢] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتگ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. گوتراپتي gotra-pati یعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati یعني د ورشو[٣] او چراگاه مشر گرامه پتي grama-pati یعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.[٤]

---

[١] کمبرج هستري، ج ا ص ۹٤.
[٢] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.
[٣] وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.
[٤] تاریخ افغانستان، ج۱.

په سنسکریت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډیر کلمات د (پ،ت) د ریښې څخه را وتلي دي، مثلاً پیت pit مینه، عاطفه، پیتا pita پلار، پیتم pitam ډیر مینه ور، ډیرگران او خوږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت یا پتي مالک، بادار، څښتن، میړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهیم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقایق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غیرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حمید وایي:

پروت په وینو کي لټ پټ ښه یم په پت کي   نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وایي:

په یاري به هاله صادق باله شي   چه تر مرگه د یاري پت وپالي

دغسي پتي یعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډیر پتي دي یعني د پت خاوند دي، بې پتي یعني پت نه درلودل، او بې غیرتي، او بې ننگي.

پیر محمد میاجي وایي:

داسي ووې شیخ متي   د مولا په عشق پتي[2]

نو قدیم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډیر نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگیالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، میړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تیریدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځای کوي، دغسي هم میړه تل د ماینې ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آریائیانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ایښو شوي و، دوي کورني ته ډیره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خیر او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدیر پلار و، او له څو کورنیو څخه یوه عشیره جوړیده، د کورنۍ اهمیت او د توکم ډیریدل لکه اوس چه په پښتنو کي لیدل کیږي په پخوانو آریائیانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بیټ نیکه چه په خپل شعر کي د خپلو وگړیو ډیریدل غواړي ”دا وگړي ډیر

---

[1] هندوستاني قاموس.

[2] پټه خزانه، ص ۱۳۳.

کړې خدایه" دغسي هم په ویدا کي د پخوانو ریشیانو ډېر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خداي د ژوندانه څښتن دي، دي د دولت خاوند دي، دي قوي او غښتلي کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! موږ داسي مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[۱] په ویدي ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکیلاتو کي ډېر اهمیت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکیلات شروع کېږي.

دا کلمه یقیناً د آریا له زانگو او اصلي ټکه، یعني زموږ له هیواده تللې ده او تر اوسه هم زموږ په ژبه کي ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس موږ کورني او خاندان ته کهول وایو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاینده کهول) بولي یعني د سردار پاینده خان خاندان، دغسي دي د اڅک کهول، د بارک کهول موږ په محاوره کي وایو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفیږي، شیخ رضي لودي چه د ٤۰۰ هـ په حدود کي ژوندي ؤ هسي وائي:

نصره نه مو یې له کهاله لودي نه بې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې یم[۲] د حمید له لوړ کاله یم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امیر کروړ په یوه شعر کي دا کلمه (کول) راغلې ده: "په باداري مي لوړاوي د کول د سور وکړه" یعني د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سلیمان ماکو په تذکره کي هم کول کښلي شوي، او ویدي رنگ لري،[۳] له دې څخه ښکاري چه خورا په قدیمو زمانو او بیا د اسلامي دورې به اوائلو کي هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

گرامه Grama

د ویدي دورې په اجتماعي تشکیلاتو کي گرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو ټبرو څخه به یوه گرامه جوړیده او مشر ئې گرامڼي gramani بلل کیده.[٤]

دا ویدي کلمه په سنسکریت کي هم خورا مشهوره وه، ډېر کلمات نور ځني وزیږیده، مثلاً گرامواسي gramvasi یعني د گرام اوسیدونکي، کلیوال، گرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، گرامڼي

[۱] ریگویدا، ۷ برخه ٦ فقره.

[۲] پټه خزانه، ص ۷۱.

[۳] وگوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.

[٤] کمبرج هستري ، ج١ ص ۹۱.

gramani د کلي يوه کورنۍ، گرمياسوه gramyasva د کلي آس يعني خر، گرامين gramin کليوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً گرامواسي (گرام اوسي)، گرام ادهي پتي (گرام اډې پتي)، گرامياسوه د گرام اسپه او گرامين لکه خاورين اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د گرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وډې گرام، لوي گرام، شگرام، بشگرام، کول گرام، اشتر گرام او نور. د بگرام نوم هم دغه ريښه لري، يو بگرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پيښور د بگرام په نامه ياديدي. شيدا وائي:

تر هغه پوري بگرامه[2]　　　　　په جهان مشې بې نامه

بگرام د کابل او جلال آباد په منځ کي يو موقف دي، چه په نامه کي دغه ريښه سته. پخپله دا کلمه د (گرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلوميږي، چه زموږ له هيواده تللې او په ويدي ژبه کي ځاي نيولي دي يوه پښتو لنډۍ ده:

د بيلتانه سندري اورم　　　　　جانان له گرامه سهار کډې باروينه

ويسه ويس Visa'vic

دا کلمه بيله هغه (ويسيا يا ويش) چه دمخه په آريائي څلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر گرام لوړه په اجتماعي تشکيلاتو کي ويسه وه چه د څو گرامو وگري به يوه ويسه بلله کيده، او مشر ئې ويس پتي، vispati يا راجن rajan باله.[3]

گايگر الماني ليکي: چه (ويس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ويل کيدې، هم يوې قبيلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکريت له vic سره يو دي چه په ريگويدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلوميږي چه د (و،ی، س) په طبيعت کي د سکونت او هستيدلو معاني پراته دي، مثلا د ويدا او اوستا (ويس) د انگليسي هاوس house د پښتو (وسيدل، وسيده، هستيده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققين چه وايي ويسه هم د اوسيدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ويس هم د اوسيدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسيدل له مصدره سره ئې رابطه ډيره نژدې ده.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۱۱٦.
[2] پښتانه شعرا، ج ا م ۲٦۲.
[3] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱-۹٤.
[4] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج۱ ص ۲٦٦.
[5] تاريخ افغانستان.

پور Pur

دکتور کیت Keith د دې کلمې شرح داسي لیکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنیت څخه موږ څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غویو لویي ګلې درلودې او په داسي سنګرو او محکمو ځایو کي ژوند کاوه چه له دېرو څخه ئې جوړ کړي وه. ریګویدا دغه ځایونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[۱]

ډونکن فوربس وايي چه په سنسکریت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp یعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[۲]

لکه دمخه چه وویل شوه، د ډیروګرامو او کلو کوړه (ویسه) بلله کیده د ویسي مشر ویسپتي و، ده به یو ټینګ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې موږ ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډیر ځایونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننګرهار کي دي په هند کي هم ډیر ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بیجا پور، رام پور او نور.

اعلیحضرت امیر شیر علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شیر پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وايي مثلاً دري پوړه وداني یا پوړ پر پوړ یعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغي پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټینګ وي او پخوانو کلاو او ارګو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سمیتي Samiti

دمخه تاسي د سمهیتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري. په آریائي اجتماعي تشکیلاتو کي یو مهم شي سمیتي و چه دغه کلمه هم له هغې ریښې څخه ده، دلته به لومړي د سمیتي اجتماعي مفهوم در وښیو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبیقي خوا وږغیږو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبیلو کي جرګې لري، او دا جرګې له په خوانیو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فیصلې کامل اختیارت لري، او ځانته لیاري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آریائیانو هم ملي جرګې درلودې. یوه مهمه جرګه ئې سمیتي samiti بلله.

---

[۱] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸٦.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

په ریگویدا کي د دې جرگې بحث راغلي دي[۱] او علما وايي چه دوی دوې جرگې درلودې يوه ئي سبها sabha بلله او بله سميتي، په سميتي کي سپين ږيري او د قبيلې مشران سره غونډېدل او دا عمومي جرگه وه اما سبها د کلي وړه جرگه وه او مقامي رنگ ئې درلود، په سميتي کي پاچا هم شامليده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زيمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[۲] په ويدي ژبه د سمهيتا او سميتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهيم پراته دي. گويا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ريښې په ډېرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د توليدلو عمل، سميت semet يو له بله سره ټول، ور سره، سميتنا samitna يو له بله سره ټولول او سره غونډول.[۳]

لکه چه دمخه ويل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سميتي (جرگه) کي هم د ټولني او غونډېدو مفهوم لري، نو ليري نده جه دغه ټول کلمات له دغي ريښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصايصو څخه دي په پخوانو اقوامو کي هم و، له ريگويدا څخه ښکاره کيږي، چه آريائيانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او څوښي غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښې موجود و.[٤]

په سنسکريت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقيږي[٥] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مگر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قديمي ريښې څخه نڅا او نڅل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړيږي مثلاً ناڅي، و به ناڅي، و ئې نڅل، يو شاعر وائي:

لکه ناڅي چه بسمل له تيره تيغه — چه په تيغ دي شوم کړم نو نڅا راغله

سامانه Samana

[۱] ريگويدا، ج ۳ ص ۲۵۳.
[۲] کمبرج هستري، ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.
[۳] هندوستاني قاموس ص ٤۷۸.
[٤] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.
[٥] هندوستاني قاموس، ص ۷۲٦.

دا کلمه په ریگویدا کې ډېره راځي او د یوې میلې نوم و چه په ارت میدان کې به کیده او ټول طبقات، ښځې او نر، گوچني، لویان گرد پکښې حاضریدل.

غیږ بازانو به غیږي ایستې، ورزشکارانو به لوبې کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ریښیانو به اشعار ویل. دا میلې به کله د شپې کله د ورځې اجرا کیدې، او د مظاهرې او نمایش عملیات به کیدل.[1]

دا میلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کې سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځایونه لري او خلق پکښې ټولیږي، په میاشتو میاشتو دوام کوي، لکه پخپله میلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کې پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پیښ شویدي.

په قندهار کې سامانه تظاهر، نمایش په فخر سره ځرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، یعني تظاهر او نمایش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمایشي سړي ته وایي، په سامانو تلل، یعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً یو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آریائیانو میلې هم د تظاهر او نمایش او سامانو ځایونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پیغلو میړونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سینگارول، گویا دا میله هم په حقیقت کې یو نمایش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د میلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد یعني "نمایش او تظاهر" پکښې پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آریائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکیلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آریائیانو له ژبې څخه ځیني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه موږ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ریگویدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکې دي، لکه چه پوهان وائي: آریائیانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پیژاند، مگر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شیانو په واسطه ئې د لوي څښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

دیوس Dyaus

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

په دې نامه آريائيانو يو رب النوع ستايه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې گاڼه او ټول نوراني او مفيد عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده ديو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځليدلو او رڼيدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آريائي ژبو کي دوني عامه ده، چه اکثرو قديمو اقوامو له دغي مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آريائيان لوي خداي جل شانه ډييوس پاتر Dyeus-Pater بولي يعني لوي او اعظم.[1]

په سنسکريت کي ډيوا، ډيواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډيري کلمې له دغه ريښې څخه په هغه ژبه کي را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس ليکي: ويدي ماده ئې ډيا Diya ؤ د څراغ په معنا.[2]

وگوري دغه کلمه په يوناني کي ذيوش Zeus او بيا زيوش، زيوس سوه، د لاتين ډووس او ډيوفيس او جوفيس او جو پټير هم له دغي کورني څخه دي، په زړه الماني ژبه کي ذيو او په اسلاوي کي ډيواس، په ايتالوي کي ډيو د پرتگالي او هسپانوي ډيوس ټول له دغي ريښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کي ډيوډيوس، او ډيو هم پدغه ريښه اړه لري ډيويس Dious او ډيواين divine هم له دې کهوله دي.[3]

په پښتو کي تر اوسه څراغ ډيوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سړي په ټينگه ويلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آريائي ملتو دا کلمه له دې مځکي څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډييوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقريب دا نوم ټولو آريائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو گويا ډييوس آسمان وو، چه په مقابل کي يې د دې رب النوع د مځکي بل رب النوع هم موجود و. که د ډييوس کلمه تحليل کړو، پښتو کلمه ډيوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (يز) به ورسره ونښلوو ډيويز Dyvis به سي، يعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عيناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډيوس Dyaus او ډيويز هم ډير سره نژدې دي، ډيوه په پښتو ادب کي ډيره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډيوه يې زه د هجران په تاريکو کي ناسته يمه

ډيويز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کي:

د توري شپې ډيويز آسمانه سترگي دي وزه که به لمر را خيژوينه!

---

[1] تاريخ افغانستان، ج ق ص ١٤٤.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٠٦.

[3] تفسير الجواهر - ويدک انډيا، ص ٨٥.

دلته معشوقه له مين سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخيژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خيژوې نو دي سترګي ووزه!
دغه ډيويز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کټ مټ د هغو ټولو آريائي نومو ماخذ ګڼل کيږي، چه دمخه تير شول.

پریتهي وي Prithivi او نور

په ريګويدا کي د ډيوس په مقابل کي تل پرتيهي وي يعني مځکه راځي، دا هم د يو رب النوع نوم و[1] په سنسکريت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډيرکلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړيدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شريک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پريتهي او پرتهوي او پروت ډير سره نژدې دي.
راګوزن ليکي، چه په ويدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپريدنه او پروتوالي دي، او اوريځي او غره ته هم له دې جهته پروت وايي، چه خپاره او پراته وي، پرجاينه هم په ريګويدا کي د اوريځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آريائيانو هم له دې رب النوع سره ډيره دلچسپي درلوده. سلاو او ليتواني اقوامو ئې تر ډيرو مسيحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پرکوناس، پرکونس، پيتړون (اوريځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي يقين راځي چه پريتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له يوې ريښې څخه دي.
دغسي هم ماروت Marut د باد او سيلۍ رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د ښتو د يوې قبيلې نوم دي.
دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم يو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ريښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آريائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډيره نزديکي ور سره لري.
اندرا د ويدي عصر معروف جنګي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر يوې قبيلې ايښو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کيږي.

---

[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.
[2] ويدک انډيا ص ۱۳۱-۱٤۱.

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه ـ باختري اوستا او نوې اوستا ـ د اوستا ټوکونه ـ اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی کلمات ـ په پښتوکي اوستا ـ زرا تشترا ـ سپنتمان -
اهورا مزدا ـ واره - بامي ـ اسپه ـ کاوه ـ د ځایو نومونه ـ مانده - راغه -
سپین غر ـ د ځینو وسلو نومونه ـ عمومي مشابهت او نږدیوالي ـ د تطبیق جدول

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وویل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکریت له آریائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاریخ سره ډیره اړه لري.

اوستا د آریائي باختر او بخدي یوه زړه ژبه ده، چه موږ ئې د پښتو سره ډیر کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکریت سره ټینګه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقیقت کي دا دري ژبي (سنسکریت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په یوه هیواد کي زیږیدلي او تربیه شوي دي، سنسکریت د هند په ارتو ورشوګانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسیدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره یو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاریخ د څرګندولو او قدامت له پاره موږ نا څاره یو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکریت سره مو مقایسه کړې وه، (دریمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوړه په اوړه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاریخي کیفیت لږ څه معلوم سي، او هم ئې ادبي آثار وپیژنئ، لومړی به د سنسکریت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبي تاریخ او بیا ادبي آثار در وښیم بیا به نو په اصلي مقصد یعني مقایسوي څیړنه پیل وکړم.

لکه په دریمه برخه کي چه فقط د سنسکریت ځیني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کیده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقایسه او تطبیق به په یوه بیله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څیړنه د لغت او کلمهٔ سازۍ له روهه کیږي.

اوستا ژبه، یا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آریائي ژبي څخه د ویدي ژبي سره یو ځاي او غبرګولې وزیږیده، نو ئې باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا دکتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "ګاته" په دغه ژبه لیکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کیږي.

مدققین وایي: چه د اوستا د ژبي چه ګاته په لیکل شوی دي، او د ویدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبدیل سره چه معین اصول لري، د یوې ژبي یوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بیله پخپله اوستا بل کتاب او لیک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دین په ایران کي خپاره سول مګر تر ایراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ایشیا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مګر وروسته بیا د اردشیر

ساساني ۲۱۲-۲۲٦ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط دګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کیږي.[1]

دا ژبه اوستا بلله کیږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقیقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسیر ژبه یعني پهلوي ده.[2]

د پهلوي تفسیر یو بل تفسیر هم درلود چه هغه (پیتي زینتي) یعني مکرر تشریح یا پازند بولي، د دی تفسیر التفسیر ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي یا زند له پهلوي څخه لږ څه بیلتون لري او ټول کتب چه پکښي موجود دي د پهلوي نسخو تفاسیر او شروح دي.[3]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ایران کي زړه پاړسو (فرس قدیم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځیني را ووتې، نو په حقیقت کي اوس د زړې باختري اوستایي ژبي آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا یو ټوک دي د محقیقینو په قول هغي زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکیښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دین ومانه او ټول د زردست قوانین ئې د غویو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې ولیږل.

یو پخواني مورخ پلینیوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومړي میلادي قرن کي داسي لیکي چه لومړني اوستا دوه ملیونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳٤٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي لیکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غویو څرمنو باندي لیکلې وه ، محمد جریر طبري متوفي ۳۱۰ هـ وایي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غویو څرمنو باندي لیکلې وه، شهنامه وایي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرینو تختو کښل شوي وه، تنسر د ایران یو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په یوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زموږ د دین له کتابه دولس زره د غوئي څرمني وسوځلې له دغو روایاتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګندیږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشیانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه یا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بیرته دا کتاب سره ټول شو ۳٤۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وویشۀ. یو انګلیسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤۵۷،۰۰۰ کلمې تخمین کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

---

[1] تاریخ ادبیات ایران د دکتور شفق ص ۸.

[2] د براون تاریخ ادبیات ایران، ج۱ ص ۱٤۰.

[3] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱٤۵.

دي، یعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بیا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط یوه ربع پاته ده.[۱]

له دې بیانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډېري صدمې لیدلي، او څو واره له منځه وتلي او بیا سره ټول شوي دي، او ډېر نوي نوي مضامین وروسته هم پکښې داخل شوي دي، یعني دا یو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمسټېټر فرانسوي عالم ډېري برهمني او پهلوي او او بودائي او یوناني اغیزې او عناصر په اوستا کي ښیئي[۲] نو لکه د مضمون او محتویاتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په ګډه شوي دي، دغسي هم د ژبې له خوا د زړې باختري اوستائي نمایندګي نیسي کولاي، او دا یو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانیاونو په دوره کي له ۲۱۱ ع تر ٦۲۹ ع پوري چه زرتشتي دین رسمي ګڼل کیدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دینکرد[۳] په اتم او نهم فصل کي تفصیل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنګ او مجموعه ده.[٤]

دغه یویشت نسکه پر درې برخي ویشل کیږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومړي برخه ئې ګاتها Gatha یا ګاسان Gasan بولي چه د عبادت مسایل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنینو پوري، دریمه برخه یې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهیات او فلسفه او ګډوډ بحثونه دي.[۵]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښیو:

ګاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکریت ئې ګیتا بولي یعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ۵۵٦۰ کلمې دي. ګاتها دا برخي لري: [٦]

ا ـ ستوت یشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه ګڼله کیږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي يې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

---

[۱] ګاتها، ص ۵۰.

[۲] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

[۳] دینکرد یو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عیسوي پیړۍ کي لیکل شوي دي.

[٤] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[۵] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[٦] زند اوستا لمړۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

۲- سوتکر Sutkar

۳- ورست مانسر Varst-mansar

٤- بک Bak

٥- وستک Vastak

٦- هاد هوخت Hadhokht

۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر یو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسیر ګڼل کیږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر یو څو قطعي او د ورست مانسر یوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک درې برخي په یسناګاېي دي.

د وستک څخه اوس هیڅ پاته نه دي، او نه د ینکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه درې برخي پاتي دي، چه په یسنا کي شمیرلي کیږي او یوه بله برخه ئې هم په یسنا کي ګډه او درج ده. اومه برخه یعني سپند د زردشت کیسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کیږي او د ده د ژوندانه کیسې پکښې دي.[1]

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:

۱- ینکاتوم Nikatum

۲- ګندا سرنیګت Ganda-sar-nigat

۳- هوسپارم Husparam

٤- سکاتوم Sakatum

٥- وندیداد Vendidad

٦- کتردات Kitra dat

۷- بکان یشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطیر mythology دي.

له دغو لومړیو پنځو برخو څخه اوس وندیداد بشپړ پاته دي، اما د نیکاتوم، ګندا سرنیګت او سکاتوم څخه فقط یو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه یوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په ارپتستان Erpatistan او نیرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاریخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان یشت نومیږي، ځیني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ۱٦ ټوټې په هوم یشت او سروش یشت کي سته.[۱]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دریمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نومیږي، نه ښه پیژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاگگ Pagag

٤- رت دات ایتگ Rat-dat-itag

٥- بریس Baris

٦- کش کیشرو Kaskisrav

۷- ویشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتیانو د خلقت او د پیداینښت احوال و، د بندهش د پیداینښت او خلقت بیان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هیڅ نه یو خبر، او نه دینکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاگگ څخه په گاه او سي روزه Siroza کي یو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ایتگ Rat-dat-itag د قربانیو ترتیبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانیو په بیان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوگیري ئې کوله، له دغو څخه یوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نیرنگستان کي دکش کیشرو ځیني مضامین وي.

اومه برخه چه ویشتاسپ ساست یعني د ویشتاسپ یادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بیانوي چه اوس د ویشتاسپ یشت او د آخرین پیغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[۲]

نتیجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه یعني وندیداد،، او ستوت یشت بشپړ پاته دي او له بکان یشت څخه هم ډیره مهمه برخه زموږ پلاس کي ده.

[۱] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[۲] د زند اوستا مقدمه.

اما د څلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ویشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخي پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسي هم دارمستتر وايي چه په غير مرتب او غير مستقيم ډول له پهلوي شرحو څخه موږ ته د اوستا دور کونسکو محتويات معلوميږي او د پنځلسو نسکو لږ يا ډيري نمونې او نسخې زموږ څخه سته.

ویست West انگلیس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ يعني څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[1]

اوسنۍ اوستا

دا لوړ تقسیم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وويل د پهلوي د دنیکر دله کتابه معلوميږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.[2]

۱ یسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکریت کي دا کلمه یحبنه، په پلهوي کي نیرشن، په پاړسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ویلي کیږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا گاتها څخه دي.

۲- ویسپرید Vispered يعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د یسنا سره یو ځاي ویل کیږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- ویندیداد Vendidad يعني د شیاطینو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بیان شوي ديني قوانین او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرگرد يعني بابونه لري.

٤- یشت Yasht يعني نیانش او لمونځ چه د کلمې ریښه په هغه یسنا کي ده، دا یو ډول سندري دي، چه د خدایتعالي او پریښتو ستاینه ده، یشتونه ټول ۲۱ دي.

٥- خورده اوستا، يعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ع کي تالیف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځيني جوړيږي. د دې کتابو ډيري پخوانۍ نسخې نسته ډيره زړه نسخه چه له یسنا څخه د کوپنهاگ په موزیم کي سته، په (۱۳۲٥ع، ۷۲٦هـ) د هیربد مهربان کیخسرو په قلم لیکل سوي، او وسترگارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاگ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انگلیسي و چه په (۱۷۰۰ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ایران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډير زیار وکیښ تر دې ورسته یو بل فرانسوي عالم انکتیل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷٥٥ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بیا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ع د یسنا ترجمه

[1] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[2] پورداؤ دگاتها، ص ٥٦-٥۸ - د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷٥.

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کي ډېر نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوګروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، میه، لاسن، اسپیګل، ګیګر، ډارمستټر، ګیلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کي ډېر کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او څپاره ئې کړه.[۱]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا یو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبیق کړو.

دمخه د ویدا په بحث کي تاسي ته د تطبیق اصول معلوم سوه، هغه تحلیلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس یو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحلیل کوو، فقط د مثال په ډول یو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډېر مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبیق او مقایسه بیل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاریخ وظیفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحلیل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډېره زړه ده او د آریائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحلیل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا یوه توجیه ورته کړیده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شویدي، اوستا، ایستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اویستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړیدي، په سریاني ژبه اپستاګا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققین چه وایي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط یو عالم اوپرت Oppert دا عقیده لري چه د داریوش[۲] د بیستون په ډبر لیک (٤ لیک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[۳]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډېره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

---

[۱] ګاتها، ص ۱۱- د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۷۰-۹۰.

[۲] داریوش هخامنشي چه له ٥٢١ تر ٤٧٦ ق،م پوري پاچهي کړیده، د ایران د بیستون په غره کي یوه مشهوره کتیبه لري چه د خپل سلطنت او کورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښي لیکلي دي.

[۳] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۳۹- ګاتها ص ٤٧.

۱- پروفيسور گلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنيان او اصلي متن" ده، پروفيسور بارتولد او ويسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډېر ليک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- يو بل مشهور عالم جيکسن Jackson د نيو يارک د کولمبيا کالج پروفيسر هسي وايي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښايي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکريت ويدا غوندي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي يا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي يا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتير آسماني په فرهنگ کي ليکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابيکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهين ستايش و مهين نيايش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنگ نظام ليکي: اوستا کتاب ديني زرتشت پيغمبر ايران است اسيري لاهيجي گويد: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت نايد مکش چندين عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي ليکي استا، وستا، ابستا، تفسير زند است، خسرواني گفت:

چو گلبن از گل آتش نهاد و عکس افگند　　　بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې ليکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شويده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

۵- ځني نور پوهان دا عقيده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" يعني "نه" دوهمه ټوټه "ويستا" يعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وايي.[۵] او د دې نامه وجه تسميه، هم داسي بيانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاړاک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهيدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

---

[۱] گاتها، ص ٤٧ - تاريخ ادبيات د براون ص ۱۳۹.

[۲] د اوستاگرامرمقدمه، ص ۱۲.

[۳] دساتير آسماني، ص ۲۳۳.

[٤] جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[۵] د همائي تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۲۹.

[٦] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۵.

په پښتو کي اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کي د پوهانو له مفکورو څخه لوړي څېړني مختصراً را نقل شوې، په پښتو کي هم دا کلمه تطبیق مومي، او لکه د ویدي ژبي ډېر کلمات چه په پښتو کي وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابرېږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړیده، او دا نظریه اسلامي مؤرخینو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسین مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳٤٦هـ وفات شویدي په ۳۳۲هـ کال هسي لیکي:

"زرادشت بن استیمان و هونبي المجوس الذی اتاهم بالکتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الکتاب یدور علي ستین حروفا من احرف العجم، و لیس في سایر اللغات اکثر حروفا من هذا واتي زردشت بکتابهم هذا بلغتهٔ یعجزون عن ایراد مثلها، و لایدرکون کنه مرادها... وکتب هذا الکتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فیه وعدو و عید و امرونهي و غیر ذالک من الشرایع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الکتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوایف الي اردشیر بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه یقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسیراً عند عجزهم عن فهۀ و سموالتفسیر (زندا) ثم عمل اللتفسیر تفسیر أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسیر التفسیر و شرحاً لسایر ما ذکرناه و سموا هذا التفسیر (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استیمان زوي د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستا کتاب راوړ، دا کتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ٦۰ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبو کي ډېر دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي لیکلای او نه ئې څوک په مراد پوهیدل... دا کتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو ولیکل سو، وعد او وعید، امرا ونهي او نور شرایع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړ کړ، نو ئې د دې کتاب ډېري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوایف راغلل، بیا چه اردشیر د بابک زوي پاچا سو، نو ایرانیان د دې کتاب د یوه سورت په ویلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بیانوي، او دا خبره نور مورخین هم مني، مثلا ابن اثیر پخپل کتاب (الکامل في التاریخ) کي هسي وایي چه زردشت یو کتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهیدل، او مضامین ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روایتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقیقتاً نامفهوم وه، او ډېر نور تفاسیر چه پر ولیکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب یو راز "رمز" هم ګاڼه، لکه چه محسن فاني کشمیري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

[1] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ع.

[2] مروج الذهب، ج ۱ ص ۱٤۲ د مصر طبع.

[3] الکامل ابن اثیر.

لیکي "کتاب زند بر دو قسم است، یک قسم آن صریح و بي رمز که آنرا "مه زند" نیز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند..."[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا ټول تاریخي دلایل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحلیل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (اـ وستا) یعني مفتوح همزه په آریائي ژبو کي د نافیه (نا) په معنا راځي، په سنسکریت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (یه=یا) هم ویلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کټ مټ د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ یه ندي راغلي، د خلیل خان نیازی په دې رباعي کي (یه) د نفي په معنا ښه واضح شویدی.

خړي اوریځي ژاړي له پاسه — کویله بڼ غ کا بیلتون له لا سه

یه، هغه لوني گوهر په خول ستا — دا مرحبا کا ستا، ږموږ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ویستل) څخه جوړ شویدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ویستل) د دې مصدر اسم مفعول (ویستلي او ویستئي) دي، او پخپله (ویستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اویستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووایو (یه وستي) یعني (ناویستي) او نا مفهوم به وي، چه کټ مټ هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتې ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسیري لاهیجي له هغه ذکر شوې پارسي بیته هم ښکاري، ځکه چه دی وایي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بیهوده زیار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رویه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزیه شوه (اـ ویستا) اما که د دریمي نظر ئې له مخه د شرقي لیکوالو په قول اوستا "بهین ستایش او مهین نیایش" وګڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحلیل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (اوـ ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډېر ځله له (هـ) سره بدلیږي مثلاً هلک ـ الک، هګۍ ـ اګۍ او نور د سنسکریت د کلمې په تحلیل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "ښه" په معنا دی، ځکه چه د سنسکریت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پاړسو کي هـ (خ) کیږي لکه هوارزم چه خوارزم سویدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، یعني "ښه" په فرس قدیم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داریوش په ډبر لیک

---

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.

[2] پټه خزانه، ص ۷۷.

[3] فقه اللغه.

کي (او اسپ) یعني ښه آس (او اومرتیا) یعني ښه سړی راغلي دي[۱] او پخپله (هو) هم په پښتو کي د ایجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندۍ ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ریښه ئې (س، ت) دي، چه له دې څخه د پښتو (ستایل، ستاینه، ستانه) د پاړسو (ستایش، ستودن) را وتلي دي. ستایوال هم په پښتو ستایش کننده ته وایي، امیر کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه که وایي:

نړۍ زما ده نوم مي ستایي، پر دریځ ستایوال[۲]

په پهلوي کي هم د "ستا" ریښه وه، اسدي طوسي لیکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد یعني شگفت او ستا یعني ستایش څخه لکه دقیقي چه وایي:

جز از ایزد تو ام خداوندي　　　　کنم از دل بتو بر آفد ستا[۳]

له دې څخه هم معلومیږي، چه له پخوا څخه دا ریښه په پښتو او نورو آریایي ژبو کي وه، نو له دغه جهته ویلاي سو چه د اوستا د کلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستایلو څخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) یعني (ښه ستاینه) او هغه "بهین ستایش او مهین نیایش" سي، چه دا لغوي تحلیل هم د اوستا د کلمې ریښې په پښتو کي څرگندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا یا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئیایانو یو نوموړي دیني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دین او کتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحلیل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وایو، چه مورخین مختلف دي خو اکثر هسي وایي، چه زردشت د (۶۵۰ څخه تر ۵۵۰ ق،م) پوري یعني په دغه یوه قرن کي ژوندي و،[۴] ځکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو بیشکه باید د ده په نامه کي د پښتو ریښې هم وي.

نوي او زاړه مححقین د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قدیمه تر اوسه ضبط شویدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، یونانیانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[۵]

---

[۱] گاتها، ص ۸۹.

[۲] پټه خزانه، ص ۳۵.

[۳] لغت فرس، ص ۵.

[۴] تاریخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۱.

[۵] گاتها، ۲۲.

لکه د دې نامه په ظاهري ډول او شکل کې چه اختلاف دی، په معنا کې هم دغسې مختلفې مفکورې موجودې دي، هر چا یوه توجیه کړېده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دینون Deinon یوناني مورخ وائي، چه زرتشتر یعني (د ستورو ستایونکی) دا مورخ چه تقریباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندي و هسې راې لري.[1]

۲- نوی اروپائي محققین هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلا کاسل Cassel وايي، معنا ئې (د ستوري زوي ده) ونیډشمن Windischman او میولر Muller دا عقیده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسې بریښېدونکی) سره ترجمه کوي، دارمستتر وایي چه معنا ئې (د ژیړ اوښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوښ خاوند) بولي، جاکسن انګلیس هم دغسې وایي، پروفیسور رات ئې د (زرګر) په معنا اخلي.[2]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردهٔ نخست یا آفریدهٔ اول) لیکي. او ځیني ئې په (فرستادهٔ یزدان یا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[3]

٤- ځیني پوهان داسې وایي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولینسن انګلیسي لیکي چه لومړی جزو ئې (زرد) له (زیرد) څخه جوړ شوی دی چه معني ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دی، نو مرکباً ئې داسې معنا کیږي (زادهٔ ستارهٔ زهر) د کلدانیانو په عقایدو کې زهره د (ایستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جګړو ملکه وه.[4]

۵- دا ټول نظریات چه ذکر شول د ځینو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا یوه تقریبي او تخمیني مفهوم ورته ټاکلی دی، پورداؤد وائي:

ښائي چه یوه دغه نظریه سمه نه وي، ځکه که لومړي جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کې زیریت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پیر) په معنا دی، مګر په ترکیب کې دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[5]

په هر صورت نظریات مختلف دي، او د نامه تحلیل هم سخت دی. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحلیل ته نژدې مفکوره د پروفیسور هاګ Haug ده، دی وایي: چه لومړی جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له یوتارا Uttara څخه مشتق دی، یعنې (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاګ دې نامه ته نوري معناوې لکه ستایونکی او سندري ویونکی هم ږدي، مګر موږ ته د لغوي څیړنې په رڼا کې تر ټولو د ده لومړی نظریه معقوله ایسي.

---

[1] ګاتها ۲۲.
[2] تاریخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.
[3] فرهنګ ناصري.
[4] تاریخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.
[5] ګاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

د نامه تجزیه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاګ د عقيدې پر اساس داسي تجزته کولای سو چه لومړی جزو ئې يقيناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وايه.[1] چه ورته ځير سو د کلمې استاسي عناصر (ز-ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملګري يو راز آوازکاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) اداکړی دي، نو اساساً ګويا دوهم اواز يو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې ځخه ځني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او موږ ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې ځخه ډير نومونه جوړ شويدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاريخي پهلوانانو کي يو (زرير) دي چه "ياتکار زيريران" کتاب د ده په نامه کښل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زرير د ويشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مسترِ وست په قول "اسپه ياودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعليت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشتر کي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نومو کي د (زړه) د کلمې ريښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړی ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنګه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) يعني اوښ بللي دي، په حقيقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف دا کلمه تشکيلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئې، ن) هم ويل کيږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندی او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له يوه مخرجه او يوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدليږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو ځخه اداکيږي او د يوه مخرج دي. نو به اوس دا کلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر يعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ويل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځايو کي سته، که د زره سره (ور) يو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووايو، نو روحانيت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډيره راځي وايي چه سپيتمه Spitama د زردشت د کورنی نوم و او د ده نهم نيکه هم په دغه نامه ياديدی. د يسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپيتامان، سپيتمان ويل کيږي.

[1] فرهنګ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

[2] ابان يشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

لومړۍ برخه ئې سپیت (سپید) ده او د دې نامه معنا داسي کیږي "سپین نژاد" په ګاتها کي هم دا نوم ډیر ځله راوړي.[1]

سپین نژاد خو داسي مفهوم لري چه باید دي له سپینه پښته وي، او سپین پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او ختڼه سپینه وه یعني له ښې او روحاني او شریفي کورني څخه و لکه چه ځینو خلقو دغه سپیتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[2]

په هر صورت دا فامیلي نوم د ترکیب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپین) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتوکي (تومنه) ده، یعني اصل او مایه. په قندهارکي دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مایئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وایی "تومنه ئې خراپه ده" یعني اصل او نژاد او مایه ئې ورانه ده[3] نو په پښتو کي به هغه تاریخي سپیتمان (سپین تومني) یعني (سفید نژاد) سي، چه فقط یو د سپین آخرني (نون) د تخفیف له پلوه حذف شویدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځایه ښوریدلي پسله (م) راغلي دي. او داسي تغیرات چه په څو زره کاله کي دې کلمې ته ور پیښ شوي دي، د ژبو په تحول کي عمومي دي.

د سپیتمان لومړي جزو چه (سپین) دی، په اکثرو آریائي نوموکي ریښه لري، یعني د باختر آریائیانو د اکثړو نومو په سرکي سپین کلمه راځي، مثلاً سپین دات Spendat سپین تا Spenta سپینتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په وندیدادکي داسي نومونه ډیر دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفید دي، چه د پښتو "سپین" کټ مټ پکښې معلومیږی.

نو په دغه تاریخي استناد په ټینګه ویلاي شو، چه د (سپیتمان) لمړی جزو هم دغه (سپین) دي چه د هغه عصر په ټولو نوموکي و او د دغي کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کي هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستاکي اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سرکي د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډیري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[4]

---

[1] ګاتها، ۹۲.
[2] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.
[3] آریانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارۀ ۲.
[4] فرهنګ نظام، ج ۱ ص ۴۸۸.

گایگر المانی وایي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غیب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائي ژبي یو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پاړسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که موږ دا نوم تحلیل او تجزیه کړو درې ټوټې دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټې په پښتو کي ریښه لري.

تاسي دمخه د سنسکریت په څېړنه کي د (مزدا) د کلمې نظایر او امثال او ریښې په پښتو کي ولیدې، نو ئې دلته تکرار نه ندي، فقط د لومړۍ ټوټې تحلیل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پاړسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکریت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکریت کي سور او سوریا شوې ده چه لمر ته ویل کیږي.[2] فردوسي وائي:

از ویست شادي و زویست زور　　　　خداوند کیوان و ناهید و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بیا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ویل شویدي، فردوسي وائي:

به یکبارگي تیره شد هور تو　　　　کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پاړسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدلیږي لکه چه دمخه هم ویل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور گایگر هسي شرح ورکوي چه هور یعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضیاي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس گڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس گاڼه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بیا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې گاڼه، لکه چه په ویدا او اوستا دواړو کي د اور په نمایندگي ارباب انواع سته مثلاً د ویدا یو مشهور رب النوع (اگني) یعني (اور) دي، چه د دوي په عقیده ئې لمر، بریښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقدیس عقیده په اوستائي آریائیانو کي هم وه[4] گایگر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بیله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) گڼل کیږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماینده گڼل کیدي.

دغه د اهورا یا هور یا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هیربد) ځیني جوړ شویدي، چه اصلاً باید (هوربد=اوربد) وي.

[1] د خاوری ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۱٤۱.
[2] فرهنگ نظام، ج ٥.
[3] تمدن ایرانیان خاوري، ج ۱.
[4] تمدن ایرانیان خاوري، ج۱ ص ۱٦-۱۷.

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتګار) يا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربذ کړه چه جمع ئي هرابذه ده، علامه خوارزمي وايی: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[1]

په پاړسو ادب کي هم هيربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هيربد را که کشت؟"

له دغو ټولو تاريخي او لغوي څېړونو څخه تاسي ته ښکاري چه په مځکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمايند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وايي: چه په ويدا کي (ورن) يو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د يونانيانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[2] نو که دې کلمو ته سړي ځير سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ايران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په کتيبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.[3]

نو که د دغه لغوي تحليل له رويه، تاريخي مواد هم په نظر کي ونيسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو بايد داسي ووايو (نمنځلي اور) يا (مجلله رڼا) يا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شريک دي.

د دې کلمې اوستائي ترکيب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[4] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نرديوالي ښه ښکاري.

واره Vara

دا کلمه هم ډېره تاريخي او مهمه ده، اوستا په ونديداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړۍ وداني ده، چه يما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې وداني په خصوص هسي وايي: "تر ژمي دمخه په هيواد کي ډېر واښه د ژويو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واوري لويدو وروسته (اې يما!) دوني نوکي ځاي چه د پسه پښه پر ايښو کيږي، عجيب ښکاره سي!

نو له دې جهته ته جوړ کړه يوه واره، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غويو، او سړيو او سپيو او مرغانو تخمونه، او سور بريښيدونکي اور در سره يوسه!

نو له دې جهته ته جوړه کړه يوه واره چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلقو ته ټاټوبي وي، يوه واره چه د آس د سپرلود ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، د غويو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

---

[1] مفاتيح العلوم، ص ٢٦-٧١.

[2] د ويدو تعليم، ص ١٨.

[3] آثار العجم.

[4] تاريخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٢٦.

یوه واله کي چه هیوه هاتره[۱] اوږده وي، هلته ښائي چه ته یو ټاټوبي ودان کړې، چه یو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړیو او ښځو تخمونه یوسې کوم چه ډېر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژویو تخمونه یو سې، کوم چه ډېر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه یو سې، کومي چه ډېري جګي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز میوو تخمونه یو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه یو سې، او په ډېر زیار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوګن سي.

هلته ښائي، چه ټیټي یا خیټو، یا لیني یا لپوني، یا بد خواه، یا درواغجن، یا کین کښ، یارخن (حاسد) یا وران غاښي، یا پیس استوګه وکړي... د دې ځاي په لویه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لویئ برخي په واټو کي ښایي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړي، او یو ور او کړکۍ ورته جوړه کړي، چه پخپله یو له بله سره ورځي.

دلته نو یما له ځانه سره وویل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وویل: اي ښکلي یما، د ویوانګهت زوا! مځکه د خپلي پښې په پونده وخره او بیا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره خټي جوړوي!

بیا نو یما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ویلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوښو خټه. نو یما یوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غویو او سړیو او سپیو او مرغانو تخمنونه، او ځلاند سور اور یووړ، ده جوړه کړه یوه واره، د سپرلو ډګر په شان، د سړیو د ټاټوبي لپاره، او یوه واره د سپرلو د ډګر په شان د غویو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه یوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښینول، چه کورټ نه زمول کیدي، او نه ئې خواړه ناغه کیدل؛ هلته ده یو ټاټوبي ودان کړ، چه یو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړیو او ښځو تخمونه یووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز څارویو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه یووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډېري جګي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښیښوول. هلته ده د هر راز میوو څخه چه ډېري خوندوري او

[۱] یوه هاتره تقریباً یو میل کیده.

ښه بوي لرونکي وې تخمونه یووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه یووړل، او په زیار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړیو ودانه سوه.[1]

په ورستنیو فقرو کي کټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بیرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وایي چه یما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاږي او لدې څخه هسي ښکاري چه یما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنیت لومړی اساس ایښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د یما په دغه تاریخي ټاټوبي کي زردشت را وپاڅیدي نو ده له درو زامنو څخه یو چه یوروتاد نره Urvatad-nara نومیدي واره مشر ټاکلي شوي و یعني Temporal lord of the Vara.[2]

د اوستا دا (واره) وروسته عجیب تاریخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تیریدلو سره هسي رنگونه مومي، چه کورټ نه پیژندله کیږي، څکه چه په پښتو کي ریښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاریخي او ادبي تحولات بیانوم.

په سنسکریت کي له دغي ریښې څخه ډیر کلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var یعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستیٰ کولو ځاي. واړا vara د یو ښار څلورمه برخه، یو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښي اوسیٔ، واړی Vari یوه محوطه، غولي، دربار، با غ.[3]

د سنسکریت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي یوه ده، او دا یوه آریائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره کي (وهار) شوه، څکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د یوه معبد په ډول د زرتشتي دین کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دین له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب څپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، بامیان ئې د بتخانو او معابدو کانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دین معبد وه، اوس د بودائي دین کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جگ بیرغونه چه د بخدیٔ ښار ئې په نامه یادیدي (د لوړو بیرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبدیله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کیده.[4]

---

[1] وندیداد فرگرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ٤۳ فقرې پوري.

[2] اوستا، ص ۲۱، حاشیه د ډارمستټر له خوا.

[3] هندي قاموس، ص ۷٦۱.

[4] تعلیقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

که څه هم ځني لیکوال لکه د هند مولانا سید سلیمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ یو بودائي بودتون ګڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲٤۷هـ کي د عربو د بریو پر وخت ډیر داسي وهارونه په سیند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[۱] مګر لکه محققین چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) یوه زرتشتي آتشکده وه[۲] وروسته چه بودایي مذهب راغي نو دا ځاي یو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وایي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودایي خانقاه وه.[۳]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وایي چه د یوه چیني سیاح او ابن فقیه له بیانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائیانو (نو وهار) و.[٤] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتیانو مرکزي معبد ؤ مګر د اسلام د راتګ پر وخت یعني په شپږمه عیسوي پیړۍ کي ټول تاریخي روایات دا ښکاره کوي چي دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هیوان تسنګ چیني سیاح چه په شپږمه عیسوي پیړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد یو بودائي بودتون ښکاره کوي.[٥]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحین دلته را رسیدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[٦] چیني زایر هیوان تسنګ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ویهارا بوللي دي وایي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه یو ویهارا بلل کیده بل ناو او یهارا یعني نوبهار چه اسلامي مورخین هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وایي: د نو بهار عمارت ډیر پوخ او جګ و، زرغونې جنډۍ په نیزو وپیلي لوړي پر رپیدې څلورو خواو ته ئې دیوالونه وه او دا جنډۍ دوني لویي وې چه له لیري ښکاریدې.[۷]

ابن الفقیه همداني وائي: نو بهار برمکیانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قریشو د مکې حال وارویدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و یعني نوی د دې ځاي یوه ګنبده (اشبت) سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه، شا و خوا ئې د متولیانو ۳٦۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نومیدي، د چین او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[۸]

یاقوت حموي چه یو اسلامي مشهور جغرافیا لیکونکي دي د ٦۰۰هـ په حدودو کي هسي لیکي: برمکیان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار وداني په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې وداني

---

[۱] فتوح البلدان، ص ٤۳۷.
[۲] د براون تاریخ ادبیات ایران، ج ۱ ص ۲۵۹.
[۳] دکتاب الهند انګریزي مقدمه، ص ۳.
[٤] انسکلوپیدیا آف اسلام، ج۱ ص ٦٦۳.
[٥] انسکلوپیدیا آف اسلام، ج ۱ ص ٦٦٤.
[٦] چچ نامه د الیټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.
[۷] مروج الذهب، ج٤ ص ٤۸.
[۸] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

هر کال په پسرلي خلقو گلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډۍ له بلخه په ترمذ کي ښکاره کيده، د هندوسستان او چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[1]

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار وداني او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په وريښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متوليان وه.[2]

د اسلامي مؤرخينو له دغو رواياتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلوميږي او ښايې چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لکه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوی او "نو بهار" بللې شوې وي.[3]

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليکو فقط د دغو تاريخي رواياتو په سيوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وکړو، او په پښتو کي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکريت کي په لږ تغير واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بيا نو د بودائيانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډير نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وگرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمی پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذکر راوړي دي.

د بهار کلمه په پاړسو کي ډيري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نورورزکز نسيم بهار   شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالاوي وايي:

نه همچون رخ خوبت گل بهار   نه چون تو به، نيکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[4]   کزو سرخ گل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زيبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرگنديږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی   بروی دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنگام خزان است و چمن را بدراند   نو نو زبت زرين هر سوی بهاريست

بل ځاي وايي:

---

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[2] آثار البلاد قزويني، ص ۲۲۱.

[3] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.

[4] فرهنگ نظام، ج۱ ص ۷۷٦.

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقیقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني اوکلا غوندي یو شی و او دغه حقیقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړوکي پاته دي په پاړسوکي باره او بارو د هار اوکلا په معناو سته لکه چه قاآني ویلی دي:

صد باره براوردند بهتر صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د یوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتوکي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ویوال) وایو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتوکي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کیږي.

باره په اوسني پښتوکي د اوبو بند او ډبرین دیوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پرکښت او غوجل ئې را گرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره یما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وایې:

خوشحاله چا ته وایې پندونه خلق خوشحال دي په خپل سندونه

که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه مات دي د پند د باړي بندونه

یعني د پند د دیوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وایې:

باړه وتړه نور هله زراعت کړه تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره یا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه ترکلي دباندي د بازیو لپاره جوړوي او شاو خوا یو لنډ دیوال پر را گرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي په ساگو ډک شی په تیندک باړو له ځینه

اوس نو موږ له دغو تاریخي او لغوي څیړونو څخه دغه نتیجه اخلو چه په لوي سرکي د کوټ او حصار اوکلا او دیوال لپاره چه پر یوه وداني را گرزیدلي وي په آریائي ژبوکي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) یا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آریائي ژبوکي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د یما ودان کړي ښار په بخدي کي

سنسکریت: واړ var محوطه، ځاي، د دیوال په منځ کي ځاي

سنسکریت: واړا var د یوه ښار څلورمه برخه

سنسکریت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه

بودائي: وهار vahar معبد، بودتون

زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

[1] لغت فرس اسدي، ص ۱۲٤.

[2] فرهنگ نظام، ج۱ ص ٥٦۲.

پاړسي: باره barah بارو baru حصار، کلا

پاړسي: د (دیوار) آخرني جزو (وار) var

انګلیسي: وال wall د دیوار په معنا

پښتو: باره barah یا باړه barah بند دیوال، حصار، کلا

پښتو: د دیوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاریخي نوم (واره) ریښې په ټولو آریائي ژبو مخصوصاً په پښتو کي کټ مټ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاریخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغیر هم د ډیرو پیړیو تیریدلو اثر دی او په پښتو کي چه کوم مفاهیم باره لري هغه اصلي تاریخي مفهوم ته ډیر نژدې دي، دا هم باید دلته هیر نکړو چه لدغي ریښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډیرو ځایو په نومو کي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننګرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځایو او ښارو نومونه دي، او موږ ته ښکاره کوي چه دغه ریښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قدیمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ویلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازهٔ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰٦هـ په حودود کي لیکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. یو ور ئې نو بهار نومیدي چه بعضو خلقو دروازهٔ سلطان احمد یا دروازهٔ بابه قو هم باله.[1]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهیکا) د کلمو په تطبیق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ریښې ولیدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپریدو دمخه د بخدي په ورشوګانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نژدې او شریک او له یوه اصله دي. له خورا قدیمي زمانې د بخدي یا بلخ ښار یو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي یو ځاي سریرا srira یعني ښکلي ذکر کیږي، او وروسته هم دغه صفت بامیک یا بامي دي چه معنا ئې ځلاند یا ښکلي ګڼله شوي، او په پاړسو کي بلخ درخشان یا د دقیقي شاعر په اصطلاح "بلخ ګزین" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنی" بلل شوی دي.

جیکسن معروف مستشرق وایي: چه د اوستا یوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پیدا شوې، او د اتم مسیحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ویشتاشت زوي په بلخ بامیک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

[1] د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

ښار جوړ کړ.[1] دارمستتر وايي: چه بامیک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زند کي ریښه بامیه Bamya ده چه ځلاند ته وايي.[2]

له دغي تاریخي پلټني څخه ښکاري چه بامیک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړیو آثارو کي دا کلمه وینو، مثلاً فرخي سیستاني چه د ٤۲۹هـ په حدودو کي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرۀ باد بهار — از در نوشاد، رفتي یا ز باغ نو بهار

حکیم اسدي طوسي په ٤٥۸هـ هسي وايي:

بفروختن این حال گیتي فروز — سپه راند از امل شه نیمروز

سوی شیر خانه بشادي وکام[3] — که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤۰۰هـ په شا و خوا که وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان — بسي پند و اندر زها داد شان

یا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[4] — سپر دو نهادیم یکسر بگنج

علامه البیرني د ٤۱۰هـ په حدودو کي د بلخ ذکر کوي او وائي: بلخ واسمه في القدیم بامي[5] لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره یو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد څخه هم دا څرګندیږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او یا د دې ښار په صفاتو او جغرافیوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنګ لیکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کیږي، ضبط کړې وه، یو فرهنګ لیکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کیږي."[6]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د بامیان خوا ته هم ځي چه بامیان هم یو تاریخي ښار دي او ښایي چه د بلخ بامي او بامیان تر منځ تسمیوي اشتراک هم وي.[7]

---

[1] د ویلیم جکسن زوراستري ښووني، ص ۲۷۲.

[2] د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج۱ ص ۸ نوټه ۱٤.

[3] ګرشاسپ نامه ص ۳۳٥.

[4] شهنامه، ج ۳ ص ۱۲۸٥، ج ٦ ص ٤۸۲.

[5] قانون مسعودي، ص ٤۳.

[6] فرهنګ نو بهار، ج ۱ ص ۹۸.

[7] فرهنګ انندراج، ج۱ ص ۳۷۸.

بعضي مورخين داسي هم ليکي: چه بلخ بامي د بلخ باميان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او باميان دواړه مشهور دي.[1] ذکي وليدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړو کتابو پيژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاريخ استاد او پوهنوال دي هم وايي چه ښايي د باميان نوم له بامي څخه اخيست سوي وي، نو باميان بايد بلخيون يعني د بلخيانو په معنا وي، او ښايي چه د باميان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[2]

لکه چه د دغو محققو تاريخ پوهانو راي ده، بايد هم ضرور د باميان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر يوه اداره لاندي وه، يو ثقافت ئې درلود، د يوه مدنيت مراکز وه نو ليري نده چه موږ د علامه زکي وليدي خبره ومنو او د گنج دانش په روايت ويسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر يوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاريخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي د کلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي وليکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي موږ د بامي نوم اوس د يوه قوم پهړول وينو، باميزي د ابداليو له ځيرک څخه د پوپلزو په ښاخ کي يوه پښه ده[3] او د دې قبيلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی ښار کي يوه مخصوصه محله د باميزو کوڅه بلله کيږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي يو علم يعني د سړی نوم دي او موږ ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ايښو.

که څه هم د علمي قانون له رويه اسما او اعلام معلول په علت ندي مگر بيا هم د يوه علم اطلاق پر سړيو باندي بيله کومي نژدې يا ليري وجه تسميي نوی او کومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجوديږي که موږ د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځير سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبيعت له مظاهرو سره رابطه ټينگه وه يعني دوي د يوه نوم د ايښوولو پر وخت د هغو شيانو نومونه اخيسته چه هغه شيان د دوي په حيات کي داخل وه او دا هم هغه د طبيعي محيط يوه غير شعوري اغيزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محيط" په نامه يادېږي، ښه اوس به نو وگورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نومو کي ځاي ونيو؟ پښتانه د گلانو سره ډيره علاقه لري، او د دوي په غرو کي طبيعي او غرني گلان خورا ډير کيږي. مثلاً په پښتو کي جندي خان، پوپل، گلاب، غاټول او دغسي نور ډير نومونه سته چه هر يو د يوه گل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه گڼل کيږي او اوس ښکاره او څرگنده او زباده شوی ده چه بامي هم د يوه گل نوم و مثلاً شيخ اسعد بن محمد سوری د ٤٢٥هـ متوفي چه د پښتو يو خورا پخواني شاعر دي په يوه قصيده کي وايي:

نه غټول بيا زرغونيږي په لاښونو　　　نه بامي بيا مسيده کا په کهسار[4]

---

[1] گنج دانش، ص ١١٤.

[2] د ذکي وليدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ٤٣.

[3] حيات افغاني، ص ١١٨.

[4] پټه خزانه، ص ٤٣.

غټول يا غاټوي يا ختول خو موږ پېژنو چه لاله دي مگر بامي زه تر اوسه نه پېژنم چه د کوم گل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بيا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

موږ ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه يو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح يې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جگي جندۍ درلودې چه له ليرو ځايو څخه ئې خلق ليدلو ته ورتله د مورخينو په قول ئې بيرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه ليري ليدل کيده[1] که موږ په تاريخي سترگو وگورو د دې بيرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وينو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جگو او لوړو بيرغو هيواد بلل شوي دي.

د گلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قديمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په گلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخينو هم ليدلي و ياقوت حموي خپل کتاب ئې تر ٦٠٠هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روايت ليکي چه نوبهار په بلخ کي يو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حريرو او نورو ښکليو او قيمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه يوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په گلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني گلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډيري ودانۍ وې، چه زايرين به هلته اوسيدل.[2]

د ياقوت له دې روايته ښه څرگنديږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهاروکي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په گلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د گل نوم دي، او بلخ هم بلخ باميان يا بلخ بامي بلل کيدي، او د دغو گلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هيڅ ليري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نوميدي، او تر اوسه هم د گل سرخ د پسرلي ميله په مزار شريف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کيږي.

د ادب او بلاغت په علوموکي دا خبره هم زباده شوې ده، چه يو لغت د زمانې د تيريدلو او د محيط له گرزيدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډير وليدل له حقيقته مجاز ته گرزي او ډيري نوي نوي معناوي په تقريبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سريرا (ښکلي) پر ځاي په حقيقي مفهوم دريدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته يو گل وي ځکه چه د گل او ښکلي توب تر منځ يوه حقيقي او ازلي او خلقتي او طبيعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

[1] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢٠.

[2] معجم البلدان، ج ٨ ص ٣٢٠.

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ريښه په پښتو کي سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او باميان تر منځ يوه ټينګه علاقه سته، چه دلته د تاريخي او لغوي اسنادو په ويسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.[1]

اسپه Aspa

د باختر په تاريخ کي دا کورنۍ ډير شهرت لري او په اوستائي نوموکي د آس په نامه تسميه خورا ډيره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حيواناتو مخصوصاً د آس په نامه يادول او تر اوسه هم دغه آريائي رسم په پښتوکي سته مثلاً ډير خلق خپل نومونه سکاڼ، کورنګ، او مشکي، بورخان ږدي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باخترکي تر اوسه هم ښه اسان پيدا کيږي، نو له قديمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو يوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي[2] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتوکي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وايي، فلاني زر اوښي لري يا زر ميږي لري، نو ځکه په قديمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه يعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. يا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتوکي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قديم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[3] اما لهر په پښتوکي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وايي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهوکړ   چه د عشق سيلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وايي:

ګوره څو عالم به ورک څو به خراب کا   لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[4]

دغسي هم په دغه عصرکي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کيږي موږ ډير دغسي نومونه وينو: مثلاً د اوستا بيان له قراره د زرتشت څلورم نيکه هچتسپه Haechataspa دي[5] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وايي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

---

[1] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱٤۹ ګڼه کي هم خپور شوی دي.

[2] د خاوري ايرانيانو مدنيت.

[3] ګاتها ص ۹۵.

[4] آريانا - د ښاغلی بينوا مضمون.

[5] يسنا ٤۷ فقره ۱۵-۵۳-۳.

مناسبت مشکل دي[1] مگر که مور وگورو دغه لومړي جزو ښکاره ښښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) یا (او) بدلوو، او اوچت هم وایو، نو اوچته اسپه یعني جگه او قوي او مشهوره اسپه.

کاوه Kava

کاوه، کاوي، کوي، کاویا، کي په اوستائي دوره کي ډیره مشهوره کلمه ده او دا یو مجلل عنوان و چه د قدیم مشرانو ته ورکول کیدي، مثلاً کاوي یا کواني یا کیاني د بلخ د مشهورو پاچهانو دکورنۍ نوم دي او په اوستا کي دا عنوان د ویشتاسپ سره ذکر کیږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[2] دغسي دا لقب د ډیرو اوستائي نومو سره راځي لکه کي خسرو، کیقباد او نور.

کوي، کاوي، په ویدا کي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[3] او ځئي ئې د پیشوا او پیغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[4] په سنسکریت کي کاویه شاعر او سرود ویونکي ته وایي.[5]

په دې ډول تاسي ته ښکاری چه دکاوه کلمه له ویدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب کي هم دغه کلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوښیارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شیخ رضي لودي د شیخ حمید لودي ورور تر ۴۰۰هـ دمخه له ملتانه د سلیمان غرو ته د اسلام د تبلیغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارویده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې یو شعر ورولیږي چه یو بیت ئې دا دي:

نصره! نه مو یې له کهاله　　　　لودي نه یې په کاوه[6]

دلته ښایي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري کي داسي نه یې لکه لودي، چه په دغه کلمه کي کټ مټ هغه ویدي او اوستائي زوړ رنگ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ریښه پخوا هم په دغه لست کي وه.

د ځایو نومونه

په اوستا کي ډیر د ځایو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زموږ په هواد اړه لري یعني د دې زاړه کتاب جغرافیائي معلومات ټول د هغو ځایو بحث کوي چه زموږ په وطن کي واقع دي، د دې نومو څیړنه هم موږ ته د پښتو لغات په اوستا کي په لاس راکوي او دا را ښئي چه پښتو لغات او کلمات په هغه عصر کي دوني خپاره وه چه د اکثرو ځایو

---

[1] گاتها، ص ۹۵.
[2] یسنا ۴۶-۱۴ او ۵۱-۱۶ او ۵۳-۲.
[3] مذهب ویدي، ج ۲ ص ۳۳۸.
[4] کاتها، ص ۹۳.
[5] هندوستاني قاموس ۵۵۵.
[6] پټه خزانه، ص ۷۱.

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کې د اوستا جغرافیائي معلومات زموږ مقصد ندي فقط د هغو ځایو نومونه تحلیل کوو چه د پښتو لغاتو څرک پکښې معلومیږي.

مانده Mandeh

دا کلمه په پښتو کې اوس عامه ده، مانده لوئې شیلې ته وایي چه د سیل اوبه پکښې بهیږي. په قندهار کې ډیر ځایونه په دې نامه اوس هم سته لکه میل مانده، مړوندۍ مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هیواد د رودو او غرو په نومو کې داخل دي په اوستا کې ډیر داسي نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا موږ د اوستا د شپاړسو آریائي هیوادو په بیان کې یوولسم هیواد هیتومنت وینو په دې ډول: :له هغو ښو ځکو څخه چه اهوره مزدا پیدا کړي یوولسمه رڼه او مشرفه ځکه هیتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه لیکي په یوناني کې ارى منتس Erymanthus او اوس هیرمند او هلمند بلل کیږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په وندیداد کې دوه غرونه چه سیامکه او فراییو دي هم ذکر شویدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهیش کې د سیاک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand یعني اورین غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کې اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژدیوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شویدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کې وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه یو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاریخي څیړنو څخه داسي نتیجه اخستلاي شو، جه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بیا اومند omand او د یوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره یو دي.

علاوه پر دغو نومو ډیر داسي نومونه هم لرو، چه په پاي کې اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وایو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قدیمه پاته دي، او د ډیرو تاریخي نومو ریښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغه Raga

---

[1] وندیداد فرکرد، فقره ١٤.

[2] اوستا، ص ٧ اومه نوټه.

[3] بنداهش فصل ٢٠ فقره ١٦، ١٧.

[4] زمیادیشت فقره ٥.

[5] اوستا، ج ٢ ص ٢٨٨- ٧ نوټه.

په اوستا کي چه د شپاړسو هيوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راګه ragha ياد شويدي چه درې قومه پکښي اوسيدل.[1]

که څه هم د دې ځاي د جغرافيائي موقعيت په تعين کي پوهان مختلف دي، ځني ئې ري او آزربايګان بولي، ځني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مګر دلته ئې زموږ له جغرافيائې موقعيت سره هيڅ اړه نسته، فقط د يوه اوستائي لغت په حيث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو.

کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شين دښت ته وايي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډير مستعمل دي، خوشحال خان وايي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه   زه دا په چا پسې مجنون صفت يم

سپين غر Spinghar

دا غر د هيواد په شرقي ولايت ننګرهار کي ډير مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپين غر بلل شويدي او دا نوم له قديمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپيتاګونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شويدي[2] او لکه پوهان وايي دغه اوسني سپين غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتو کلمات په اوستا کي موندل کيږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح وليکله شوه، او دغه پښتو سپين دي.

۲-ګونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنګ او بڼي ته وايي، مثلاً احمد زړه ګونه راغي يعني د مخ رنګ ئې ژړ و، يو شاعر وايي: ژړه ګونه ګرزم په دربار کي د خوبانو. نو ئې پخوانى مفهوم ښايي چه مطلق رنګ او ډول و.

۳- د ګيري د کلمې شرح د کتاب په لومړی ټوک کي وليکله شوه، چه دا قديمه آريائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کيږي: سپين رنګی غر، چه اوس ئې د ګونه کلمه حذف شوې او سپين غر ئې پاته دي.

د ځينو وسلو نومونه

د اوستا په تاريخي کلماتو کي چه موږ ئې په پښتو کي ريښې مومو، ځيني د وسلو نومونه هم دي چه اوستايي آريايانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډيره مشهوره کلمه ده[3] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمايندګي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبديل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د يوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوښ په ډول موجوده ده او خپل قديم

[1] ونديداد، افرګرد، فقره ١٦.

[2] ۱۰يسنا ۱۱ فقره هوم يشت ۲.

[3] ۱۳ يشت، فقره ٤٥؛ يشت ۱۵ فقره ۵۷.

رنگ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لينده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وايه او د غشي کلمې ته ډيره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونږديوالی

په تيرو دوو برخو کي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آريائي ژبو بيا په تيره له ويدي ژبي او سنسکريت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي وليدل چه د ويدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتو کي داخل دي، او د دې ژبي تاريخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژديوالي په ښه ډول څرگند کړو، او خپل نظر له ويدا او اوستا څخه په تطبيقي ډول نورو آريائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ او کلمات لکه نور حيه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصيت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانين لري د لغاتو او الفاظو لپاره مور عناصر پيدا کولاي سو لکه له تيرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر يو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهيم لري چه په هره ژبه کي تطبيق کيدلاي شي په حقيقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړيږي. دوه درې ږغونه د يوې معنا لپاره عنصر گڼل کيږي او نور اصوات چه ور سره زيات سي معنا ئې تغير په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دريدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دريدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ويلاي سو. په پښتو ناسته کښيناستل، دغه عنصر لري، د پاړسو (ايستادن) هم له دغي ريښې څخه دي د انگليسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نور کلمات دغه عنصر لري، عين دغه عنصر په سنسکريت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکريت دواړو کي (استا) د دريدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څيړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آريائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرگند کړو.

لومړی بايد هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په يادگړو چه د يوه مخرج حروف عموماً او بيا د نژدو مخارجو توري يو له بله سره اوړي او کله دا ابدال د ليرو مخارجو څخه هم بالواسطه کيږي تر دې قانون لاندي نو کلمات وگورو.

[1] ويدک انډيا، ص ٣٤.
[2] فرهنگ نظام، ج ٤.

غويی د آريائيانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پيشه قوم ؤ په پښتوکي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکريت کي ئې ګئو مفردګاوس جمع ده په پښتو د غويو ګلې ته ګورم وايي.

دغه ماده په ټولو آريائي ژبوکي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انګريزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه ګوياوو (ګورم) او په نوي سرويني ژبه ګوو دار (غوبه) په روسي ګوو يا دينا (د غوايي غوښي) او ګوسو پودين "بادار" ګوس پود خدای، ګوس پوور "د جنوبي سلاو حکام" بلل کيږي يعني د غويو خاوندان چه په زړه سنسکريت کي "ګوپ" نوميدل له دغي مادې څخه د سنسکريت ګوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پر کورني او خاندان اطلاق کيدي.[1]

په خپله په پښتو کي د "غويي" له نامه څخه ډير دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (ګ،و) دي مثلاً، غويي، غوا،غوجل (آغيل)، غوبه (پاده بان) غوبون، ګوروان (پاده بان)، غوباړي (مګس حيوانات)، ګوبا (زن ګاو هيکل احمق)، ګورم، ګوار، ګوير (پاده) او نور. که دغه کلمات موږ له لوړو آريائي کلماتو سره کښيږدو، يا ئې د اوستا له (ګو) د پهلوي له (ګوو) او د پاړسو له (ګاو، ګو) سره تطبيق کړو، د آريائي ژبو نژديوالي سره معلوميږي. وګورئ په پښتو ګوار، ګوير، ګورم سره يو شي دي، دا کلمه په سنسکريت کي ګواره وه چه په پاړسو کي (ګاواره سوه، چه کټ مټ هغه ګوار ته نژدې ده، ابن يمين وائي:

چون شير شرزه يک تنه مي باش در جهان   مانند ګاو چشم زګاو اره بر مدار

ميکس مولر مشهور د ژبو عالم ليکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که موږ هر لفظ ته په غور وګورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم يو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نيکونو پخوا کوم کوم کار کړي اوکوم خيال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خيالات ټينګه اړه سره لري، او تعمق او ځيرتوب ځيني ښکاري، نو هر وخت چه موږ الفاظ په علمي ډول تجزيه کوو د انسان د دماغ ډير مهم رازونه او اسرات راته څرګنديږي.[2]

پر دغه اساس موږ د ژبي هر لفظ يو ځانيه مستقل عالم ګڼو، او د تحليل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولای سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آريائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملګري کيږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ريښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتني او پالني معناوي پټي دي، وګورئ پتري pitri په سنسکريت کي پلار دي، د دې ريښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، يوناني پټريارک (بطريق) هم دغه عنصر لري. د لاتيني پاتر د جرمني او انګليسي

[1] ويدک انډيا، ص ۳۶.

[2] د الفاظو د سرګذشت ديباچه.

واټر او فادر چه د ټیوټن له فادر څخه جوړ شویدي، د ایتالوي پادري، او د فرانسوي پیر ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[1]

ما ma یوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ویشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظیفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ویشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آریائي ژبو کي دغه ریښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (میر) هم بلله کیږي. گویا ریښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زیاتیږي، د سنسکریت ماتار، د اوستا ماتر، د یوناني میتیر، د لاتین ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني متر د انگریزي مدر، د ټیوټن موادئیر، د هسپانوي او ایتالوي مادري، د فرانسوي میر، دا ټول له یوه عنصره زیږیدلي دي، بلکه ډیر نور کلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، میاشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهینه) بولي، په سلاوي ژبو کي (میاټس) ده، وجه تسمیه ئې دا ده، چه میاشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آریائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[2]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبیق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کیږي. ده مور او پلار تحلیلي څیړنه مو ولوسته، اوس به یو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) یا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بیا په (س) اوکله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکریت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
یوناني	اردرفوس	اردفي
لاتیني	فراتر	سوردر
ټیوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شویستر
انگلیسي	بردر	سسټر
ایتالوي	فراټي، فراټیلو	سواورا، سوریلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (ل-د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکریت	دوهی تر

[1] ویدک انډیا، ص ۳۸.

[2] ویدک انډیا، ص ۳۹.

اوستا	دگدهر
پاړسو	دختر
یوناني	تهگاتیر
جرمني	ټوخټر
انکلیسي	ډاټر
آئرش	ډیر
سلاوي	ډشټر
روسي	ډاچر، ډاچ

لیور: د میره ورور ته لیور وایي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ی) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	لیور
سنسکریت	دیور
پاړسو	ایور
روسي	دیور
لیتواني	دیورس
یوناني	دایر
لاتین	لیور

(مر، مړ) په سنسکریت کي (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصري ږغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دی، مړ (مرده) مړتوب (مردگي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړینه (مرگ) ټول له دغي ریښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آریائي ژبو کي د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرگ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آریائي ژبو کي ریښه بل راز سته.

د آریائیانو لومړی تگ له دریابه لیري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول دریاب ئې وپېژاند د سلاو او ټیوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټیک پر غاړه اوسیدل هغه دریابونه ډیر طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آریائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټیني	مار
ایټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	میر

[1] ویدک انډیا، ص ٤٢.

جرمني	میر
انګلیسي	میر

شکره، کند: ګني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه میوه ده، په هندکي هم ډېر دي د ګني څخه خوړه ماده جوړوي چه په پښتوکي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکریت کي نوم شرکیرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبوکي هم سکر رائحي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتیني	سکارم
انګلیسي	شوګر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ایتالوي	زکیرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پاړسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبوکي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وایو، چه په پاړسو (قند) شویدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکریت کي کهانډ khand و.[1] په اوستا کي (خئذه) شرینۍ ته وایي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کیده، نو عربو سنسکریت کهانډ معرب او په (قند) تبدیل کړ[2] او قندید ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قنادید راځي[3] په اروپائي ژبوکي هم کیندي او سکري کینډي سته، چه زموږ (قند) ته وایي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ږ) دي، نو کهانډ او قند او کند له یوې ریښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شیرین په معنا دي، هم ور سره شریک وي، ځکه چه د (ک ـ خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ږ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدلیږي، په پخوانۍ پاړسو کي عموماً (د) په (ذ) کښل کیدي لکه میکند=میکنند، په پښتو د پاړسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د یوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدلیږي، لکه دوزخ=دوږخ.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۵۹۲.

[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ١٤٢.

[3] المنجمد، ص ٤٧١.

[4] ویدک انډیا، ص ١٨.

د تطبیق جدول

د دې څېړنې په پای که دا جدول چه د آریائي ژبو تطبیق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژدیوالي ښه څرګندوي، او د پښتو قدامت هم زیادوي.

پښتو	سنسکریت	اوستا	پاړسو
غنم	ګودهوم		ګندم
ښاخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برګ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غوږ	ګرڼه		ګوش
زوړ	جوړن	زورا	پیر،کهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپرۍ،کوپړۍ	کپنال		کله
کشر	کنشتهتیر	کاسو	کهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافیه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روڼ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهویر	ستاورا	بزرګ
میږ	میښ	میشي	میش
پړ	پت	پریت	ملامت
پیري	آپ سرا	پیریکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شیره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستویسه	ستاره
سپین	سپیت (شویت)	سپیتا	سپید

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انګار	انگار		اخگر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	گچه چپ		سنگ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	گيری	گيری	کوه
غرمه	گهرمه	گرم	چاشت
جينۍ (دختر)	جينی	جينی (زن)	زن
ژۍ	جيا	جيا	زه
ځمکه	جماکه	زيم	زمين
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	گرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	ميديه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کرښ (خط کښل)	کريش	کرښ	کشيدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژگه، داوژگهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزگهه	مغز
اننگي	انيکه	آينيکه	پيشاني
گروې	گريوا	گريوه	چنبر گردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هيواد	سد	هد، هدمن	نشيمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		ميتنه، ميته	کشت زار

ښار		شوتیره	شهر
پوت[1]	پوتره	پوتراو	پسر
نیکه		نیاکه	جد
تره (مذکر) ترروۍ (مونث)	بهراترویه	براتوپریه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هیم (برف)	زیم، زیار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلیر
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزیه	بز
ستن	ستهوڼ	ستونه	ستون
وینی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
ماښام	شایم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بریهی		برنج
شیدې	کهشیر		شیر
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بیهوده)
مرغه	مرگه	میریغه	مرغ

[1] خوشحال خان وايي، چه د پلار په بدگوئۍ سر شي پوت، په پښتو کي د زوي معنا لري.

پنځمه برخه

پښتو او سنسکریت او اوستا ته مقایسوي کاته،
او په اساسي اصولو کي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صایت توري ــ زورکي ــ مقایسه - صامت توري -
د اصواتو تطبیق له سنسکریت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ــ خج یا ایکسینت
(۳) گرامر
اسماء - کمیت - جنس - اعداد - افعال - د تانیث حروف -
د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمایم
پښتو او میدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قدیم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
د کتاب مآخذ

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبي اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره یو ځاي سي، یوه کلمه ځیني تشکیل کیږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځیني اشکال وضع شوې دي، چه هغه موږ حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځیني مخصوص اصوات لري، او ځیني اصوات بیا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقایسې له خوا موږ کولاي سو، چه د دوي نزدیوالي یو له بله ومنو.

په ټولو ژبو کي ځیني توري صایت (ږغیز) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توریو تلفظ کیږي او دغه لومړي ډول توریو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وایي، دوهم ډول توري چه صامت او صحیح دي، حروف صحیحه consonants ئې بولي.

دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکریت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقایسې په سترګه وګورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صایت توري (حروف عله) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغیز توري یعني هغه حروف چه د صحیحو توریو د تلفظ لپاره کار کوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سر کي هر یو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.

د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کر) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقیقت کي د (ک) او (ر) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف یوه نماینده (یعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پیښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پړ) او (پل) چه د پیښ د اظهار لپاره باید (پوړ) او (پول) ولیکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زیر) کار کوي، لکه (خر) او (پس) چه د زیر د اظهار لپاره باید (ي) هم ورسره ولیکله سي (خیر او پیس).

نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صایت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ یعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (و-ی) ځیني جوړیږي لکه کار، نور، تیر.

اما یو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پاړسو (بود) او (نمود) یا (تیر او شیر) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صایت توري ټول دا شکل مومي:

توري	لنډ بړغ (د حرکت حالت)	اوږد بړغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پیښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زیر(-) لکه تر (تیر) منه (مینه)	مجهوله یاء: تیر، مینه

زورکي یا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه ووېل سوه، د پښتو حروف علت درې دي، او هر یو دوه حالته لري، چه ټول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ یو بل حرکت هم سته، چه موږ ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زیر او پیښ تر منځ یو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ویشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پر، بر چه دلته د الف په نمایندګي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پاي کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) لیکله کیږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صایتو حروفو څخه شمیرله کیږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کیف لیکله کیږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډیره ده، له حروف علت څخه ګڼله کیږي او په درج او ترکیب کي د حروف علت حکم پر جاري کیږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورګرزوي، چه د (آؤ) بړغ پکښي وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو ټول بړغونه

له لوړو پلټونو څخه موږ د پښتو د صایتو حروفو بړغونه په دې ډول ضبط کولاي شو، یعني حرکات د مختلفو صایتو حروفو سره دغه بړغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.
۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.
٤- الف د پخ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو لیک کي اکثراً (هـ) نمایندګي کوي.

(و)

٥- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پیښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ ږغ لري، اوکله دکلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نیاو.
٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پیښو څخه جوړیږي، لکه کور، بور چه اوږد ږغ لري.
٧- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه ځور، بور، چه د (او) ږغ لري.
٨- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کټو چه د (او) ږغ لري.

(ي)

٩- لنډه معروفه یا د حرکت په شکل چه (زیر) دي، لکه تیر، پیر، چه د (ت،پ) ږغ ښکاره کوي، اوکله ئې ږغ دکلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.
١٠- اوږده مجهوله یاء چه له دوو زیرو څخه جوړیږي، لکه تېر، پېر چه اوږد ږغ لري.
١١- یاء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.
١٢- یاء چه دمخه زورکی وي لکه ښۍ، تی چه د (ای) ږغ لري.

له لوړي څېړني څخه تاسي د صایتو حرفو ١٢ شکله زده‌کولاي سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو ږغو بنا کیږي، ځکه چه صایت حروف او د دغو ږغونه د ژبي د فونیک phonics (ږغپوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقایسې او پر تللې لپاره‌کار ځیني واخلي.

د دغي لوړي خبري د څېړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او ږغونه ئې له سنسکریت او اوستا سره پر تله کیږي، چه د دغو ژبو سره نژدیوالي او د پښتو اصالت ښه ځیني معلومیږي.

مقایسه

مشهور انګلیسي مستشرق هـ جولیس اګلنګ H. Julius Eggeling د ایډنبرګ د مقایسوي فیلولوژي پروفیسور، د سنسکریت د صایتو حروفو په باره‌که داسي لیکي:

"له هندي ایرانیو دورو څخه (چه آریائي اقوام لا سره ګډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغیر ئې ندي کړي، اما فقط هندي ایراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغیر کړي دي:

له دوو صائتو توريو څخه مرکب آريائي ږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې +ae او ao لوستل کيده، هغه وخت چه د هندگرامر پوهانو واخيسته، نو ئې په اې E او O تبديل کړه، اما هغه اوږده ږغيز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وويل.

مثلاً د اوستا ډئيو daevo د سنسکريت ډيوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکريت سومه somah

د اوستا يوکسايس uxsais د سنسکريت يوکتهي ukthaih

د اوستا گاوش gaush د سنسکريت گئوه gauh

د هندي ايراني دورې د واويل سيستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (اـآ) ږغونه دوني ډير او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توريو پر ځاي ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ويل کيدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکريت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره يو ځاي کيږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلوميږي:

هندو آروپائي	سنسکريت
i=oi-e	E-i
لکه يوناني leipi چه ورروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکريت واويل سيستم له قديمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکريت سره تقريباً يو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ويشل کيږي[3] اوکوم تنوع چه لکه سنسکريت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پيدا کوي هغه هم ښائي چه د محيط او زمانو اغيزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه وليکل سوه، په لاندي ډول له سنسکريت او اوستا سره سميدلاي سي:

[1] د دوو صائتو توريو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا گرامر، ص ۱.

(الف)

۱- زور په سنسکریت او اوستا کي سته، خو د زیر او پیښ تر منځ یو صوت لري. نو ځکه باید د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بیل بړغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ بړغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد بړغ (آ A) هم سنسکریت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفریق وسي نو په دواړو ږغوکي بیل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبوکي لکه پښتو شته، او ځانته بیل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکریت کي سته، چه په پښتوکي دا بړغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبي لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا بړغ په سنسکریت او اوستا دواړوکي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخمیني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبوکي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکریت کي بل بړغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو بړغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، یا هم دغسي ده چه معروف بړغ ئې د زیر په شکل په دروسرو ژبوکي سته، او په سنسکریت او اوستا که بیل شکل هم لري.

۲- بل بړغ ئې اوږد دي چه موږ مجهوله یا ورته وایو، او په سنسکریت او اوستا کي دا بړغ هم تقریباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر یا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخمیني ډول په دواړو ژبوکي سته.

٤- تر یا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبوکي بیل بړغ او شکل لري.[۱]

توضیح: ځیني حروف علت چه په سنسکریت کي سته، لکه خفیف لام او (ړ) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکریت باندي د هند په ورشوګانوکي سوي دي، که نوي اساسي صایت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحیح) حروف Consonants

ټوله ژبي ځیني صحیح حروف هم لري، چه بړغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کیږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي بړغونه دي، چه په اکثرو ژبوکي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځیني ژبي مخصوص صامت توري هم ولري.

[۱] دا تطبیق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بریتانیکا (ج۱۹) له رویه په تخمیني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمین او تقریب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نوکه تیروتي یم، معافي غواړم.

دلته تر هر څه دمخه باید په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سیستم کي د محیط او اقلیم او اجتماعي ضروریاتو اثر دوني دي، چه په نزدو اقلیمو کي دغه ږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتیاج پیدا کړیده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً یو توري په یوه ځاي کي خلق یو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبیعي احتیاج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توریو ږغونه موږ پر دوه ډوله ویشلاي سو، یو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله یو ږغ او مجرد صوت وي، له یوه مخرجه څخه په یوه وار راوزي، دغو ته موږ مجرد ږغونه او یوازیني توري ویلاي سو.

ځیني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره ګډ شوي او یو رنګ ئې موندلي وي، داسي ږغونه موږ مرکب ګڼو او هغه توري چه نمایندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبیق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نویو خلو کي لویږي، او نویو محیطو ته ځي په ځینو تورو نوي اصوات ګډیږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځیر شي، له دیرشو توریو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،څ،ځ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م،ن).

اما څلور صایت توري (ا،و،هـ،ی) خو بیل دي، د صحیحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شمیرل کیږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) یو خیشومي ږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ← ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کیږي، په حقیقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توریود ترکیب په سبب ئې ږغونه ګرزیدلي دي.

دا نقشه وګوري

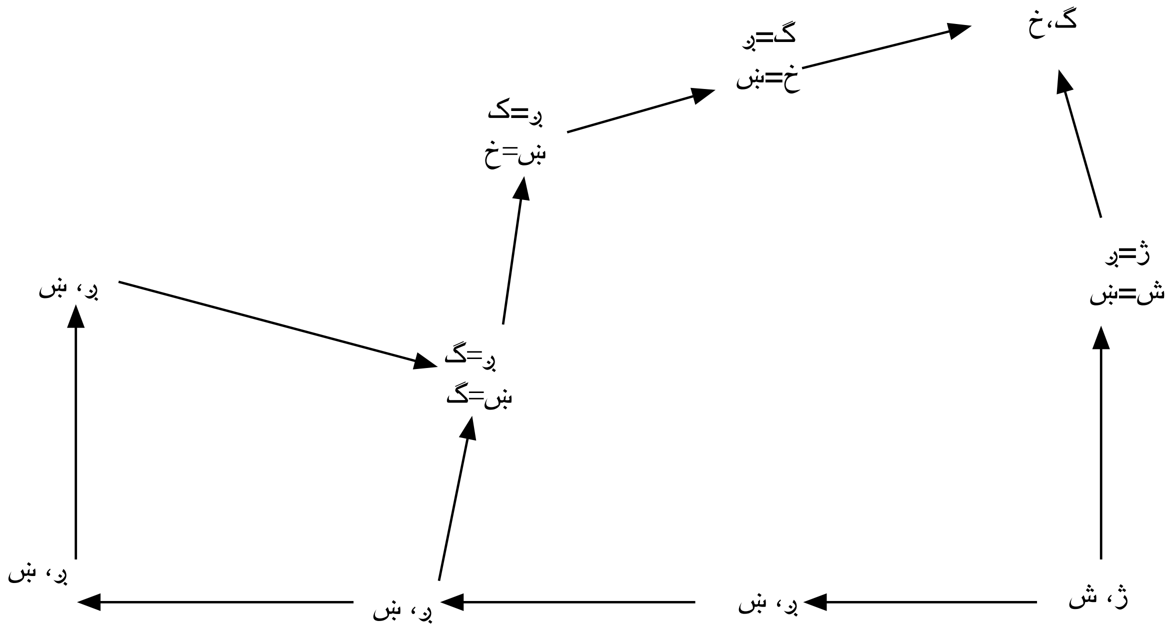

په دې نقشه کي د دوو توریو گډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وگوري د (ژ) مرکب ږغ داسي تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=گ) ← گ

اما د (ش) ږغ هم داسي مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وگورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ۲۵ اصلي او صامت او نور صایت او د اعراب توري دي، پنځه ویشت صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

۱- ستونیز (حلقي) gutturals

۲- تالوئیز (کامي) palatals

۳- ژبیز (زباني) cerebrals

غاښیز (دنداني) dentals

۵- شونډیز (لبي) labials

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.[1]

اما په دغو توريو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد ږغ سره يو د (هـ) سپک ږغ ملګري کيږي، مثلاً (که، ګه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه موږ دا ويلاي سو، چه اصلاً آريائي ږغونه چه په اصلي آريائي ژبه کي وه، هغه مجرد ږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکيب صورت ئې وروسته مونډلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب ږغ مومي چه لکه نيمه (هـ) داسي ويل کيږي نو ګويا هر حرف که په زورکی ووايو د (هـ) يو سپک صوت مومي چه هغه موږ نه ليکو.

دا هم بايد ووايو چه د مرکبو اصواتو طبيعت شرقي دي نه غربي يعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هند کي دا ږغونه ډير دي او سنسکريت او نوري هندي پراکريت ژبي ټول داسي مرکب ږغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو موږ پوره غربي يعني له ايراني ځانګي څخه نسو بللاي چه دغه ږغونه په نيم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي يعني هندي نسو ګڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب ږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبيق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب ږغونه وپيژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکريت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبيق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکريت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد ږغ B

د سنسکريت باټ bat (لار) مجرد ږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب ږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکريت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا ږغ ئې (ف) او د سنسکريت ږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نژدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد ږغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقتدر) مرکب ږغ F, Ph

سنسکريت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد ږغ P

سنسکريت: پهه لکه پهاند phand (بوريا، تور) مرکب ږغ PH مرکب ته نژدې پښتو ږغ ئې لکه پړ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکريت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب ږغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[1] د ماکډونل ويديک ګرامر او فرهنګ نظام.

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T
اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (یو نوم دي) مرکب ږغ TH
سنسکریت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T
سنسکریت: تهه لکه تهالي thali (تالۍ) مرکب ږغ TH
مرکب ته نژدې پښتو ږغ لکه: تل (همیشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.
ټ: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکریت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:
سنسکریت: ټ لکه ټسر tasar (ټیسر) مفرد ږغ T
ټهه لکه ټهانو thanu (ټانه) مرکب ږغ TH
مرکب ته نژدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.
ج: په اوستا او سنسکریت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکریت لري (جه) JH
اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J
سنسکریت: ج لکه جاتر jatru (زایر) مفرد ږغ J
سنسکریت: جهه لکه جهاټ jhat (سایبان) مرکب ږغ JH
مرکب ته نژدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جگ (بلند) چه زورکی لري
چ: په اوستا او سنسکریت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً
اوستا: چ لکه چش chash (چشیدن) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چ لکه چاتر chatur (لایق) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH
مرکب ته نژدې پښتو ږغ لکه چغ (پردهٔ ني) چخ (خلیده) چ زورکی لري.
خ: په اوستا کي سته چه یو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئې لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکریت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وویل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)
دلته دا هم باید وویل سي، چه د سنسکریت او اوستا له مقایسې څخه داسي معلومیږي چه په مرکزي آریائي ژبو کي دا ږغ یو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکریت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته میل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکریت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هندیان کان وایي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبایل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بیا نور قبایل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي ولیدله نو گویا (خ) د پښتو نیم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.
څ: دا یو قسم صوت دي چه د (ت،س) یا (ث، ت) گډو اصواتو ته نژدې دي، پخپله په سنسکریت او اوستا کي نسته، مگر نوري آریائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (ځ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نژدې دي.

ځ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ویل کیږي، په پاړسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي اداکولائ، عوض ئې (ز) وایي، له دې معلومیږي چه د دغو دوو توریو له جنسه دي.

په سنسکریت کي دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکریت کي روز ته وایي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قیمت ته وایي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځیني جوړیږي، په سنسکریت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځیدل هم کټ مټ دغسي دي. مګر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزیدل ویل کیږي.

له دې څخه معلومیږي چه د (ځ) ږغ اصلاً په مرکزي آریائیانو کي و، مګر په هند او ایران کي په غوض نور نور ږغونه دریدلي دي. اوستا یو حرف لري، چه ږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکریت کي غاښیز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکریت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بیرق) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکریت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکریت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلومیږي، چه د (ډ) طبیعت شرقي دي، که بخدي د آریا مرکزي ځاي وګڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ویل کیږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکریت (ډ) لکه ډاین dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکریت (ډهـ) ډهګ Dhig (خوا، نزدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ایستاده) ډب (زمین عمیق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آریائي ژبو او په اوستا او سنسکریت کي سته دا توري په سنسکریت کي نیم صوتي semi vowel کیف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار دیني) مفرد ږغ R

سنسکریت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ړ: د دې توري طبیعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکریت دا ږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ویل کیږي، په سنسکریت کي د کلماتو په سر کي ډیره لږ وي، مګر په منځ او پاي کي ډیره ده مثلاً :

سنسکریت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد ږغ R

پښتو: (ړ) لکه ړوند، پړ، پړاو، او نوړ.

ز: سنسکریت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وایي لکه (روز۔ روج) یا (زانو=جانو) یا (زن=جني) د دې توري طبیعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکریت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ویله کیږي. خو طبیعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کیږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکریت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وویل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغیر دي، له تیري نقشې ښخه ئې تاسي ته د ږغ تغییر هم ښکاره سو، په سنسکریت او اوستا کي د دې نظیر نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کږ =کج =کوږ یا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (گ) ساري گڼي.

س: په سنسکریت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکریت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستایل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (ځ) ته نزدیوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرگند، څرگند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکریت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکریت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نطایر په آریائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي یو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بیل دي مثلاً شاته shata (یعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکریت هم یو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) څخه بیل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبي سر چه په تالو پوري ونښلي، دا ږغ ادا کیږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکریت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره گډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پاړسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهیت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتیږي.

غ: په حقیقت کي دا توري او (گ) له یوې کورنۍ دي، د سنسکریت او اوستا په حلقي توریو کي آوازونه سته، اوستا یو ږغ (گه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکریت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکریت :(گه) لکه گهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: گه لکه گهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

نو د (غ) ږغ په پښتو کي مجرد و، مگر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا ږغ (گ) ته مایل سو، او یو راز صوت ځیني پیدا سو، چه د (گ=غ) تر منځ دي، لکه داغ =داگه=شغال = شگال.

ک: په اوستا او په سنسکریت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مگر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکریت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي، او لږ څه لیري دي. د دې توري طبیعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکریت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي. نو گویا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمایندگي کوي، ځکه چه شرقي آریائیان (خ) نشي ویلاي.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد ږغ K

سنسکریت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد ږغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب ږغ Kh

گ: په اوستا کي مجرد ږغ (گ) او په سنسکریت کي هم سته، مگر د سنسکریت ږغ ئې خورا په حلق کي ادا کیږي، چه کټ مټ د پښتو سره یو راز ندي او د حلقي توریو طبیعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کیږي، مثلاً:

اوستا: (گ) لکه گامه gama (گام) مجرد ږغ G

سنسکریت: (گ) لکه گوند gond (گند) مجرد ږغ G

په سنسکریت کي که دا ږغ مرکب سي (گه) نو (غ) ته نزدې کیږي، لکه دمخه چه وویل سوه.

ل: دا ږغ په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مگر په پهلوي کي پیدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قریب المخرج توري (ر) و، او په سنسکریت کي که (ر) او که (ل) وي په حقیقت کي (ل، ر) په اکثرو آریائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو دیوال په پاړسو دیوار دي، چه په انگلیسي که هم دغه ریښه وال wall سته. د سنسکریت (ل) په اوستا کي د (ر) ږغ ورکوي مثلاً:

سنسکریت: شریلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سریرو sriro (ښکلي)

سنسکریت: هوکلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هوکرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکریت کي سته چه په خیشومي اصواتو کي شمیرل کیږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره یو دي او په پښتو او نورو آریائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکریت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد ږغ M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد ږغ M

ن: په سنسکریت کي مجرد ږغ (نه) دي، او مرکب ږغ هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نزدې دي، او په تیینکو کي ویل کیږي:

اوستا: (ن) لکه نافیه nafya (ناف، نو) مجرد ږغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقریباً مرکب ږغ N
سنسکریت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد ږغ N
سنسکریت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب ږغ[1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وویل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکریت د ږغیزو او صحیحو توریو تر منځ ډیر مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کیږي، لاندي د تلفظ ځیني خصوصیات راوړل کیږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکریت کي په ساکن توري ابتداء کیده، او لکه چه ځیني محققین وائي، دا خاصیت د آریائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (یا سامي خوا) ته میل کوي، دا خاصیت ځیني ځي.

پښتو او سنسکریت دا آریائي مذیت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډیر لویدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کیده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ایران ولوید نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډیر داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه یو زاید الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کیده، مگر وروسته چه سامي اغیزي ډیري سوې، یو زاید الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصیت کي پښتو ډیره سنسکریت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصیت دواړو ژبو له اصلي آریائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ایکسینت) Accent

ایکسینت یعني د تلفظ زور او د ږغ تکیه چه په پښتو ئي خج بولو په اکثرو آریائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکریت کي خورا ډیر ؤ، له ویدا او قدیمو گرامر پوهانو له بیانه ښکاري، چه د سنسکریت ایکسینت یو ډول

[1] دا تطبیق د بریتانیکا (ج ۱۹) او ویدیک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک لیکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

موسیقیت درلود، او د ټونیک tonic په رنګ و، د بږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړیدونکي او کښته کیدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډیر مشابهت لري، او د سنسکریت خجونه اکثراً په شعر کي وه.

علاوه پر دغه چه له ایکسینت څخه په نظم کي کار اخیستل کیدي، او په ویدي قدیمو متونو کي هم موجود و، او وروسته هم هر وید ځانته د ایکسینت سیستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ویدي الفاظو پر یوه یا دوه سلایبلو باندي ایکسینت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبو کي سته. او کله به هم په ترکیبي الفاظو کي ایکسینت مکرر کیدي چه غبرګ خج double accent ورته وایو. د سنسکریت د مرکباتو ایکسینت accentuation of compounds بیل احکام او اصول درلوده، او تقریباً په ټولو ګرامري احکامو کي ایکسینت بیل بیل اثر کاوه.[1]

د اوستا په قدیمو نسخو کي (پر خلاف د ویدا) هیڅ ډول ایکسینت نه لیدل کیږي، او نه په لیک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ایکسینت په پارسي کي خورا لږ مراعت کیږي. مګر په پښتو کي ایکسینت یو د تلفظ مهم رکن دي او ډیر کلمات په همدغه ذریعه کي څه هم په حروفو او حرکاتو کي سره یو وي، خو په خج سره بیلیږي، مثلاً وړي (برده) وړۍ (پشم) توري (حرف، تلخه) تورۍ (ترائي) اته (مقیاس طول باندازهٔ یکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتو کي خورا ډیر دي، او لکه ایکسینت چه په سنسکریت کي ډیر عمومیت درلود او عمومیت لري په ښتو کي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ویلای سي چه ایکسینت د آریائي ژبو یو مهم خاصیت دي، او ښائي چه په آریائي اصلي ژبه کي هم و، مګر وروسته چه ویدي او سنسکریت ژبه په هند کي د علم ذریعه وه، او د آریائیانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکریت کي خج ډیر انواع وموندل، او په نظم کي ډیر داخل سوه.

(۳) ګرامر Grammar

د پښتو ګرامري ساختمان او بنیه ډیره قوي ده او په اساسي قواعدو کي هم له زړو آریائي ژبو سره ورته ده. د مقایسوي څیړني د تکمیل لپاره زه غواړم چه دلته د ګرامر ځیني اساسي او بنیادي مواد له سنسکریت او اوستا سره وګورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

[1] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ویدیک ګرامر، ص ۷۷-۱۰۷.

[2] اوستا ګرامر، ص ۲-۲۹۳.

اسماء Nouns

د ژبي له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکیب کي هم دغه مواد ډیر په کار کیږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات یا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکریت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځیني اسماء په آخر کي تغیر مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکریت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (٥) علیت ablative (٦) اضافي یا ملکیت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي vocative[۱].

ښایي چه په آریائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اوریائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بیا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې برغیز (صایت) دي په مختلفو حالتو کي تغییر مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مگر له ځینو آریائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغیر وتلي، او دا قدیم خاصیت ئې بایللي دي مثلاً فارسي او انگلیسي دا خاصیت لږ لري.

کمیت Number

په سنسکریت او اوستا کي نوم د شمیر له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنیه، جمع. مگر په اوستا کي تثنیه یو مخصوص کیف لري، چه د ظرفي حالت یو مخصوص شکل ښکاره کوي[۲] او عمومي نده.

مگر وروسته له آریائي ژبو څخه تثنیه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثنیه نسته. ښائي چه تثنیه اصلي آریائي ژبني خاصیت نه وي، او د سامي مدنیت یوه اغیزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصیت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري یو دلیل دا دي چه بیله سنسکریته په نورو آریائي ژبو کي تثنیه اوس نده پاته، نو که دغه خاصیت خاص آریائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زایل کیداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصیت، د سنسکریت غوندي قوي او مطرد ندي، معلومیږي چه اصلي آریائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنیه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[۳]

---

[۱] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵.

[۲] اوستا گرامر، ص ٦٢.

[۳] دروس پهلوي، ج ا ص ۳۱.

جنس Gender

سنسکریت او اوستا دواړو تذکیر او تأنیث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بیلیده، په دواړو ژبو کي درې جنسه اسماء موجود وه:

١- مذکر masculine

٢- مؤنث feminine

٣- مخنث neuter[1]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسیم په اصلي آریائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکریت او اوستا او پښتو ځیني وزیږیدې، هم د دغو درو جنسو تقسیم پکښي پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکیر او تأنیث لحاظ کیدي، مگر له پارسي ژبي څخه بالکل ووت. په ځینو اروپائي ژبو کي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لړ او ډیر سته.

په پښتو کي هم لکه سنسکریت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبي مؤنثات ځانله نښانې او علایم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شمیرله کیږي، دې ته موږ اوس سماعي مؤنث وایو، چه د سنسکریت دگرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتیب کي اکثر آریائي ژبي سره نږدې دي سنسکریت، اوستا، پښتو هیڅ بیلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نږدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکریت کي له یوه تر لسو پوري اعداد بیل نومونه لري، وروسته پر عشري سیستم برابر، هغه تر لس گڼبته اعداد له ١٠، ٢٠، ٣٠ او تر سله پوري ور سره یو ځاي کیږي، سل زره په ویدائي دوره کي loksoh بلل کیده، چه وروسته د lakh کلمه ځیني جوړه سوه.[2]

په سنسکریت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کیږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کیږي، په یوناني او لاتیني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انگلیسي تر شلو پوري د سنسکریت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، یعني لومړی عشترات وروسته احاد ویل کیږي.

مثلا په سنسکریت کي وایو ایکاده شه (١١) دواده شه (١٢) په اوستا کي وایو دایوه ده سه (١١)، دوه ده سه (١٢) چه په پارسي او انگلیسي کي هم دا نظام قایم دي، یازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انگلیسي کي دا نظام گرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کیږي لکه بیست و یک

---

[1] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بریتانیکا، ج ١٩ ص ٩٥٦.

[2] بریتانیکا، ح ١٩ص ٩٥٢.

twenty one او نور، مگر په پښتو او سنسکریت او اوستا کي تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ویل کیږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وگوري، چه پښتو ته څنگه نژدې دي.[۱]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکریت
۱	یو	aeva ایوه	ekam ایکم
۲	دوه	dva دوه	dva دوا
۳	درې	thri تهري	tri تري
٤	څلور	catwar چتور	catvar چتوار
٥	پنځه	panca پنچه	panca پاڼچه
٦	شپږ	shvas ښوش	sas شش
۷	اوه	hapta هپته	sapta سپتا
۸	اته	asta اشته	asta اشتا
۹	نه	nava نو	nava تاوه
۱۰	لس	dasa دسه	dasa داشه
۲۰	شل (ویشت)	visaiti ویسیتي	visati ویشتي
۳۰	دیرش	thrisat تهریست	thriset تریشت
٤۰	څلویښت	catwarest چتوریست	catwarisat چتواریشت
٥۰	پنځوس	pancasat پنچاست	pancasat پنچاشت
٦۰	شپیته	shvasti ښوستي	sasti ششتي
۷۰	اویا	haptaiti هپتایتي	saptati سپتتي
۸۰	اتیا	astaiti اشتایتي	asiti اشیتي

[۱] اوستا گرامر، ص ۱۰٦.

۹۰	نیوي	نوایتي navaiti	نوتي navati
۱۰۰	سل	سته sata	شتا sata

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبو کي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبو کي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالو کي هم د سنسکریت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډیر دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمیر او تصریف او تغیر دا ټول هغه خصوصیات دي، چه په پښتو کي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکریت یوه اسمي ریښه لري چه له هغه څخه بیا د اداتو په الحاق افعال بندکیږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنیه نلري، او د سنسکریت افعال ئې لري، په دې خصوصیت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنیث حروف

په سنسکریت کي هم لکه پښتو د تأنیث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آ ـ ی)[1] او په پښتو کي دا کار (هـ) ورکوي مثلاً خر ـ خره، وز ـ وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکریت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آ ـ ن=یه ـ نه) دي، چه دا حروف په پښتو کي د نفي لپاره استعمالیږي، مثلاً: نه ځم ـ یه نه ځم.

د کلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آریائي ژبو کي که مطالعه وسي، او کلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کیږي، چه اکثر اسماء او کلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبو کي چه سته په آریائي ژبو کي نسته. اوستا او سنسکریت دواړه دا خاصیت لري او د آریائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکریت جامد اسماء نلري، علماء وایي: چه ټوله کلمات ئې ریښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکریت د کلماتو ټولي اصلي ریښې تر ۴۰۰ زیاتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کلیه چه (اسماء

[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

معلول په علت ندي) په آريائي ژبو کي نه تطبيق کيږي، او که موږ پښتو ته وگورو، کلمات او الفاظ ئې عينا لکه اوستا او سنسکريت له ريښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکريت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تگ ته وايي او دا ريښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر يا آس شړي وايي (اشه=برو) او (اش) دگوچنو په ژبه بوده ته هم وايي، د سنسکريت (وه) يو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکريت (اشوه) دواړه له دغي ريښي څخه را وتلي دي، هم له دغي ريښي څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډير نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسيطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ريښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکريت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ريښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ريښه په سنسکريت کي (جر) وه يعني زړيدل، ذليل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زيات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړيدل هم دواړه دغه د (جر) ريښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ريښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره يو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکريت کي ريښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه دکښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملگرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که موږ په غور وگورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته يوه سابقه (کښې) عيناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زياته شوې ده، له دغو ريښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سد-ست) دي چه په سنسکريت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس گويا آريائي زړې ژبې تولي دکلماتو د ساختمان لپاره اصول او ريښې لري، چه د پښتو ژبې اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور يوه ريښه مومي او له بسيطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړۍ پلا چه هديره يعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسيط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ يعني استخوان ديره يعني قرارگاه، دا دوې کلمې سره ونښتې يو (د) يا (ډ) حذف سو هديره

---
[1] فرهنگ نظام، ج ۳.
[2] فرهنگ نظام، ج ۳.
[3] فرهنگ نظام، ج۳.

ځيني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه يا پوزه په پښتوکي بيني ته وايو په پارسي پوز د انسان او حيوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز-پوزه-پزه) په آريائي ژبوکي مستعمل او عنصري توري ئې (پ-ز) دي نوگويا په پښتوکي (پزه-پوزه) چه (بيني) ته ويل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په يوه مناسبت پر ايښو شوی دي چه د آريائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قديم اصول لکه په سنسکريت او اوستاکي چه پر لغاتو اوکلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتوکي جاري دي، که عوام وغواړي چه د يوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتوکي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ايروپلان يعني طياره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ريکارد ټيکله بولي ځکه چه لکه ټيکله گردی دي.

[1] فرهنگ نظام.

ضمايم

پښتو او ميدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړيو برخو کي هم اشاره وسوه، ميديان يا ماديان آريائي خلق وه، چه د قبل المسيح د اومي پيړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ايران کي يو سلطنت جوړ کړ، مؤرخين وائي چه دا خلق تر مسيح لس پيړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي موږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قديم آريائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قديمه آريائي ژبه ګڼله کيږي، نو ښائي چه د ژبي د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبيق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پاړسو Old Persian سره ډيره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبي څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه ميدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آريائيانو له باختره کړي دي، د ايران په ورشو ګانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له ميدي ژبي څخه موږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هيروډوت د مؤرخينو پلار، له دغي ژبي څخه يوه کلمه ضبط کړيده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

ګريرسون وائي: چه ميدي ژبي د ايران په شرقي خوا کي ويلې کيدې ځکه نو د پامير او د هندوکش د جنوب ژبي لکه غلچه، اورمړي، بلوڅي او پښتو ټوله په ميدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبي دي.

د دغو ژبو نزديوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي يوي کلمې ته چه له ميدي ژبي څخه پاته ده، ډيري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبي ئې سګ sag بولي چه له ميدي څخه ليري کلمه ده.[4]

که د ميدي ژبي نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبي سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه يوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزديوالي لري.

---

[1] ايران قديم، ص ٣٩.
[2] ايراني مطالعات.
[3] د هيروډوټ جغرافيا، ص ٢٨٩.
[4] لنګوستک سروې آف انډيا، ج ١٠ ص ٢-٣.

پښتو او زړه فارسي (فرس قديم)

د مورخينو په اصطلاح زړه پارسي يعني فرس قديم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ايران "پارس" کي ويله کيده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډېر ليکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بيله ځينو ليکونو چه پر ډېرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو ليکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په ميخي خط کښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډېره ورته وه، لکه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډېر ليکونه په ايران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق،م) له عصره شروع کيږي، او په درو څلورو ژبو په ميخي خط کښلي شوي دي، يعني يو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عيلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه ليري په پارس کي پيدا سوې وه، او بايد له پښتو سره ډېره نزدې نه وي، مگر بيا هم ځکه چه ريښې يې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچينې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کرښو کي زه د زړې پارسي، يو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قديمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

۱ـ اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه ليکلې سوې ده، چه لومړي جزو يې د پښتو اور دي، د ايران د زړې پارسي په ډېر ليکو کي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: يعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې کلمې ريښه په سنسکريت او ويدا کي د (منو) تر عنوان لاندي در وښوولو سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: يعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: يعني ښه چه په سنسکريت کي (سو) دي او د پښتو ايجابي (هو) اوس ژوندۍ کلمه ده.

[1] د ايران د ادبياتو تاريخ. براون، ج۱ ص ١٤٠.
[2] د شفق تاريخ ادبيات ايران، ص ٤.
[3] د همائي تاريخ ادبيات ايران، ج ا ص ١٣٨.
[4] آثار العجم.
[5] آثار العجم.
[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

٥- دروکا: یعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[1] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: یعني اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس ـ اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.

٧- یوترا: یعني پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[2] چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[3]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

٨- پیسو pisu: یعني پیس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پیس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئیسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[4]

٩- پمون pamon: یعني گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعني گرگ او پمن گرگین سته.

١٠- نامکا namka: یعني نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعني بې نومه.[5]

١١- مرگا marga: یعني مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[6] په زړه پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زړو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعني مرغه او (زنا) یعني زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.[7] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.

١٢- ویاخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعني بی، اخنا یعني یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (١) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

[1] فرهنگ نظام، ج ٣ ص ٤٥.
[2] نمونۀ ادبیات ایران.
[3] فرهنگ نظام، ج ٢ ص ١٢٤.
[4] فرهنگ نظام، ج٢ ص ١٥١.
[5] تاریخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٧٧.
[6] فرهنگ نظام، ج٥ ص ١١٠.
[7] تاریخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٧٧.

دا کلمه په اوستا کي (ايسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکريت (يخ) د بريښيدلو په معنا و، چه د يخي صفت دي، او د سنسکريت (ج) په اوستا کي په (س) اوښتي و.[۱]

له دې لنډې مقايسې څخه چه فقط په يو څو لغتو کي وسوه، د پښتو نزديوالي له هغې زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا څرګندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[۱] فرهنګ نظام، ج۵ ص ۵۴۸.

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آریائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړیو برخو کي چه اشاره وسوه، ریگویدا او گاتها دواړه یو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزمو ویل کیده، تر دې حده چه اسلامي مورخینو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آریائیانو ډېر نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روایات لکه مهابهارتا او راماینا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، ریاضیات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په یادوله، البیروني دا مطلب په ښه ډول تصریح کوي، حتي دي وایي چه ما د اقلیدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکریت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک یعني یو راز نظم تبدیل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډېر رواج درلود، او اکثر دیني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ویلي دي، په ویدي علومو کي ډېر اهمیت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آریائي اقوامو قدیم منظومات، په سنسکریت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلایبل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلایبل (گړ) تناسب او په شمیر کي مطابقت ضروري و، قافیه ډېره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکریت علم العروض (چهند) ډېر ارت علم دي، او هم ډېر کتابونه پکښي کښل سوي دي، او علامهٔ البیروني پخپل کتاب الهند کي یو باب د دغه علم د تفصیل لپاره مخصوص کړي دي، مگر اساسي قاعده هغه د سلایبل (گړ) شمیر دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د گړ په حساب بیل بیل رنگ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغیر کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د گړ حساب دي، چه د یو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رویه باید برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار یعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقلید کي ندي ویل سوي، دغه رنگ او خاصیت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصیدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ویل سوي دي، مگر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خلیل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کیداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنگ نظام، ج ٤.

نوګویا ټول پښتو اشعار، کم چه په دیوانوکي مضبوط دي یا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سینه په سینه نقل کیږي، د سلایبل اوګړ پر حساب برابریږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر یو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) ګړه، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي،چه د یوې لنډۍ مجموع ګړونه (۹+۱۳)=۲۲ کیږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کیږي، او دا دګړ حساب یو خاص آریائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبوکي له قدیمه پاته دي. د پښتو او سنسکریت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبوکي دا قانون په نظم‌کي جاري دي.

اما د خلیل بن احمد عروض یو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قدیم آریائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځایه ما د لوي څښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکیښ، او په دې برخه‌کي مي هغه ابحاث سره یو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث‌کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارګوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نوکه زه په ځینو خبروکي تیر وتي یم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شیر، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

استدراک

بد=بت

د کتاب په ۷٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البیروني له کتاب الهند څخه د (بدهـ) اصل بیان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقیه وکوت البیروني وایي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقیه فاضل مترجم (صیرفی) په حاشیه کي لیکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنیا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد　　　　ما یعبد الکافر من بده

(د آتار الباقیه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کي چه د زردشت نوم سپینتمان تحلیل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صریح ډول البیروني (سفید تومان) لیکلي دي چه د (سپین تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقیه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځیني برخي، له قدیمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقیه د ترجمې آخر).

د دې کتاب ماخذ

دکتاب په ليکلوکې ما له ځينوکتابو څخه اسفاده کړيده، او هر مقصد چه مې له يوه کتابه را اخستې دې، د مخو په لاندې برخه که مې هغه کتاب او مخ او ټوک ښولی دې، دلته فقط د هغوکتابو نومونه بيل راوړم. (حبيبي)

١- قاموس فيروز آبادی
٢- اقرب الموارد
٣- معيار اللغه
٤- تعريفات سيد شريف جرجانی
٥- دايرة المعارف بستانی
٦- علم الادب
٧- جواهر الدب هاشمی
٨- ارشاد القاصد سخاوی
٩- روح تنقيد، محی الدين قادري
١٠- ادبيات انکليسی بروک
١١- د ادبياتو زدکړه جان مورلی
١٢- عين الادب و السياسه د ابن هذبل
١٣- مقدۀ ابن خلدون
١٤- طبقات الادباء
١٥- محجم الادباء - ياقوت
١٦-کشف الظنون - حاجی خليفه
١٧-کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
١٨- تاريخ ادبيات ايران - جلال همائی
١٩- نفايس الفنون
٢٠- انسکلوپيډيا بريتانيکا
٢١- انسکلوپيډيا - امريکانا
٢٢- زبدة الصحايف فی اصول المعارف
٢٣- الفلسفة اللغويه - جرجی زيدان
٢٤- آرينز -گورډن چائيلډ
٢٥- پښتوگرامر - راورټی
٢٦- تمدن ايرانيان خاوري - جيگر
٢٧- ايران قديم - پرينا
٢٨-کمبرج هستري آف انډيا - ج ١
٢٩- ويدک انډيا راگوزن
٣٠- تاريخ هريوډوت- مکالي
٣١- تمدن هند -گوستاو لوبون
٣٢- هند قديم
٣٣- تاريخ هنديها - هنتر
٣٤- اثار عتيقۀ آريا
٣٥- هند ريگويدي - داس
٣٦- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
٣٧- تاريخ افغانستان - کهزاد
٣٨- هند قديم - پاينکار
٣٩- اوستا - دارمستتر
٤٠- ميخي خطوط - ويسباخ
٤١- مردمان قديم
٤٢- مقدمۀ تاريخ هند قديم - اکبر شاه
٤٣- ريگويدا ــ گريفت
٤٤- اتهروا ويدا -گريفت
٤٥-گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤٧- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤٨- تاريخ مرصع - افضل خان خټک
٤٩- تاريخ ادبيات ايران - براون
٥٠- تاريخ شرق اقصی
٥١- هند مدنيت بخش
٥٢- ريگويدک کلچر
٥٣- حيات افغاني - حيات خان
٥٤- آريانا - کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانی
٥٧- جغرافياى هيرودوت - ويلر
٥٨- جغرافياى تاريخي ايران - بارتولډ
٥٩- انسکلوپيډياي اسلام
٦٠- تاريخ باختر - راولسن
٦١- تاريخ الکامل ابن اثير
٦٢- تاريخ طبري - ابن جرير
٦٣- تاريخ سيستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبيبی
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبيبی
٦٧- متريديتس، ج١ - ايډلنگ
٦٨- وقايع کابل- الفن سټون

۶۹-گرامر پښتو - بیلو
۷۰- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
۷۱-گرامر پښتو - ترومپ
۷۲- سلسلهٔ لسانیات اکادیمي لنین گراد، ج ٤
۷۳-گرامر پښتو - لوریمر
۷٤- راپورت السنهٔ هند ـ گریرسن، ج ۱۰
۷۵- علم ادیان ـ فرلانگ
۷٦- معلومات هندي ـ ویبر
۷۷- مذهب ویدي - اولډنبرگ
۷۸- مذهب ویدي - بلومفیلډ
۷۹- تاریخ ابو الفداء
۸۰- حدود العالم
۸۱-گزیټر افغانستان
۸۲- نسبت نامهٔ افاغنه - عبدالسلام خان
۸۳- فرهنگ اوستا
۸٤- خورده اوستا
۸۵- قاموس هندي و انگلیسي ـ ډنکن فوربس
۸٦- السنه پامیر
۸۷- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
۸۸- فرهنگ نظام - محمد علی
۸۹- ویدا در ممالک شمال - لاکمینا
۹۰- تاریخ ادبیات سنسکریت - مکډونل
۹۱- جغرافیاي شمال غرب هند
۹۲- آرین ساختن هند - دوت
۹۳-کتاب الهند - البیرونی
۹٤- بودهست انډیا
۹۵- تعلیمات ویدا
۹٦- التنبیه و الاشراف - مسعودی
۹۷- مفاتیح العلوم - خوارزمي
۹۸- المنجد
۹۹- الصیدله - البیروني
۱۰۰- مخزن الا دویه
۱۰۱- فقه اللغه پښتو - یعقوب حسن خان
۱۰۲- دساتیر آسماني
۱۰۳- منوشاستر
۱۰٤- مجلهٔ آثار عتیقهٔ هند، ج۱۱
۱۰۵- زین الاخبار - گردیزي
۱۰٦- آداب الحرب - فخر مدبر
۱۰۷- آثار الباقیه - البیرونی
۱۰۸- تفسیر الجواهر - طنطاوی جوهری
۱۰۹- تاریخ ادبیات ایران ـ شفق
۱۱۰-گرامر اوستا - جکسون
۱۱۱- جورنال ایشیاتک سوسایتی ۱۸۷۲
۱۱۲- مروج الذهب مسعودی
۱۱۳- دبستان مذاهب - فاني
۱۱٤- لغت فرس - اسدي
۱۱۵- تاریخ عمومي عالم ـ رضا اخوی
۱۱٦- فرهنگ ناصری
۱۱۷- مجلهٔ آریانا - کابل
۱۱۸- تعلقات هند و عرب - سید سلیمان ندوی
۱۱۹- فتوح البلدان - بلاذری
۱۲۰- چچ نامه، ترجمهٔ الیت
۱۲۱-کتاب البلدان ـ ابن فقیه همدانی
۱۲۲- آثار البلاد ـ قزوینی
۱۲۳- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
۱۲٤- معلومات زرتشتي - جیکسون
۱۲۵-گرشاسپ نامه
۱۲٦- شهنامه - فردوسی
۱۲۷- قانون مسعودی - البیرونی
۱۲۸- فرهنگ نوبهار
۱۲۹- فرهنگ انندراج
۱۳۰-گنج دانشش
۱۳۱- مجلهٔ کابل
۱۳۲- سرگذشت الفاظ - میکس میولر
۱۳۳-گرامر ویدی - مکډونل
۱۳٤- سخندان فارس ـ آزاد
۱۳۵- آثار العجم - فرصت
۱۳٦- دروس پهلوی
۱۳۷-کتاب الهند - البیروني
۱۳۸- مطالعات ایراني - دارمستتر
۱۳۹- نمونهٔ ادبیات ایران